

Pótó János / Hajdú József

Nagy Imre emlékhelyei

Pótó János / Hajdú József

Nagy Imre emlékhelyei

NAGY IMRE
ALAPÍTVÁNY

Írta: Pótó János
Fényképezte: Hajdú József

Budapest, 2013

© 2013 Pótó János
© 2013 Hajdú József
© 2013 Nagy Imre Alapítvány

Tartalom

Előszó ■ 7

Fejszobor – Párizs, 1986 ■ 10

Szimbolikus síremlék – Párizs, 1988 ■ 12

Emléktábla a szülőházon – Kaposvár, 1989 ■ 18

Ideiglenes majd végleges emléktábla a halálos ítélet helyszínén – Budapest, 1989, 1991 ■ 24

A sír – Budapest, 1989 ■ 28

Emléktábla az egykori lakóházon, az első hazai portré – Budapest, 1990 ■ 34

Az „utolsó békés polgári nap” emléktáblája – Badacsonytomaj, 1990 ■ 38

Utcanévjelző emléktábla, majd emlékmű része – Hódmezővásárhely, 1991, 1996 ■ 44

Emléktábla: a fogság első napja – Budapest, 1991 ■ 48

Történelmi stációk része: Pirkadó hajnal – Harkány, 1993 ■ 50

Az első emlékmű: még külföldön – Giromagny, 1993 ■ 52

Emléktábla az egyetemi tanárnak – Budapest, 1993 ■ 56

Az első hazai szobor – Békéscsaba, 1994 ■ 58

A földosztás emlékműve – Ópusztaszer, 1995 ■ 62

Emléktábla egykori gimnáziumában – Kaposvár, 1996 ■ 68

Emléktábla születésének centenáriumán – Győr, 1996 ■ 70

Emléktábla születésének centenáriumán, majd emléktábla

’56 hőseinek és áldozatainak – Szentgotthárd, 1996, 2005 ■ 72

Szobor a Parlamentnél születése centenáriumán – Budapest, 1996 ■ 74

Mellszobor a millicentenárium részeként – Hévíz, 1996 ■ 82

Emléktábla a földművelésügyi miniszternek és miniszterelnöknek – Debrecen, 1996 ■ 86

Szobor a szülővárosban – Kaposvár, 1996 ■ 90

Emléktábla, majd félalakos dombormű – Nyíregyháza, 1996, 2001 ■ 98

Dombormű egy magánkertből köztérre – Röske, 1996 ■ 102

Emlékoszlop a fogság színhelyén – Snagov, 1997 ■ 104

Térelnevezés és emlékkő – Nagyatád, 1997	108
Portrédombormű millenniumi emlékművön – Jászárokszállás, 2001	110
Intézménynév és emléktábla – Budapest, 2001	112
A fejszobor hazatér – Balatonőszöd, 2002	114
Az emlékház – Budapest, 2002	118
Emléktábla a „földosztó miniszternek” – Nyíregyháza, 2003	128
A harmadik egész alakos szobor – Szeged, 2003	130
Emléktábla egykori elemi iskoláján – Kaposvár, 2005	136
Félszobor a forradalom 50. évfordulóján – Encs, 2006	138
Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Tatabánya, 2006	142
A badacsonyi szüret második emlékjele – Badacsonytomaj, 2006	146
Utcánév és emléktábla a forradalom 50. évfordulóján – Miskolc, 2006	148
Emléktábla: bezártan, de még szabadon – Budapest, Szerb Nagykövetség, 2006	150
Emléktábla a Corvin közben a forradalom 50. évfordulóján – Budapest, 2006	152
’56-os emlékmű félszoborral a forradalom 50. évfordulóján – Kaba, 2006	156
Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Mátészalka, 2006	160
Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Szerencs, 2006	164
Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Tiszaújváros, 2006	168
Emléktábla és terem a Parlamentben – Budapest, 2006	170
Népi fafaragású emléktábla – Nagydobos, 2006	174
Díszkönyv egykori gimnáziumának udvarán – Kaposvár, 2010	176
Faszobor történelmi emlékparkban – Gyenesdiás, 2010	180
Mellszobor a földosztó miniszternek és ’56 miniszterelnökének – Ibrány, 2010	182
Fa mellszobor – Mesztegnyő, 2011	186
Emléktábla a miniszterelnöknek – Szabadka (Subotica), 2013	188
Utószó	190
Függelék	192
Források	193

Előszó

Nagy Imre köztéri emlékezete a rendszerváltozás hajnalán a semmiből született meg, és ma, negyedszázaddal később, ismét a semmi felé közelít. Ez a könyv azt a folyamatot próbálja bemutatni, amely a két semmi között történt.

Az első, évtizedekig tartó csend a Nagy Imre nevére a Kádár-korszakban kimondott tabusítás következménye volt. A politikai hatalom határozottan elvárta, a társadalom és a történetírás pedig kényszerűen tudomásul vette, hogy vannak témák, amelyekről nem beszélünk. Pontosabban: csak nagyon kevesen beszélhettek ezekről a tabukról, s a nyilvánosságban csak a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikai álláspontjának megfelelő „tudományos” vagy „közéleti” megnyilatkozások jelenhettek meg. Amikor a Kádár-korszak nagy tabujáról beszélünk, mindenekelőtt három témakörre gondolunk: ilyen volt „a szovjet csapatok ideiglenes magyarországi tartózkodásának” ténye, az 1956 őszen és a következő években, a megtorlás során történtek úgy általában, és harmadikként különösen sűrű hallgatás burkolta ez utóbbi egy részét, nevezetesen Nagy Imre forradalomban játszott szerepét, a miniszterelnök és társai sorsát az 1956. november 4-ei hajnali rádiószózatot követően, végül a titokban lefolytatott pert. Pedig „A halálos ítéleteket végrehajtották” zárómondatú, 1958. június 17-ei közleménnyel végképp összeforni látszott az emlékezetben az, ami korábban is összetartozott: 1956 forradalma és Nagy Imre neve.

A Kádár-rendszer a forradalom leverésében fogant, s önlegitimációjának legerősebb talpköve volt az, hogy 1956-ban „ellenforradalom” történt, ami ellen nemcsak jogos, de szükséges is volt bármilyen eszközzel fellépni. Ezt a hazugságot kellett fenntartani és a társadalommal tudomásul vettetni – bármi áron, mert ezen alapult az MSZMP hatalma. Ugyanakkor a párt vezetői sem gondolhatták komolyan, hogy a társadalom „elfelejtette”, mi is történt valójában azon a tizenkét őszi napon és az utána következő hónapokban, években. Nem azt várta el a hatalom a társadalomtól, hogy elhiggye, amit születése körülményeiről állít, hanem azt, hogy ne firtassa azokat a körülményeket. Sem az MSZMP nem ünnepelte meg soha október 31-ei születésnapját, sem a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány november 4-ét. „Cserében” viszont „elvárták” a társadalomtól, hogy úgy tegyen, mintha elfeledte volna október 23-át. A hatalom – előbb nyílt, majd titkolt személyi presszióval, társadalmi szinten pedig az életszínvonal-politikával megtámogatott – „ajánlata” tehát úgy szólt: boruljon fátyol a múltra.

Ez a politikai hatalom által kikényszerített „konszenzus” a tabuk tabukként való tudomásul vételéről, tehát a róluk való hallgatásról, a kényszerű csendről a második nyilvánosság megjelenésével tört meg. A formálódó ellenzék már az 1970-es évek végén észlelte, hogy az egyéni és társas emberi szabadságjogokat és az ország függetlenségét célzó törekvések mennyire összhangban vannak az agyonhallgatott 1956 szellemével. Ráadásul a forradalom és a forradalmat és a megtorlást személyes sorsában összesűrítő, azt szimbolizáló Nagy Imre beemelésével a második nyilvánosságba az ellenzék a Kádár-rendszer legitimációs alapkövét kezdte feszegetni. 1956 forradalma általában, Nagy Imre személye pedig különösen kohéziós erőként működött az ellenzék két fő csoportja, a céljait legális eszközökkel érvényesíteni akaró népi, és az illegális eszközöktől sem visszariadó demokratikus ellenzék között. Nagy Imrében ugyanis nemcsak a forradalom miniszterelnökét, hanem a megreformált szocializmus, az „új szakasz” 1953–1955-ös miniszterelnökét és az 1945-ös földosztó minisztert is tisztelni lehetett.

Az 1956-os emigráció kezdettől igyekezett könyveivel és folyóirataival fenntartani a forradalom és miniszterelnöke emlékét, ennek hatása azonban az 1980-as évekig nem nagyon jutott el Magyarországra. A „létező szocializmus” kísérletének kifulladás, a hidegháború enyhülése, a politikai ellenzék magyarországi fellépése

azonban felértékelte a nyugati emigráció tevékenységét, amelyre 1988-ban a párizsi Père Lachaise temetőben Nagy Imrének és mártírtársainak, valamint „az 1956-os magyar forradalom minden kivégzettjének” emelt szimbolikus síremlék tette fel a koronát.

Ez az esemény, valamint a forradalom harmincadik évfordulóján, 1986-ban világbotránnyá dagadt 301-es parcella képei és története, a „temetetlen” halottak sorsa megrengette az MSZMP korábban megkérdőjelezhetetlen társadalmi elfogadottságát. 1989 tavaszán a Rákoskeresztúri új köztemetőből érkező torokszorító hírek megrendítették a társadalmat, Nagy Imre és társai június 16-ai temetésének komor méltósága pedig már a politikai alternatíva lehetőségét is felmutatta.

1956-ban a forradalom felé sodródó Magyarországon a hatalomból kiszorított Nagy Imre jelentette a tömegeknek a reménysugarat, a forradalom egyik követelése volt a „Nagy Imrét a vezetésbe”. Pedig kommunista volt, és akik benne reménykedtek, a kommunista vezetésbe kívánták visszajuttatni. Ő is hitt a szocializmusban, ő sem akart mást, mint pártja, „csak” másként, lassabban, túlkapások nélkül, a nemzeti sajátosságokat figyelembe véve, de éppen e „csak” miatt vált a sztálini mintát szolgáian követő pártján belül kitaszítottá, az értelmiség, majd a tömegek szemében pedig reménysugárrá.

„Nagy Imre a 20. századi kommunista kísérlet egyetlen olyan politikusa, aki helyet kapott a nemzeti panteonban” – írta e sorok szerzője több mint egy évtizede az általa szerkesztett „rövid” Nagy Imre-biográfia borítószövegében. Ma már másként kell fogalmaznunk. Az a jövőben bízó, nemzetegyesítő szerep, amelyet Nagy Imre 1956-ban valószínűsítően, majd temetésével 1989-ben szimbolikusan betöltött, a rendszerváltozás után erodálódni, halványodni kezdett, és ez a folyamat mindmáig tart. Ma már nem mondhatjuk, hogy 1956 forradalma és Nagy Imre neve eltérhetetlen, mert már ’56-nak sem története, hanem történetei vannak. Csak az időben, a „történelmi távlatban” lehet bízni, hogy talán változtat ezen. S reménykedünk, hogy ezzel a kötetel valamennyire mi is hozzájárulhatunk ehhez.

Ebben a könyvben Nagy Imre emlékhelyeit kívánjuk bemutatni képekkel és szövegekkel. Nem csak a szobrokat és az emléktáblákat vesszük azonban sorra – bár zömmel azokat –, hiszen az emlékhelyek két legfontosabbika éppen földi maradványait rejtő sírja és egykori lakóháza, ma emlékháza. Sokféleképpen lehetne az emlékhelyeket csoportosítani, de alapvetően két típusukat különböztethetjük meg – éppen a személyhez, az életúthoz való kapcsolódásuk alapján: Nagy Imre életének emlékjellettel ellátott színterei alkotják az egyik csoportot, és a tiszteleti helyek a másikat, ahol tehát magának a helynek nincs kötődése az életúthoz. Az első csoportba tartozóknál mindig megpróbáljuk legalább felvillantani azt az élethelyzetet is, amelyre az emlékjel reflektál, míg a tiszteleti helyeknél az emlékhely létrejöttének történetére koncentrálunk.

A forrásadottságok az egyes emlékhelyek esetében rendkívül eltérőek. Hiszen míg egy több millió forintba kerülő egész alakos szobor körül megszületése folyamán szakértők tucatja nyüzsög, szakvélemények, költségvetések készülnek, a sajtó már a pályázati fordulóról is beszámol stb., addig egy egyszerű, csak feliratot tartalmazó emléktábla néhány nap alatt elkészül egy sírköves vagy kőfaragó műhelyében, a mester a kézzel rajzolt skiccet a munka után kidobja (úgysem tudnánk, hol keressük, mert a táblán nincs mesterjegy), a számla ott maradhat az állítató szervezet elnökének zakózsebében, a sajtó pedig csak egy kétmondatos „minuszos” hírt hoz az avatásról – vagy azt sem. Ennek megfelelően a „történetek” rendkívül eltérő terjedelműek. Van, ahol az emlékjel teljes története aprólékosan végigkövethető, és van, ahol csak a léte konstatálható. Ezt az aránytalanságot azonban fel kellett vállalnunk, mert nem nagyon tehetünk ellene semmit.

A könyvben az emlékhelyek felavatásuk sorrendjében követik egymást. Több lehetőség közül (pl. típusok szerint: egész alakos szobrok, mellszobrok, domborműves emléktáblák, szöveges emléktáblák) azért választottuk a szigorú kronológiai rendet, mert így nyomon követhető az emlékjelek felállításának dinamikája is, például a kerek évfordulók (1996, 2006) körüli „sűrűsödések”. Ez pedig jól mutatja az emlékhelyek évfordulás funkcionálisát: a nemzeti ünnep vagy emléknap megjelölt helyet kíván, ahol a helyi közösség összejöhet emlékezni, a mindenkori politikai vezető pedig elmondhatja az ünnepi beszédet.

E könyv megírására a lehetőséget az a felkérés adta, amelyet Nagy Imre unokájától, Jánosi Katalintól, a Nagy Imre Alapítvány alapítói jogokat gyakorló kurátorától és Gecsényi Lajostól, a Nagy Imre Emlékház igazgatójától kaptam. Köszönöm nekik a lehetőséget, hogy mindezt összegyűjthettem, megírhattam. A könyv hibái természetesen a szerzőt terhelik, erőnyeit viszont sokaknak köszönheti, akik a források összegyűjtésében nyújtott segítséggel vagy egyes részek elolvasásával és javításával a szerző segítségére voltak. Köszönöm a Budapest Galéria munkatársai, Szöllőssy Ágnes és Szilágyi András, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus munkatársa, Soós Ildikó, a Nagy Imre Társaságtól pedig Balahó Zoltán, Földvári Rudolf, Goda Zoltán, Némethné Dikán Nóra és Szántó László segítségét. Köszönöm továbbá a segítséget a kézirat első két olvasójának, Pótó Júliának és Horváth Zsoltnak, valamint Buday Miklósnak, Burucs Kornéliának, Demeter Zsuzsának, Ekker Róbertnek, Glatz Ferencnek, Kotricz Tündének, Méray Tibornak, Petro Kingának, Puskás Gyulának, Rajk Lászlónak, Reóthy Ferencnek, Szijártó Istvánnak, Varga Róbertnek – és külön köszönet illeti feleségemet, Ther Máriát hasznos tanácsaiért, megértéséért és türelméért.

Örvényes, 2013. július

Pótó János

Fejszobor

PÁRIZS, 1986

A világ első Nagy Imre-szobrával 1989 tavaszán ismerkedhetett meg a magyar közönség. Május 13-ai számában a *Magyar Nemzet* című napilap a „Nagy Imre reformja. Balogh Sándor akadémiai előadása alapján” című cikket illusztrálta a fejszoborról készített rajzzal, „Kilár István szoborterve” képaláírással. Egy hónappal később pedig a szobor rövid történetéről is olvashatott a hazai olvasó. Június 15-én, a Nagy Imre és mártírtársai temetését megelőző napon közölte ugyanis a lap a Párizsban élő szobrász, Kilár István olvasói levelét „Nagy Imre-szoborterv” címmel.

Az alkotó ebben elmondja, hogy valójában nem is szoborterről van szó, hanem egy immár három éve létező szoborról. Mint Kilár írja: „1986 májusában Párizsban készítettem a mártírhaltalt halt miniszterelnök fejszobrát (70 cm) ’56-os forradalmunk 30. évfordulójára. Művem nyilvános bemutatásra került ugyanezen év októberében a párizsi második kerületi városházán rendezett történelmi kiállításon. Az itt élő, főleg az ’56-os nemzedékhez tartozó barátaim bátorítottak, hogy 30 év után eljött az ideje, hogy Nagy Imrének méltó emléket állítsunk.”

A továbbiakból megtudjuk, hogy 1986-ban az alkotó ezzel a szoborral elnyerte a Párizsban működő Emberi Jogok Magyar Ligája által alapított Emberi és polgári jogok díját. Kilár homályosan – és elsőse tudatában talán kicsit sértetten – arra is utal, hogy „az elsőnek alkotott fejszobor története [...] nem mondható el e rövid levél keretében; most csak annyit, hogy nem kerülhetett az 1988-ban a párizsi »Père Lachaise«-i temetőben felállított síremlékre”. Majd így zárja rövid levelét: „Jelenleg [azaz 1989-ben – P. J.] a szobor Párizs polgármesterének védnöksége alatt a »Hotel de Ville« [sic! magyarul: városháza – P. J.] egyik tanácstermében van kiállítva. A szobor talapzatán francia és magyar nyelven olvasható, hogy eredeti rendeltetési helye az eljövendő szabad és demokratikus Magyarország. Önökre bízom, hogy döntsenek az időpontról.” (Kilár tizenhárom évvel később, miután az akkor már Szakál Imre tulajdonában lévő szobrot Balatonöszödön felállították, egy évvel korábban helyezte és a későbbi tulajdonoshoz kötötte a szobor megszületését. 2002-ben ezt írta a *Szemesi Miűtség* című lapban: „Amikor 1985 tavaszán Szakál Imre barátom fölkeresett párizsi műtermemben azzal a kéréssel, hogy az ’56-os magyar forradalom és szabadságharc 30. évfordulójára készítem el Nagy Imre, a mártírhaltalt halt miniszterelnök portréját, komoly feladat elé állított. Mert bár lelkileg és szellemileg rögtön késznek éreztem magam rá és szakmailag sem okozott különösebb problémát, de mégis, valami elkeserítően szomorú hangulat fogott el akkor. Újra átgondolni a forradalmat.” Az 1985 valószínűleg csupán elírás lehet 1986 helyett, hiszen akkor volt a 30. évforduló és a szobron is a „Kilár 86” felirat olvasható, a későbbi tulajdonos pedig akkor legfeljebb egy megrendelést közvetíthetett, miként ez a folytatásból kiderül.)

A szobor megszületésének történetét kerekké tehetjük a Méray Tibor szerkesztette párizsi *Irodalmi Újságban* 1987 elején megjelent híradás alapján. Eszerint: „Kilár István szobrászművész az Emberi Jogok Magyar Ligájának felkérésére elkészítette Nagy Imrének, a mártírhaltalt halt miniszterelnöknek a mellszobrát.” A „mellszobor” apró pontatlanság, hiszen fejszoborról van szó, lényegesen fontosabb azonban, hogy az alkotó megrendelésre dolgozott, a megrendelő pedig eszerint az 1923 óta Párizsban működő Emberi Jogok Magyar Ligája volt. A hír folytatásából megtudhatjuk, hogy a szobrot a forradalom 30. évfordulóján kiállították, továbbá hogy azt „[...] a Liga majd az eljövendő, független és demokratikus Magyarország kormányának adományozza. Mindaddig, amíg a szobor Budapesten nem kerülhet méltó helyére, azt Párizs város gondjaira bízva.” A rövid hír beszámol arról is, hogy a szoborról színes levelezőlapok készültek – egy ilyen kerülhetett később Budapestre, a *Magyar Nemzet* szerkesztőségébe, s ez alapján készülhetett a lapban megjelent rajz –, a levelezőlapok 25 francia frankért

megvásárolhatóak, s a legfontosabb: „A bevételből a bronzból való kiöntés költségeit óhajtják fedezni.” Azaz a kiállításon a gipszminta szerepelt – valószínűleg patinázva. Arról viszont nincs forrásunk, hogy a bronz öntvény mikor készülhetett el.

Párizsban tehát ez a szobor nem válhatott igazi emlékhellyé, hiszen – akár gipszből, akár bronzból – nem nyilvános térben, hanem először egy kiállításon, majd a városháza egyik termében állt, de az egybecsengő megrendelői és alkotói szándék szerinti eredeti küldetése is az volt, hogy egyszer majd a szabad és demokratikus Magyarországon álljon. Ma már tudjuk, hogy erre még tizenhárom évet kellett várni. Arra pedig, hogy miért is nem kerülhetett a Père Lachaise temetőben két évvel később felállított szimbolikus síremlékre, az emlékhely története kapcsán még visszatérünk.

A szobor születése ugyanakkor az alkotó oldaláról sem egyszerűen a véletlen műve, hiszen a forradalom gyökeresen megváltoztatta Kilar további életét. Az 1935-ben született Kilar István ugyanis 1956 őszén volt első éves a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán, Beck András növendékeként. Hazai tanulmányai azonban alig két hónapja tartottak, mikor is kitört a forradalom. „1956. november 4-e után – mesélte Kilar egy későbbi interjúban –, amikor a szovjet csapatok bevonultak Budapestre és eltiporták a forradalmat, társaimmal úgy döntöttünk, el kell hagynunk az országot. [...] A szobrászat nyelve nemzetközi, úgy gondoltuk, ha szabadulhatunk a bezártságból, átjuthatunk a határon, akkor mennünk kell.” Az ausztriai menekülttáborból Rómába vagy Londonba szeretett volna menni, végül Franciaországba került. Párizsban folytatta és fejezte be tanulmányait az École Nationale des Beaux Arts szobrász szakán. Már 1961-ben elnyerte a Biennale de Paris első díját. Párizsban élt tehát, ahol talán a legerősebb volt az '56-os baloldali politikai emigráció, s ahol a Liga is működött. Így találhatta meg éppen őt a Liga felkérése. (Méray Tibor emlékei szerint

Nagy Imre fejszobrának rajza a *Magyar Nemzet* 1989. május 13-ai számában

a Ligával személyi állományában is összefonódó, a párizsi magyar szabadkőműveseket tömörítő Martinovics Páholy akkori főmestere, Ditrói Ákos volt a szobor megrendelője. Az ő megrendelését közvetíthette Szakál Imre.)

Kilar maga is legfontosabb művei között tartja számon az elvont, nonfiguratív szobrászi oeuvre-jéből erősen „kilógó”, a realista portrészobrászat klasszikus eszközeit használó Nagy Imre-szobrot. Internetes honlapja kezdő oldalán található rövidke, francia nyelvű bemutatkozásában mindössze négy szobrárt említi címmel. Köztük ezt: „Megalkotta Nagy Imre portrészobrát az 1956-os forradalom 30. évfordulója alkalmából. Ez a szobor Balaton-őszödön van, Magyarországon.” A szobor története könyvünkben is 2002-ben, Balaton-őszödön folytatódik.

Szimbolikus síremlék

PÁRIZS, 1988

A másodikként elkészült emlékmű már valódi emlékhely lett, s felállításának ideje, körülményei és helye miatt a később Nagy Imre emlékének szentelt több tucatnyi emlékmű közül ez vált a leghíresebbé. Mi több, születése pillanatában világhírű lett, felavatásáról világlapok számoltak be. Története is mind közül a legismertebb, hiszen számos leírás, értelmezés készült róla akkor és azóta is, s felállításának körülményeit és közvetlen hazai utózműveit már a felavatás évében publikálta Kende Péter a párizsi *Magyar Füzetek*ben. Még ugyanabban az évben megjelent a „Tetemrehívás, 1958–1988” című kötet, az emigrációs kiadás név nélkül, az egy évvel későbbi hazai kiadás azonban már tartalmazta az összeállító, Rainer M. János nevét. Az esemény tizedik évfordulóján Murányi Gábor foglalta össze a történeteket a *Heti Világgazdaság*ban, majd újabb fél évtizeddel később Rainer M. János a *Históriában*. Természetesen a párizsi Père Lachaise temetőben Nagy Imre és „temetetlen” társai tiszteletére emelt szimbolikus sírról van szó.

A „temetetlen” halottak, a hiányzó sírok kérdése Rainer kutatásai alapján először 1982-ben kapott nyilvánosságot a párizsi *Irodalmi Újság*ban. Ekkor ugyanis a budapesti székhelyű Magyarok Világszövetsége felhívással fordult a külföldön élő magyarokhoz, hogy kutassák fel és ápolják a külföldön lévő magyar sírokat. Az *Irodalmi Újság* szerkesztője, Méray Tibor éles és gúnyos hangú szerkesztőségi cikkben kérdezett vissza: „Otthon talán nincsenek olyan magyarok [...], akiknek a sírjait még fel kell kutatni [...] Hol van Nagy Imre, Maléter Pál, Losonczy Géza, Szilágyi József, Gimes Miklós, hol van az '56-os forradalom után kivégzett több ezer fiatal és nem fiatal magyar sírja? [...] Miért van az, hogy 25 évvel a haláluk után még mindig jeltelen sírban kell feküdniük, még a családjuk sem tudhatja, hol vannak eltemetve, még a legközelebbi hozzátartozóik, az anyák, az özvegyek, a gyermekek, az unokák sem gondozhatják, kereshetik fel a sírjaikat? A magyar történelemben nem volt ritka a testvérharc, a gyűlölködés, a kivégzés sem; de a halottak, a holttestek elleni kérelhetetlen harcot a mostani rendszer honosította meg.”

A hazai nyilvánosságban – persze csak a második nyilvánosságban, a szamizdatban kiadott *Beszélő*ben – 1983 őszén bukkant fel először a kérdés. A kivégzések negyedszázados évfordulója kapcsán a lap egész terjedelmét a Nagy Imre-pernek szentelte, s „A Beszélő szerkesztői” által jegyzett, „Ami elvárható” című, az ország politikai vezetőinek szánt összegzésük 1. pontja így szólt: „A Budapesten kivégzetteket az Új köztemető egyik távoli sarkában helyezték el, sírjukra nem írták rá a nevüket. Adjanak módot a hozzátartozóknak, hogy azonosíthassák a sírokat, és sírjeleket állíthassanak szeretteiknek.”

A forradalom 30. évfordulója adta meg a végső lökést a szimbolikus sír megszületésének. Az Emberi Jogok Magyar Ligája 1986 októberében a francia Szenátus épületében rendezett emlékülést Maurice Schumann volt francia külügyminiszter, a Francia Akadémia tagjának díszelnökletével. Az erről szóló beszámolóban olvashatjuk az *Irodalmi Újság*ban: „Az összejövétel – Méray Tibor javaslatára – két határozatot fogadott el. Az egyik egy sürgöny elküldése volt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének; a résztvevők felemelték szavukat az ellen, hogy Nagy Imrének és társainak, az '56-os forradalom mártírjainak közel 30 évvel haláluk után is ismeretlen a sírja; felszólították az Elnöki Tanács elnökét: intézkedjék, hogy ez a helyzet haladéktalanul véget érjen és a családok eltemethessék halottaikat. A másik határozat – folytatódik a beszámoló –: az Emberi Jogok franciaországi Magyar Ligája vásároljon egy sírt a párizsi Père Lachaise temetőben Nagy Imrének és a magyar forradalom halottainak és kivégzettjeinek. Ez a sír addig létezzék és váljék zarándokhellyé, amíg Nagy Imre és a forradalom minden halottja Magyarországon nem részesül nyilvános sírhelyben és tisztes temetésben.”

Nagy Imre és mártírtársai
szimbolikus síremléke
Párizsban, a Père Lachaise
temetőben
(fotó: Kende János)

(A tervhez később csatlakozott a Magyar Szabadságharcosok Szövetségének franciaországi csoportja is. Később az avatáson ők voltak a rendfenntartók – provokációtól is lehetett tartani –, és aztán ők gondozták a síremléket.) Tehát ugyanabban az időpontban, amikor a párizsi második kerületi városházán rendezett kiállításon először tették közzé Kilár István Nagy Imre-szobrát, a Szenátus épületében Méray Tibor kezdeményezésére megszületett a szimbolikus sír gondolata.

Mint Méray Tibor később e sorok szerzőjének elmondta: e kezdeményezésének két fő oka volt. Az egyik személyes: bár Nagy Imre kora alapján az apja lehetett volna, jó kapcsolatban volt vele, Gimes Miklós, Losonczy Géza és Szilágyi József pedig a legjobb barátai voltak. Csak Maléter Pált nem ismerte a per kivégzettjei közül. A másik ok politikai: Méray úgy gondolta, hogy a Nagy Imre-ügy a Kárár-rendszer Achilles-sarka lehet, ezért kell elővenni. Mint mondta: az 1980-as években már a nyugati politikai vélemény és a közvélemény is igen jó volt Kádárról és rendszeréről, emlékeztetni kellett ezért a nyugati világot a rendszer születési körülményeire. Ráadásul a „politikai gyilkosság” önmagában nem lett volna elegendő – olyant ismer eleget a nyugati civilizáció is. A „temetetlen halott” viszont idegen ettől a kultúrától, ezt nem érti meg, ezt nem lehet „megmagyarázni”.

A továbbiakat így összegzi Kende Péter kortárs beszámolója: „Az emlékmű elhelyezésére a Magyar Liga Párizs város polgármesterétől ingyen parcellát kapott, a költségek előteremtésére pedig gyűjtés indult. Az emlékmű tervének elkészítésére a Liga 1987 decemberében a Budapesten élő ifj. Rajk Lászlót kérte fel, aki a megbízást nagy örömmel vállalta, s 1988 februárjában kiutazott Párizsba. Az igen hamar elkészült tervet az 1988. júniusi ünnepség rendezőbizottsága nagy meglepetéssel jóváhagyta; a kivitelezésre egy kelet-franciaországi magyar iparos, Nagy Ernő fémöntődjében került sor, ez utóbbi személyes közreműködésével és nagyszabású anyagi támogatásával.”

A tömör összefoglalóhoz néhány kiegészítés kívánczik. A Liga először – mint a határozatból láthattuk – vásárolni akart egy sírhelyet a temetőben. A temető akkori igazgatója

hívta fel a szervezők figyelmét arra, hogy a temető presztízse miatt a sírhely rendkívül drága, de Párizs polgármestere ingyen is adhat, ha erre megkérlik. Párizs polgármestere – s egyben Franciaország miniszterelnöke – ebben az időben (1986–1988) a konzervatív Jacques Chirac volt, aki később két cikluson át Franciaország elnökének tisztét is betöltötte (1995–2007). Ő biztosított ingyen három sírhelyet is a szervezőknek, hogy válasszanak közülük. A kivitelezést végző Nagy Ernő giromagnyi vállalkozóval – ’56-os magyar menekülttel – az 1993-ban Giromagnyban felállított Nagy Imre-emlékmű kapcsán fogunk majd még találkozni.

A szervezők választása nem véletlenül esett Rajk Lászlóra, aki építészmérnök és a magyarországi politikai ellenzék egyik meghatározó személyisége volt. Rajk egy 1994-ben megjelent interjúban azonban közel sem festi le olyan zökkenőmentesnek az együttműködést a megbízókkal, mint Kende Péter. Rajk – elmondása szerint – először vitába keveredett a szervezőkkel, hogy miért nem írtak ki nyílt pályázatot, majd belátta, hogy ennek lebonyolítására már nem lenne idő, így elfogadta a közvetlen megbízást. A síremlékre Rajk – e sorok szerzőjéhez írt levele szerint – „[...] több tervet készített, mert a párizsi hatóságok a temetőben három különböző helyszínt ajánlottak, köztük egy kisebb sírhelyet a temető főútja mellett, egy dupla sírhelyet a 44. parcellában és egy harmadikat”. Rajk mindegyikre több variációt készített, és a párizsi hatóságok a Ligával egyetértésben

végül a dupla sírhellyel rendelkező helyszínt és az arra készített tervet fogadták el, szemben a kisebb síremléket lehetővé tevő, a főbejárat közelében lévő, főút melletti javaslattal. Így került a szimbolikus síremlék a kevésbé reprezentatív 44. parcellába.

Rajk az idézett 1994-es interjúban így folytatta az elmaradt pályázatra utalva: „Sajnálom, hogy nem így történt, azt meg külön sajnálom, hogy végül a kivitelezőkkel [is] konfliktusom támadt, úgyhogy most azt kell mondanom, nem az enyém az emlékmű. Csak hát ott is előállt a csapda: én ezt akkor nem mondhattam ki, mert úgy értelmesebb volna, hogy félelmemben nem merem vállalni. Az is olyan pillanat volt, amikor a tényekről nem lehetett beszélni, mert a politikai összefüggések miatt minden más értelmet nyert. Nem mondhattam tehát, hogy azért nem az enyém, mert csúnya.” (Rajk itt arra a csapdahelyzetre utal, hogy a szimbolikus sír avatása – amiről természetesen nem számolt be a magyar sajtó – utáni második napon egy meg nem nevezett rendőrségi vezető azt nyilatkozta Budapesten a *Magyar Hírlap*nak, hogy „[...] ifjabb Rajk László, amikor megtudta, hogy a párizsi emigráció tagjai módosították az általa készített tervet, elhatározta magát ezektől a kezdeményezésektől”). A kivitelező Nagy Ernővel kapcsolatos konfliktusra Méray Tibor úgy emlékszik, hogy az elsősorban a felhasznált anyagokról, azok minőségéről szólt. A Rajk László által előírt anyagokat külföldről kellett volna megvásárolni, erre egyrészt már idő sem volt, másrészt az emlékmű Nagy Ernő gyárában készült, jórészt ő finanszírozta és teljes egészében ő gyártatta le olyan anyagokból, amelyek helyben és gyorsan elérhetőek voltak. Ő szállította az emlékművet Giromagny-ból Párizsba, s az ő gyárának munkásai állították azt fel a temetőben.

Mindenesetre az 1988-as vitákból adódott feszültségek a későbbiekben oldódtak, hiszen míg tíz évvel későbbi írásában Murányi Gábor is konstataulta, hogy Rajk nem sorolja művei közé az emlékművet, addig napjainkban Rajk László már saját honlapján, „megvalósult munkái” között szerepelteti azt.

A végül kivitelezett emlékmű viharban kettétört, süllyedő hajóhoz hasonlatos. A 240 centiméter magas kő- és acélkonstrukció 300×200 centiméteres, kővel keretezett alapon áll. A „hajó” orr-része a magyar nemzeti színekre utalva piros, fehér és zöld gránitból készült, tatjának kövei a gyász színeit mutatják: fekete és fehér. Acélból készült árboca egy tradicionálisan erdélyi sírjel, a kopjafa mintázatát imitálja, az árboc-kopjafa azonban felső harmadában kettétört, legfelső része hátrabilen. A töréspont alatt egy 10×10 centiméteres vas plakett van, amely profilból mutatja Nagy Imre arcvonásait. (A plakett Beck András szobrászművész, a világ első Nagy Imre-szobrát készítő Kílár István hazai mesterének munkája. Beck András, aki egyébként 1957-től maga is Párizsban élt, 1958-ban készítette a plakettet.) A „hajó” orr-részét három, a vitorlások kötéltetére emlékeztető acélmerevítő köti össze az árboccal, hangsúlyosabbá téve a hajóformát. A „hajó” ugyancsak bronz vitorlája az '56-os forradalom jelképe, egy lyukas magyar zászló – a lyuk mentén kettéhasadva. Sem a jelképek nem igényelnek különösebb magyarázatot, sem az, hogy minden törött, hasadt, süllyed. Síremlék – ha szimbolikus is. Az emlékmű felirata bronz, verzál betűkkel franciául (a tat fekete kövén) és magyarul (a háromszínű orr-részen): „1958–1988 // LEGYEN EZ A FRANCIA FÖLD JELKÉPES SÍRHELYE / NAGY IMRÉNEK / LOSONCZY GÉZÁNAK MALÉTER PÁLNAK / SZILÁGYI JÓZSEFNEK GIMES MIKLÓSNAK / ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM / MINDEN KIVÉGZETTJÉNEK / AKIKNEK SAJÁT HAZÁJUKBAN NINCS SÍRJUK // AZ EMBERI JOGOK MAGYAR LIGÁJA / PÁRIZS 1988”. A francia felirat annyiban tér el ettől, hogy név szerint csak Nagy Imrét említi, róla azonban a magyar felirathoz képest azt a plusz információt is közli, hogy Nagy Imre „a magyar forradalom miniszterelnöke” volt. A francia felirat: „1958–1988 QUE CETTE TERRE FRANCAISE SOIT LA TOMBE SYMBOLIQUE // D'IMRE NAGY // PREMIER MINISTRE DE LA REVOLUTION HONGROISE / ET DE TOUS CEUX QUI TRENTRE ANS APRES / LEUR EXECUTION N'ONT PAS DE SEPULTURE / DANS LEUR PROPRE PATRIE // LA LIGUE HONGROISE / DES DROITS / DE L'HOMME / PARIS / 1988”.

Ezek a feliratok és az árboc-kopjafán lévő kisméretű, alig észrevehető Nagy Imre-plakett megmagyarázzák, hogy – bár tényleg felmerült a szimbolikus síron való elhelyezésének ötlete – miért is nem kerülhetett Kílár István Nagy Imre-szobra az emlékműre. (Méray Tibor emlékei szerint egy viharos gyűlésre is sor került – valóságos

„lincshangulatban” – a Kilár-féle fejszobor Ditrói Ákos vezette szabadkőműves hívei és az ezt ellenzők között.) Az egy évvel későbbi budapesti temetés „hatodik koporsójával” megtestesülő gondolat fogalmazódott meg itt ugyanis elsőként. A szimbolikus sír nemcsak Nagy Imréé, hanem a Nagy Imre-per kapcsán kivégzett és meggyilkolt Losonczy Gézáé, Maléter Pálé, Szilágyi Józsefé és Gimes Miklósa is, továbbá sírja „az 1956-os magyar forradalom minden kivégzettjének, akiknek saját hazájukban nincs sírjuk”. S ez utóbbi megfogalmazás, ha nem is több ezer kivégzetre utal, amennyiről Méray Tibor beszélt még 1982-ben, de több százra mindenképpen. A szimbolikus sír tehát inkább szimbolikus tömegsír. („Ez a sír üres – mondta Méray bevezető beszédében az avatáson. – De ez az üres sír valójában – *tömegsír*, tele holttestekkel.”) A franciául és magyarul is megnevezett Nagy Imréé, „a magyar forradalom miniszterelnökéé”, négy, csak magyarul megnevezett munkatársáé és hívéé, és több száz, mindkét feliraton hangsúlyosan szereplő „névtelen” kivégzetté. A megrendelők meg akarták mutatni a forradalom emblematisztikus alakjának, Nagy Imrének az arcvonásait, de figyelni akartak az arányokra is. Arra, hogy bár ő volt a miniszterelnök, de sorsában csupán egy volt a százak közül. Ezt sugallja a Nagy Imre-plakett diszkrét mérete és elhelyezése az árboc-kopjafán a töréspont közelében. Magasan, de a megroppanás helyén. Kilár István 70 centiméteres Nagy Imre-fejszobra már csak mérete miatt is megbillentette volna ezt a szimbolikát – túlhangsúlyozva a miniszterelnököt. Ezért nem kerülhetett a szimbolikus tömegsírra.

Az emlékmű avatását előkészítendő Fejtő Ferencnek, az Emberi Jogok Magyar Ligája elnökének vezetésével védnöki testület alakult. A 185 nevet tartalmazó védnökségi névsor mutatja, hogy már az előkészítés során milyen széleskörű nemzetközi figyelem irányult a szimbolikus síremlékre. A lista élén a kivégzettek hozzátartozóinak nevei álltak: Nagy Erzsébet, Maléter Judit, Szilágyi Ella, Gimes Aliz és Losonczy Anna-Mária neve. A Magyarországról, Erdélyből és az emigrációból csatlakozók nevei a lista végén mintegy keretbe foglalják a védnökség névsorát. Magyarországról tagja volt még a védnökségnek Csoóri Sándor költő, Haraszi Miklós és Karinthy Ferenc írók, Kis János filozófus, Lőcsei Pál újságíró, szociológus, egykori '56-os elítélt, Mécs Imre mérnök, egykori '56-os halálra ítélt, Mészöly Miklós író, a forradalom alatti és utáni tevékenysége miatt szintén börtönviselt Rácz Sándor, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács egykori elnöke és Vásárhelyi Miklós újságíró, sajtótörténész, a Nagy Imre-per tizedrendű vádlottja. Erdély és a magyar emigráció tizenkét fős csoportjából pedig többek között Király Béla, az 1956-os nemzetőrség parancsnoka, Kopácsi Sándor, a Nagy Imre-per hatodrendű vádlottja, Budapest 1956-os rendőrkapitánya és Varga Béla, az országgyűlés egykori elnöke is tagja volt a védnöki testületnek. De a 26 magyar név 159 külföldi nevet fog közre, jelezve, hogy távolról sem maradt „magyar ügy” a síremlék felavatása. Csatlakozott a védnöki testülethez 27 Nobel-díjas (köztük például Saul Bellow amerikai író és a Béke Nobel-díjas Desmond Tutu dél-afrikai érsek). Őket követik a listán az európai közélet jelentős személyiségei (19 fő, élükön Mario Soares, Portugália köztársasági elnöke) és a francia politikai élet személyiségei (20 név, köztük két volt miniszterelnök [Raymond Barre és Laurent Fabius] és egy leendő köztársasági elnök, ekkortájt polgármester [Nicolas Sarkozy]). A „halhatatlanok”, a mindenkor 40 tagú Francia Akadémia tagjai közül hatan vállaltak védnökséget (köztük Eugene Ionesco drámaíró). Az írók, tudósok, művészek 73 fős csoportjában találjuk például Yves Montand színész és Paul Ricoeur filozófus nevét, a közép- és kelet-európaiak között (14 fő) pedig Andrzej Wajda lengyel filmrendezőét.

A „másik oldalon” is odafigyeltek az avatásra. És nem is csak Magyarországon. Pavel Alekszejevics Cserenkov Nobel-díjas szovjet fizikust is meghívták például a védnöki testületbe, de a levél „a címzett ismeretlen” jelzéssel ment vissza a feladónak, Lech Wałęsa pedig csak hetekkel az avatás után kapta meg egyáltalán a felkérő levelet. A magyar sajtó nem számolt be az emlékmű avatásáról. A már említett, névtelenségbe burkolózó rendőrségi vezetőnek az ellenzékét megosztani szándékozó, elejtett megjegyzése mellett egyetlen bátor kis glossza mutatott rá a helyzet abszurditására. Ludassy Mária írta az *Élet és Irodalom* „páratlan oldalán”, hogy egy középiskolai történelemverseny „[...] július 13-án, a Bastille lerombolásának kétszázadik évfordulója előestéjén nyilvános

televíziós döntővel ért volna véget. [...] a tévé elnöke [azonban] úgy döntött, hogy tekintettel a *Père Lachaise temetőben történetekre* [kiemelés az eredetiben – P. J.], a magyar televízió nem kíván megemlékezni a francia forradalomról, így a vetélkedőn kizárólag a magyar hatásokról eshet szó. [...] hogyan lehetséges, hogy »tiltólistára« kerül az egyetemes történelem egyik legfontosabb eseménye?» – tette fel az álnaív kérdést Ludassy Mária, hogy aztán rövid glosszája végén lerántsa a leplet a bornírt és farizeus tájékoztatáspolitikáról: „És különben is: mi történt a Père Lachaise temetőben?”

A síremlék avatására Nagy Imre és társai kivégzésének harmincadik évfordulóján, 1988. június 16-án került sor. Kende Péter korabeli beszámolója szerint az avatás délelőttjén „mintegy ötszáz főnyi tömeg jött össze a 44-es parcella körül, jelentős részben magyarok, akik a világ minden tájáról érkeztek (Magyarországról is szép számmal!), de lengyelek, románok, csehek, oroszok, bolgárok is (egy részük külföldi politikai szervezetek képviselőiben), s természetesen érdeklődő franciák. Küldöttséggel képviseltette magát két olasz politikai párt: a szocialista és a kommunista; ez utóbbi meg is koszorúzta az emlékművet.”

Az ünnepséget Méray Tibor bevezetése után Fejtő Ferenc nyitotta meg. Ezután felolvasták Simone Veil, az Európai Parlament liberális demokrata képviselőcsoportjának vezetője és Ronald Reagan amerikai elnök személyes üzenetét. („Támogatom mindazoknak az erőfeszítéseit, akik egy méltó, családi temetés érdekében fel kívánják kutatni és azonosítani akarják a mártírok földi maradványait” – üzenté az amerikai elnök. Az üzenetet Gereben István, az Amerikai Magyar Szabadságharcos Szövetség elnöke szerezte meg „negyvennyolc óra alatt” – Méray Tibor emlékei szerint.) Beszédet mondott Gilles Martinet a kormányzó Francia Szocialista Párt képviselőjében, Claudio Martinelli, az Olasz Szocialista Párt főtitkára, Piero Fassino az Olasz Kommunista Párt és Sujánszky Jenő a Magyar Szabadságharcos Szövetség nevében. (A Francia Kommunista Pártot is meghívták az avatásra, de az nem reagált a meghívásra.) Végül Vásárhelyi Miklós beszélt, a Nagy Imre-per egykori vádlottja és az egy hónap-pal korábban Budapesten megalakult Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) elnöke.

A TIB mindössze másfél héttel a párizsi síremlékavatás előtt adta ki első felhívását Budapesten. (A hazai sajtóban ez sem jelenhetett meg.) Ebben olvashatjuk: „A magyar társadalomhoz fordulunk: követelje velünk együtt a kivégzettek méltó eltemetését és egy nemzeti emlékmű felállítását, mely megőrökíti a sztálinista önkény, a vele szemben vívott szabadságharc és a megtorlás áldozatainak emlékét. Tisztelettel üdvözljük a magyar emigráció kezdeményezését, hogy a párizsi Père Lachaise temetőben jelképes emléket állítsanak Nagy Imre és társai mártírhalálának 30. évfordulóján.”

Ennek szellemét visszhangozta Vásárhelyi Miklós párizsi beszédének záró szakasza is: „E megható és büszke emlékmű ünnepi felavatásának pillanatában kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy 1956 mártírjainak teljes politikai és erkölcsi rehabilitálása nem késhet sokáig. A túlélők nevében, itt, Párizsban, az egész világ előtt megesküszöm, hogy a végsőig harcolni fogunk ezért az ügyért. Barátaink, társaink, jóakarató emberek: segítsenek minket!” Aligha gondolta akkor Vásárhelyi, hogy egyetlen év múlva mindez bekövetkezik.

A történethez még hozzátartozik, hogy az állítatók megkérdezése nélkül Magyarország párizsi nagykövetsége 1992-ben a szimbolikus sírt a „hajó” derekánál, a francia és magyar felirat között egy 35×50 centiméteres kiegészítő kőtáblával látta el, melynek felirata franciául és magyarul: „DEPUIS LE 16 JUIN 1989 / LA TERRE LIBRE DE LA HONGRIE / RECUEILLE DIGNEMENT ET HONORE / LES SEPULTURES DE SES MARTYRES // A SZABADDÁ LETT MAGYARORSZÁGON / 1989. JÚNIUS 16. ÓTA / A MÁRTÍROK MÉLTÓ HELYEN / NYUGSZANAK”.

Emléktábla a szülőházon

KAPOSVÁR, 1989

1989 tavaszán már a vidéki Magyarországot is elérte a rendszerváltozás előszele. Kaposváron az első nagy ellenzéki demonstrációra március 15-én került sor. Az ellenzéki pártok helyi szervezetei – miként budapesti központjaik – nem voltak hajlandók együtt ünnepelni a Magyar Szocialista Munkáspárttal (MSZMP), még a Hazafias Népfront égisze alatt sem. Az általuk szervezett esti, többezres fáklyás menet a Fő (akkor Május 1.) utcán a Kossuth térre, majd a Petőfi-szoborhoz vonult. (Az alkalom, március 15-e diktálta ezt az útvonalat, s a szervezők nyilván nem tudták – bár a felvonulók közül többen emlékezhetek rá –, hogy 33 évvel korábban, az 1956-os forradalom legnagyobb kaposvári tömegrendezvénye, az 1956. október 31-ei Kossuth téri gyűlés résztvevői is ugyanezt az utat járták végig.) Az ellenzéki pártok első demonstrációjáról még az MSZMP megyei napilapja, a *Somogyi Néplap* is kénytelen volt elismerni: „A menet impozáns és fegyelmezett volt, és épp a tüntető harsányság elkerülésével vált a megmozdulás élménnyé.” A somogyi megyeszékhely második nagy – és jelezve az idő múlását: immár nem csak ellenzéki – „rendszerváltó” tömegmegmozdulása Nagy Imre emléktáblájának felavatása lett, pontosan három hónappal később.

Mert az idő tényleg gyorsabban járt 1989 tavaszán. Március utolsó és április első napjaiban milliók figyelték lélegzetvisszafojtva az Új köztemető 301-es parcellájában folyó feltárásokról érkező híreket, a maradványok azonosítását. Irodalomtanárok mondják: a diákok sem korábban, sem azóta nem figyeltek úgy irodalomórán Szophoklész *Antigonéjára*, mint azon a tavaszon. Mindennapi témává vált Nagy Imre neve, s földi maradványainak előkerültével emlékezete is kiszabadult a végét járó Kádár-korszak tabusítása alól.

Ebben a légkörben szinte természetes adódhatott az ötlet a provokatív lépésektől akkoriban amúgy sem idegenkedő Fiatal Demokraták Szövetségében (Fidesz), pontosabban annak kaposvári csoportjában, hogy emléktáblát helyezzenek el Nagy Imre szülőházán. „A bejelentés pillanatában azonban senki nem tudta – írta egy későbbi összegzésében Szántó László –, hogy Nagy Imre szülei melyik házban laktak születése idején. A megyei levéltárban elvégzett kutatás eredményeként megállapították, hogy a Fő utca 77. szám alatti ház egyik lakásában éltek 1896-ban, ezért az épület utcai frontján kívánták elhelyezni az emléktáblát.” (Szántó egy másik írásában kicsit óvatosabban fogalmaz: „[...] megállapították – ha nem is száz százalékos bizonyossággal –, hogy a Fő utca 77. szám alatt lévő egyik lakásban éltek [...]”) Tegyük egy rövid kitérőt a 19. század végi Kaposvárra, Nagy Imre születésének idejére.

Nagy Imre édesapja, a huszonhat éves Nagy József az 1890-es évek közepén megyei tisztiszolga volt Kaposváron – tudjuk meg Rainer M. János Nagy Imre-életrajzából –, s a vármegyeház épületében lakott. Itt ismerkedett meg Sáringer Rozáliával, a főpán feleségének ugyanott lakó szobalányával, akivel 1896. január 12-én össze is házasodtak. Mint Rainer írja: „Egyidejűleg a házaspár elhagyta addigi közös lakhelyét, a vármegyeházát, s a kaposvári Fő utca egy távolabbi részén, a 89. szám alatt béreltek egy 14-15 négyzetméteres szoba-konyhás lakrészt, Schwarz Salamon zsidó fűszeres házában. Itt született meg Nagy Imre 1896. június 7-én, koraszülöttként, anyja terhességének hetedik hónapja végén.” Noha a családi hagyomány úgy tartja, hogy június 6-án született, s az eltérést az okozta, hogy ezt csak egy nappal később jelentették be, a születési anyakönyv bejegyzése egyértelmű: „A születés helye: Kaposvár, Fő utca 89. szám, ideje: 1896. (ezernyolcszázkilencvenhatodik) évi június hó 7. (hetedik) napjának délelőtt 5 (öt) órája.” (Az utca átszámozására az 1960-as években kerülhetett sor, amikor a Fő utca belvároshoz közelebbi szakaszának páratlan oldalán a Kaposvári Ruhagyár építése kapcsán lebontottak néhány régi házat.)

Maga Nagy Imre így írt a szülőházáról „Viharos emberöltő” című emlékiratában: „Anyám alig 17 éves volt, amikor férjhez ment, s alig múlt 18 éves, amikor én születtem Kaposváron, a Fő utcában, abban a házban, ahol az utcai részen a Schwarz-féle fűszer- és vegyeskereskedés volt. Az udvar felé eső egyszobás lakásban laktunk. Az udvarban Judi kovácsnak volt műhelye. Az udvarban lakott egy idős útkaparó házaspár: a Ferenc bácsi és az Örzse néni. Szalai Ferenc volt az öreg útkaparó, akihez és feleségéhez nagyon sok és édes-kellemes gyermekkori emlék fűz. [...] Az udvarban szederfák voltak, egész nap szedret ettem. Sokat forgolódtam a kovácsműhely körül. Tetszett a tűz, a fújtató, a tüzes vas kalapálása, az üllő csengése, a lovak patkolása.” De térjünk vissza eredeti történetünkhöz, 1989-be.

A roskatag kis szülőház szerencsére ekkor még állt, sőt áll ma is, ámbár általában véve is igaz: a Fő utca e külső szakaszának utcaképét a 21. század elején is a 19. század végén épített földszintes házak uralják.

Hivatalosan persze az emléktábla felállításához tanácsi engedély kellett volna és a lektorátusi zsűri szakvéleménye – s ez esetben esetleg hivatalos írásos nyomai is maradtak volna az első hazai emlékjel elkészültének. Csakhogy ilyenre a kaposvári Fidesz-csoport nem is gondolt. Szerencsénkre azonban egy, a helyi közéletben

Nagy Imre emléktáblája Kaposváron, a szülőház falán

aktív, a városban sokat mozgó, sokakat ismerő földrajz–történelem szakos kaposvári tanár meglehetősen részletes naplót vezetett azokban az években, s huszonegy év elteltével egykori naplójának bejegyzéseit napról napra haladva közzétette blogjában az interneten. Ebben viszonylag jól végigkövethetjük az emléktábla megszületésének folyamatát. (Egy anonim, két évtizedes késleltetéssel az interneten közzétett napló történeti forrásértéke általában véve persze elég kérdéses. Hiszen nem tudhatjuk, hogy az álnevet használó közlétező – aki minden bizonnyal azonos a névtelen szerzővel – változtatott-e a szövegen. Amire azonban mi akarjuk használni a szöveget, arra tökéletesen megfelel: a helyi közéletben keringő napi híreket nem lehet utólagosan kitalálni és a szövegbe illeszteni. Ráadásul az értesülések egy részét ellenőrizni is tudjuk a helyi és az országos sajtóban.)

Az 1989. április 14-ei bejegyzésből megtudhatjuk, hogy „Hazafelé Zoli mondta, hogy elég komolyan haladnak előre a dolgok, a kaposvári Fidesz például emléktáblát akar Nagy Imrének a szülőházára”. Volt azonban ennek a hírek némi előzménye is.

A kaposvári Fidesz-csoport 1989. január 1-jei keltezésű, január utolsó napjaiban a *Kaposvári Mutató* című folyóiratban közzétett „Felhívás”-ában például még nyoma sincs Nagy Imrének; parlamentáris demokráciáról,

emberi jogokról, erőszakmentességről esik szó. A már emlegetett március 15-ei ellenzéki rendezvénnel egy időben megjelent új helyi irodalmi hetilap, a *Somogyország* első számában két kolumnás interjúcsokrot közölt a helyi politikai élet új szereplőivel „Somogyi alternatívok, somogyi alternatívák” címmel. Ebben a Fidesz helyi csoportja nevében nyilatkozó Nagy Zoltán választmányi tag említette meg mintegy mellel, az utolsó bekezdésben, hogy „Közelebbi terveink közt szerepel, hogy emléktáblát állítunk Nagy Imrének. Ha Párizsban és Budapesten sor kerülhetett, kerülhet erre, akkor ezt a szülővárosától is megérdemli” – utalt vissza a párizsi szimbolikus sírra és a majdani budapesti temetésre. Szó sincs tehát még március közepén a szülőházról, pusztán egy Nagy Imre szülővárosában felállítandó emléktábláról beszél a választmányi tag. Ennek alapja minden bizonnyal a *Kaposvári Mutató*ban március végén közzétett, de 1989. január 24-ei keltezésű helyi Fidesz-program. Ennek III. részében olvashatjuk: „Szorgalmazzuk, hogy [...] a megye és a város 1956. évi történelme ne legyen többé tabutéma. Nagy Imre volt miniszterelnök nevét legalább emléktábla örökítse meg a városban. Biztosítsák a nyilvános megemlékezés lehetőségét.” Van ennek a programnak „Követeljük, hogy...” kezdetű felsorolása is, de a „legalább emléktábla” az enyhébb „Szorgalmazzuk, hogy...” felsorolásban szerepel – és a szülőházról ebben sem esik szó, a nyilvános megemlékezés lehetőségéről viszont igen.

Nagy Imre Fő utcai szülőházának udvari épületei

köre is támogatja a Fidesz javaslatát, hogy legyen emléktáblája Nagy Imrének Kaposváron. Azaz valószínűleg lesz valami a kezdeményezésből, Zoli szerint innentől az a lényeg, hogy még a temetés előtt elkészüljön és fel lehessen avatni.” Azaz amit két hónapja csak megemlégett Nagy Zoltán, egy hónapja pedig „komoly haladásnak” látott, amellé immár felsorakozott az MSZMP reformköre is. De még ekkor, négy héttel az avatás előtt is elég bizonytalan a fogalmazás: „valószínűleg lesz valami”.

A május 29-ei bejegyzésből mellel meg tudhatjuk, hogy a Fidesz nevében pénzt gyűjtöttek az emléktábla költségeire, azaz – részben vagy egészben – közadakozásból állították fel a táblát. (Ezen a ponton lehetőség adódik az adatok hitelességének ellenőrzésére is. Szintén a naplói Zoli nevű ismerősétől származik az információ, hogy Glatz Ferenc „[...] művelődési miniszter ma ugyanis Kaposváron járt, s Zoli találkozott, sőt beszélt vele. Ugyanis éppen pénzt gyűjtöttek a sétálóutca sarkán a Fidesz nevében Nagy Imre emléktáblájának költségeire, amikor arra sétált a miniszter. Megállt náluk – pénzt nem adott –, s beszélgetett velük. [...] Aztán elment, s megnézte Nagy Imre szülőházát. Miközben ő reformokról beszélt, az MSZMP KB maradt a régi világban.” – A sajtóból könnyen ellenőrizhető: Glatz Ferenc aznap tényleg járt Kaposváron, s többek között a Táncsics Mihály

Gimnázium sztrájkra készülő tanáraival is találkozott. Hosszabb sajtópolémia is lett aztán a miniszternek a tanárok előtt elmondott vagy el nem mondott szavaiból a minisztérium és a pedagógus szakszervezetek között.)

Június 2-án azt a hírt jegyzi le a naplóíró, hogy immár az MSZMP városi bizottsága is támogatja az ügyet. (A reformkör és a városi bizottság döntése a helyi sajtóban is megjelent.) Június 8-án, csütörtök délután szerzőnk („Zolival”) ott volt az emléktábla avatását megelőző utolsó egyeztetésen, amelyen részt vett „[...]” néhány reformkommunista is, de többségében ellenzékiek voltak”. Ezen Wolf Csaba, a Fidesz egyik helyi vezetője bejelentette, hogy a tábla elkészült és egy hét múlva lesz az avatás. Erről a megbeszélésről – MTI-hírként, de nem a „mínuszos” hírek közt, hanem önálló címmel: „Nagy Imre-emléktábla Kaposvárott” – június 10-én, szombaton a *Népszabadság* is beszámolt. Mivel ez a kaposvári emléktábla-avatásról történő híradás – mint majd látni fogjuk – valószínűleg kulcsszerepet játszott a következő, Budapesten felavatott emléktábla megszületésében,

A Nagy család 1906-ban (fotó: archív)

teljes terjedelmében idézzük: „Nagy Imre kaposvári emléktáblájának avatása ügyében csütörtökön este véglegesen megállapodtak a városi érdekegyeztető fórum ülésén. A Fidesz helyi csoportjának kezdeményezésére s a szülőváros valamennyi politikai-társadalmi szervezetének támogatásával megrendezendő ünnepségre a Nagy Imre és sorstársai budapesti temetését megelőző napon, június 15-én délután fél hat órakor kerül sor. A hajdani szülőház – a Május 1. utca 77. számú épület – falán elhelyezendő emléktáblánál Tóbiás Áron mond beszédet, és felszólal a Fiala Demokraták Szövetségének megbízottja is. Ezután helyezik el koszorúikat Nagy Imre családjának és az Ellenzéki Kerekasztal kaposvári szervezeteinek képviselői, továbbá mindazon szervezetek, köztük az MSZMP városi bizottsága és reformköre is, ame-

lyek – mint a rendezők kikötötték – nézeteikkel és lelkiismeretükkel összeegyeztethetőnek tartják a kegyelet kinyilvánítását.”

Két nappal az avatás előtt pedig a naplóíró az utcán véletlenül összefutott „[...]” a népfront megyei titkárával, aki nagy büszkén újságolta, hogy ők is ott lesznek holnapután a Nagy Imre-emléktábla-avatáson. Amiről csak az jutott eszembe – olvashatjuk a napló-blogban –, hogy egyre többen próbálnak belekapaszkodni ’56-ba azok közül, akik néhány hónapja még ferde szemmel néztek azokra, akik szóba merték hozni...” Nos, igen: a kor – és az emberek – viharos gyorsaságú változását a kortársak is érzékelték.

Közben tehát elkészült az emléktábla. A május 19-ei „valószínűleg lesz valami”-tól éppen három hét telt el a június 8-ai bejelentésig, hogy elkészült a tábla. A sietség miatt bronzból önteni nyilván már nem lehetett, a fémhez mint az „örökkévalóság” nemes jelképéhez viszont ragaszkodott az állítató, így – amennyiben a köztereken megszokott, nemes anyagot akartak – maradt a rézdomborításos technika, ennek kapcsán pedig Kaposváron magától értetődően adódhatott Dabóczi József neve. Az akkor 51 éves Dabóczi ugyan építésmérnökként

dolgozott a városban, de rézdomborításos ötvöstárgyaival akkor már két évtizede gyakori szereplője volt a helyi és országos képzőművészeti kiállításoknak. Így ő készítette el a 57×88 centiméteres domborított réztáblát, melynek szövege: „E HÁZBAN SZÜLETETT / NAGY IMRE / 1896–1958 / MÁRTÍR MAGYAR / MINISZTERELNÖK. / ÁLLÍTTATTÁK SZABADSÁGSZERETŐ / KAPOSVÁRI POLGÁROK. / 1989”.

Az avatásról ezt olvashatjuk a már többször idézett korabeli naplóban: „Ezt a napot sohasem felejttem el! Elképesztő volt, ahogyan vagy négyezer ember énekelte a Himnuszt a Május 1. utcában! Délután avattuk fel Nagy Imre emléktábláját a szülőházán. Ilyen rendezvényt még nem éltem át Kaposváron, hasonlatos volt a múlt [1988. – P. J.] október 23-hoz Pesten. Már egy órával a hivatalos kezdés előtt jöttek az ember[ek], aztán megtelt az utca a nyomdáig és fel, egészen a Dimitrovig. [A Fő utcának ez a szakasza a nyomdától (Virág utca) a Dimitrov (ma Tallián Gyula) utcáig kb. 500 méter hosszú és 13–14 méter széles. – P. J.] Rengeteg zászló, de sehol egy vörös, csak piros-fehér-zöld, beleborsózott az ember háta, ahogyan nézte. Aztán jöttek a beszédek, a TIB részéről egy hajdani harcostárs(?), Tóbiás Áron, majd a helyi Fideszből Zoli haverja, Kristóf Csabi. Nála tört ki a legnagyobb taps, amikor azt mondta, Nagy Imre ugyan kommunista volt, de közülünk való. Magyar. Aztán beszélt valaki a család részéről is, sajnos nem értettem a nevét, majd megkezdődött a koszorúzás. Jellemző, hogy a megyei és városi tanács, a KISZ utódszervezetek, az MSZMP-reformkör [...] és az úttörők is koszorúztak. Igazából nem tudom, mit kerestek itt!”

A másnapi sajtóból aztán naplóiírónk is megtudhatta, hogy az utolsó szónok a család nevében Égető Endre volt, Nagy Imre feleségének, Égető Máriának a testvére. (Nagy Imre szűkebb családjának tagjai a másnapi budapesti temetés miatt nem tudtak jelen lenni, de a következő években rendszeresen ott voltak a megemlékezéseken.) Azt sem róhatjuk fel szerzőnknek, hogy nem ismerte a „kis íróperben” elítélt Tóbiás Áron nevét, hiszen az általa összeállított „In memoriam Nagy Imre” című kötet alig két hónappal korábban jelent meg. A lapokból azt is megtudhatjuk, hogy tényleg nagyon sokan, mintegy háromezren vettek részt az ünnepségen, és hogy a gyülekező közönség az ünnepséget megnyitó Himnusz előtt a közeli Tóth Lajos Általános Iskola rézfúvósait hallgathatta. (Ennek az iskolának az épületébe járt elemibe Nagy Imre is – mint majd még látni fogjuk.) Tóbiás Áron beszédében gróf Batthyány Lajoséhoz hasonlította Nagy Imre sorsát: „Mindkét meggyilkolt ember tetemét ugyanúgy titokban rejtették el, s míg az egyiknek 21 év,

Nagy Imre (fotó: archív)

a másíknak, e kaposvári egyszerű ház szüliöttének 31 esztendő kellett ahhoz, hogy tisztességesen, emberi módra eltemethessék és elbúcsúzhasson tőle annak rendje és módja szerint a család és ország-világ.” Égető Endre is a késleltetett gyászról beszélt: „Halála mélységes gyász volt családuknban, ez azonban akkor néma gyász volt. A mostani felszakadó gyászunkban van vigasz, az, hogy talán nem volt hiábavaló a halála. Ez a gyász feloldja a némaságot, megbékélést hoz nekünk és egész népünknek is.” A helyi lapban pedig megtaláljuk a Fidesz nevében avató Kristóf Csabának a naplóíró által kiemelt gondolatait is: „Tudjuk, Nagy Imre egész életében meggyőződéses kommunista volt. Mégsem véletlen, hogy előtte az idősek és a fiatal demokraták is tisztelegve hajtának fejet. Posztján az utolsó volt, aki a magyar nép és a demokrácia mellé állva alárendelte annak pártja érdekeit és saját jóvőjét is. [...] Végérvényesen bebizonyította, hogy közülük, közülünk való. Magyar.”

Kaposváron, a szülővárosában ezzel megszületett Nagy Imre első magyarországi emlékhelye.

Ideiglenes majd végleges emléktábla a halálos ítélet helyszínén

BUDAPEST, 1989, 1991

A kaposvárral szinte egy időben Budapesten is avattak egy emléktáblát a Vízivárosban, a Gyorskocsi utca és a Bolgár Elek (ma Nagy Imre) tér sarkán, a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet épületénél. Ez esetben a sietség még inkább tetten érhető, mint a kaposvárinál, itt ugyanis egy „ideiglenes” emléktáblát avattak föl – s nem az épület falán, hanem előtte. De miért éppen itt? A kérdés megválaszolásához ismét vissza kell kanyarodnunk Nagy Imre élettörténetéhez.

Nagy Imrét az 1956. november 23-án repülővel előbb Bukarestbe, majd Snagovba hurcolt csoport férfi tagjai közül utolsóként, 1957. április 14-én délután tartóztatták le Snagovban. A letartóztatottakat még aznap előbb Bukarestbe szállították, innen repülőgéppel a tököli szovjet repülőtérre, majd a Gyorskocsi utcai börtön épületébe vitték. „Megbilincselve, szemükön fekete kendővel, ahogy a legveszedelmesebb bűnözőket szokás” – írja biográfiájában Rainer M. János. Itt tartották aztán fogva a formálódó per vádlottjait a következő 14 hónapban, itt zajlottak a kihallgatások. Az épületkomplexum Fő utcai, bírósági részében kezdődött meg a per 1958. február 5-én, hogy aztán szovjet kérésre másnap fel is függeszék. Ugyanitt folytatódott 1958. június 9–15. között a per, s az ítélethirdetés után a halálra ítéletet innen, ebből az épületből szállították át a Gyűjtőfogházba, a másnap kora reggeli kivégzés helyszínére. Itt, ebben az épületben mondta el Nagy Imre az utolsó szó jogán végső üzenetét: „[...] Egyetlen vigaszom ebben a helyzetben az a meggyőződés, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkáosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelyeknek súlyát most nekem kell viselnem, amelyeknek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyet nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörről, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek.” Annak az épületnek a falánál állították fel tehát az „ideiglenes” emléktáblát 1989. június 15-én, a temetés előtti estén, amelyben ezek a szavak elhangzottak.

A tábla megszületésének körülményeiről itt sem tudunk szinte semmit, de az időzítés, vagyis a kaposvárral szinte azonos időpontban – egészen pontosan fél órával korábban – történt avatás és a hely kiválasztása nem lehet a véletlen műve. Nem gondolhatunk véletlen egybeesésre, amikor ugyanabban az időpontban került emléktábla a Nagy Imre életútjának kezdetét és végét jelképező épületekre, a szülőházra és a halálos ítélet kimondásának színhelyére. És ez utóbbinál el kell gondolkodnunk a feltűnő sietségen is: az „ideiglenes” emléktábla ugyanis fogalmi önellentmondás, egyfajta fából vaskarika. Hiszen minden emléktábla és emlékmű az örökkévalóság igényével készül. Ráadásul egy olyan, kizárólag csak szöveget tartalmazó, vésett márványtábla elkészíttetése, amilyenre jóval később le is cserélték az „ideiglenes” emléket, aligha tarthatott volna egy-két hétnél tovább. Ráadásul bármelyik sírköves műhelyben elkészíthetett lett volna – és sírkövesből akkoriban is több volt, mint rézdomborításhoz érő ötvösből. Az, hogy a szervezők mégis egy „ideiglenes” emléktábla felavatásáról döntöttek, arra utal, hogy az ötlet megszületése és az avatás között nemhogy néhány hét nem volt, hanem inkább csak néhány nap lehetett.

Hogyan is történhetett mindez? Mint láttuk, Kaposváron 1989. március 15-én említették nyilvánosan először az emléktábla felállításának gondolatát, igazán komollyá a terv azonban csak az exhumálás után, az ünnepélyes temetés realitássá válásával párhuzamosan válhatott, azaz április első heteiben. A szülőház emléktáblával történő megjelölése viszont egészen június 10-éig „helyi ügy” maradt. Mint az ott forrásként használt és többször

EBBEN AZ ÉPÜLETBEN ÍTÉLTÉK HALÁLRA
1958. JÚNIUS 15-ÉN
NAGY IMRÉT ÉS MÁRTÍRTÁRSAIT
KEGYELETES EMLÉKEZÉSSSEL
AZ ÖNKÉNYURALOM VALAMENNYI ÁLDOZATÁRA

HAJDÚ-ZSILINSZKY ENDRE BUKÁTI TÁRSASÁG FIATAL DEMOKRATAK SZÖVETSÉGE
FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM
MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT SZABAD DEMOKRATAK SZÖVETSÉGE
TÖRTÉNELMI IGAZSÁGTÉTEL BIZOTTSÁG ÉS A VÁROS POLGÁRAI

1989. JÚNIUS 15.

idézett naplóból láthattuk: a kaposváriak beszéltek róla, láthatták az adománygyűjtőket az utcán, sokan bizonyára pénzt is adtak rá, az országos média ingerküszöbét azonban ez akkor még nem érte el. A kaposvári emléktábla avatásáról szóló, már idézett előzetes MTI-hírt június 10-én közzétették az országos terjesztésű lapok. Ugyanezen a szombaton, június 10-én délután született megegyezés az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) pártjai és az MSZMP között a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdéséről. Aligha járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy az EKA pártjai, pontosabban azok budapesti központjai e napon a lapokból értesültek arról, hogy a „Fidesz helyi csoportjának kezdeményezésére” ugyan, de „a szülőváros valamennyi politikai-társadalmi szervezetének támogatásával” rendeznek emléktábla-avatást öt nap múlva Kaposváron, s az avatáson koszorúzni fognak mások mellett az „Ellenzéki Kerekasztal kaposvári szervezeteinek képviselői” is. Ez a hír adhatta az ötletet, hogy az EKA pártjainak belső budai szervezetei a temetés előestéjén jelöljék meg emléktáblával a Nagy Imre és társai életútjának végét jelképező épületet, amelyet – ellentétben a szülőházzal – keresni sem kellett, hiszen köztudott volt, hogy a per 1958-ban a Fő utca–Gyorskocsi utcai épületben zajlott. (Nyilván azért döntöttek az életút valójában „utolsó előtti” színhelye mellett, mert a ténylegesen utolsó helyszín, a kivégzés helye, a Gyűjtőfogház, „a város peremén” található.) A megemlékezés megszervezésére és a tábla elkészíttetésére így mindössze 4-5 nap állhatott rendelkezésre, ezért dönthettek az EKA pártjainak helyi csoportjai és szervezetei az „ideiglenes” emléktábla felállítására és megkoszorúzására mellett.

Az „ideiglenes” emléktábla avatása. A képen Szász István és Mécs Imre (fotó: Horváth Péter)

A megemlékezés megszervezésére és a tábla elkészíttetésére így mindössze 4-5 nap állhatott rendelkezésre, ezért dönthettek az EKA pártjainak helyi csoportjai és szervezetei az „ideiglenes” emléktábla felállítására és megkoszorúzására mellett.

Ennek avatásáról csak közvetlenül az eseményt megelőző napon, június 14-én jelent meg MTI-hír. Eszerint az állítatók „az I–XII. kerületi Ellenzéki Kerekasztal” szervezetei, a helyszín magyarázata pedig: „Ebben az épületben ítélték halálra 1958. június 15-én Nagy Imrét és mártírtársait.” Majd – az „ideiglenes” jelző mintegy előre kompenzálásaként – az olvasható a híradásban, hogy „a későbbiekben az épület falán helyeznek el emléktáblát”. A helyi, de széles ellenzéki összefogással készült emlékjel állítatói a kegyeleti gesztust hangsúlyozták: „A szervezők kérik, hogy a nemzeti gyásznapi előestéjén szervezett eseményen részt vevők tartózkodjanak a kegyeletet sértő megnyilvánulásoktól és politikai jelszavak hangoztatásától.”

Komoly politikai önpropagandáról árulkodik viszont, hogy a néhány nap alatt, kapkodva összehozott „ideiglenes” emléktábla állítatói fél órával a kaposvári avatás előttre ütemezték saját megemlékezésük kezdetét.

A Fekete György iparművész által tervezett „ideiglenes” emléktábla tartószerkezete – az avatásról készült fényképek tanúsága szerint – kb. 2,8–3 méter magas lehetett és fából készült. Az „A” alakú állvány tetejére szerelt, kb. 60–70×90–100 centiméteres fatáblára került a fóliázott papírlap vagy fehér műanyaglap a következő szöveggel: „EBBEN AZ ÉPÜLETBEN ÍTÉLTE HALÁLRA / A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG NÉPBÍRÓSÁGI TANÁCSA / 1958. JÚNIUS 15-ÉN NAGY IMRÉT, / A FORRADALMI KORMÁNY MINISZTERELNÖKÉT / ÉS MÁRTÍRTÁRSAIT. // KEGYELETES EMLÉKEZÉSSEL AZ ÖNKÉNYURALOM / ITT IGAZSÁGTALANUL [sic!] ELÍTÉLT VALAMENNYI ÁLDOZATÁRA / A NEMZETI GYÁSZNAP ELŐESTÉJÉN, 1989 [sic!] JÚNIUS 15-ÉN”. (A szövegbe, valószínűleg a sietség miatt, két helyesírási hiba is becsúszott.) A tábla állítatói pedig: „BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE BARÁTI TÁRSASÁG / FIDESZ VÁROSMAJORI KÖRE / FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT / MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM I. II. XII. KERÜLETI SZERVEZETEI / MAGYAR SZOCIÁLIS DEMOKRATA PÁRT I. II. XII. KERÜLETI CSOPORTJAI / SZABAD DEMOKRATÁK SZÖVETSÉGE I. II. XII. KERÜLETI CSOPORTJAI / ÉS A VÁROS POLGÁRAI”. Az állványra erősített táblát egyszerűen az épület sarkához támasztották.

A budai ellenzéki szervezetek nevében először Szász István beszélt a Fővárosi Tanács rendelete alapján már a másnapi gyásznapi fekete zászlókkal feldíszített helyszínen. Az '56-osok közül Mécs Imre egykori halálraítelt magyar Bastille-nak nevezte az épületet, „amelyet azonban nem szabad lerombolni, maradjon örök emlékezetül a zsarnokságra, a sztálinizmusra”. Az MDF választmányának tagjaként Antall József emlékezett a harmincegy évvel korábbi halálos ítéletekre, a Fidesz választmánya nevében pedig Fodor Gábor mondott inkább politikai, mint kegyeleti beszédet. Végül Debreczeni Károly István református lelkész szólt az egybegyűltekhez. A megemlékezések után az állítató szervezetek, valamint a másnapi temetésre érkezett független lengyel diákszervezet képviselői megkoszorúzták az emléktáblát, majd együtt az Orsó utcába vonultak, „Nagy Imre utolsó lakhelyéhez”.

Mire tehát felvirradt a rendszerváltozás folyamatában később szimbolikus fordulóponttá vált temetés napja, az országban már két emléktábla is emlékeztetett Nagy Imrére, megjelölve életútjának kezdetét és végét.

Epilógusként még el kell mondanunk, hogy az „ideiglenes” emléktábla ott maradt a falnak támasztva, és csak két és fél év múlva váltotta fel egy, immár az épület falára erősített, 70×100 centiméteres fehér márványtábla. Az emléktábla szövege az „ideigleneshez” képest lényegesen egyszerűsödött, letisztult, az állítató szervezetek nevéből pedig elmaradtak a kerületi csoportokra való utalások: „EBBEN AZ ÉPÜLETBEN ÍTÉLTÉK HALÁLRA / 1958. JÚNIUS 15-ÉN / NAGY IMRÉT ÉS MÁRTÍRTÁRSAIT // KEGYELETES EMLÉKEZÉssel / AZ ÖNKÉNYURALOM VALAMENNYI ÁLDOZATÁRA // BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE BARÁTI TÁRSASÁG FIATAL DEMOKRATÁK SZÖVETSÉGE / FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM / MAGYAR SZOCIÁL-DEMOKRATA PÁRT SZABAD DEMOKRATÁK SZÖVETSÉGE / TÖRTÉNELMI IGAZSÁGTÉTEL BIZOTTSÁG ÉS A VÁROS POLGÁRAI // 1989. JÚNIUS 15.”

Mint látható, az állítató szervezetek közé utólag bekerült a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) is. Eredetileg ténylegesen aligha lehetett közöttük, hiszen ha valóban az állítatók közé tartoztak volna, az „ideiglenes” táblán elfért volna az ő nevük is. Azokban a napokban, amikor az „ideiglenes” tábla készülhetett, a TIB egyébként is egészen mással volt elfoglalva, nevezetesen a temetés előkészítésével. A TIB nevének megjelenítése azonban egészen különös a márványtáblán. A szervezet ugyanis fennállásának első éve alatt következetesen a birtokos szerkezetű Történelmi Igazságtétel Bizottsága névformát használta. A temetésre kiadott kisnyomtatványok egyikén már felbukkant ugyan a Bizottság névforma, de az uralkodó a Bizottsága forma maradt egészen az alapítók jó részének 1992-es kiválásáig. Ettől kezdve vált általánossá a Bizottság megnevezés. A márvány emléktáblán pedig azt látjuk, hogy a vésett név BIZOTTSÁGA ugyan, de a szóvégi „A” betűt megpróbálták eltüntetni a véset kitöltésével. Hogy ez a korrekció az 1991-es avatás környékén történt, avagy az 1992-es átalakulás utáni TIB igyekezett így utólag „magáévá tenni” a táblát – nem tudjuk.

Az 1991. november 3-án, vasárnap délután tartott avatás szónokai ugyanúgy Antall József, Mécs Imre és Fodor Gábor voltak, mint két és fél évvel korábban. Az időközben miniszterelnökké lett Antall beszédének hangsúlyai-ból azonban világosan kiderül, hogy Nagy Imre emléke és nevének súlya – amely kohéziós erőként működött az ellenzéki időkben – már ekkor megkopóban és csökkenőben volt. „Életútjának igazi értéke és erkölcsi tanítása az – mondta a miniszterelnök –, hogy vállalta a sorsot, amit a forradalom alatt betöltött szerepe miatt az önkény rámért. Ezért kell Nagy Imre előtt fejet hajtani. [...] De azt is figyelembe kell venni – vett vissza mindjárt a tiszteletből Antall –, hogy Nagy Imre nem számított a forradalomra és szabadságharcra, még kevésbé arra, hogy az ő neve ezzel összekapcsolódik. Ezt a forradalmat és szabadságharcot nem Nagy Imre és hívei vívták meg, harcolták ki, de ők voltak azok, akik a felbomlást elősegítették.”

A sír

BUDAPEST, 1989

Az 1989–1990-es rendszerváltás folyamatában szimbolikus fordulópontot jelentő 1989. június 16-ai temetés, Nagy Imre és mártírtársai „újra”-temetésének történetét már sokan megírták. Legrészletesebben talán az „1989. június 16. A temetés” című album Sipos Levente által írt bevezetőjében, illetőleg az „Egy nap anatómiája” című összeállításban az OSZK 1956-os Intézet és Oral History Archívum honlapján. Újat nem nagyon lehet ezekhez hozzátenni, de az emlékezet része és erősítője a történetek ismételt felidézése, újra elmondása. A leginkább autentikus és legfontosabb Nagy Imre-emlékhely, a miniszterelnök földi maradványait rejtő sír történetének pedig magától értetődően szerepelnie kell az emlékhelyeit bemutató kötetben.

Valamiféle „sírja” persze mindig volt Nagy Imrének, hiszen az 1958. június 16-ai kora reggeli kivégzés után testét két aznap kivégzett társával, Gimes Miklóssal és Maléter Pálal együtt elföldelték. Előbb – hogy a halálos ítélet végrehajtásának másnapi bejelentése után ne lehessen azonosítani a temetőben a friss hantokat – a kivégzés színhelyén, a Budapesti Országos Börtönben (közkeletű nevén a Gyűjtőfogházban), az ún. Kisfogház udvarán földelték el a testeket, majd 1961. február 24-én titokban átvitték a maradványokat az Új Köztemető 301-es parcellájába. Gimes és Maléter maradványait – valószínűleg a megtevesztés szándékával, hogy csak két friss hant legyen, ne három – ekkor egyetlen gödörbe tették, s Nagy Imre maradványainak helyét Borbíró Piroska, Gimes és Maléter maradványainak helyét pedig Naszladi Péter néven jegyezték be a temetői nyilvántartásba.

A „földi maradványok helye” – próbáljuk meg valahogy körülírni azt a jelöletlen földdarabot a 301-es parcellában, mert pontosan megnevezni nem tudjuk. Sírnak nem nevezhetjük, hiszen a sír a gyász folyamatának, a gyázmunkának terméke és helye. Fogalmi rendszerünkben a sírhoz kapcsolódik a temetés, a gyászszertartás, a végső búcsú, a fejfa, az elhunyt emlékének és sírjának gondozása, ápolása. Ezekről pedig – mint tudjuk – itt szó sem lehetett.

Valamiféle „sírok” tehát mindig is voltak, a maradványoknak voltak „helyei”, mégsem túlzás „temetetlen” halottakról beszélni, hiszen az akkori politikai hatalom egész fennállása alatt, évtizedekig igyekezett azokat eltüntetni, a hozzájuk esetleg elvezető szálakat meghamisítani. Temetés pedig nem volt, a testeket, majd a maradványokat titokban földelték el. Miként Rainer M. János írja: „Ez akkor [1958-ban – P. J.] már jó tízéves gyakorlat volt: a politikai okokból kivégzettek földi maradványait nem részesítették végtisztességben, nehogy sírjaik kultuszhelyekké, az ellenállás szimbolikus tereivé változzanak. A leverett forradalom utáni megtorlás áldozataival is ez történt.” Aztán két és fél évtizedre kényszerű csend borult a „földi maradványok helyeire”.

A párizsi szimbolikus sír történeténél már láttuk, hogy a „temetetlen” halottak, a hiányzó sírok kérdése hogyan bukkant fel először 1982-ben a párizsi *Irodalmi Újságban*, majd 1983 őszén a hazai második nyilvánosságban, a samizdatban kiadott *Beszélőben*: „A Budapesten kivégzetteket az új köztemető egyik távoli sarkában helyezték el, sírjukra nem írták rá a nevüket. Adjanak módot a hozzátartozóknak, hogy azonosíthassák a sírokat, és sírjeleket állíthassanak szeretteiknek” – követelték a *Beszélő* szerkesztői.

A hozzátartozók ekkorra már megtették az első lépéseket. A kivégzések 25. évfordulóján, 1983 nyarán azt kérte az igazságügy-minisztertől Losonczy Géza és Maléter Pál özvegye, valamint Halda Aliz, Gimes Miklós élettársa, hogy közöljék velük hozzátartozójuk sírjának helyét, kapjanak lehetőséget annak gondozására és fejfa állítására. A kategorikus elutasítás után Halda Aliz Kádár Jánoshoz fordult, s 1984 elején annyit sikerült is elérnie, hogy az

NAGY IMRE
MAGYARORSZÁG
MINISZTERELNÖKE
1 9 5 6

Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője jogosnak ítélte kérését, a végső verdikt azonban ismét elutasító volt azzal az indoklással, hogy „azokban az időkben nem készültek feljegyzések arról, hogy kit hol temettek el”.

„Nagy Imre rokonai – írja Sipos Levente a temetésről készült album bevezetőjében – nem fordultak hasonló kéréssel a hatóságokhoz. Az volt az álláspontjuk, hogy Nagy Imre sem kért kegyelmet, ők sem kérnek könyörületet, és évtizedeken át semmiféle kérelmet nem nyújtottak be a hatóságokhoz.”

A forradalom 30. évfordulójáról világszerte megemlékeztek 1986-ban, s a világ közvéleménye ekkor ismerkedhetett meg a 301-es parcella botrányával. A gazzal borított, beomlott gödrökkel tarkított parcella képe „[...] 1956 magyarországi hivatalos emlékezetének valóságos emblémájává vált: nagy nyugati tévétársaságok évfordulós összeállításainak színterévé, világlapok címlapfotójává” – írja Rainer M. János.

A párizsi szimbolikus sír történetének bemutatásánál már azt is láthattuk, hogy az 1988 májusában Budapesten megalakult Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) másfél héttel a párizsi síremlékavatás előtt adta ki első felhívását Budapesten. Ebben a TIB Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulója alkalmából fordult a magyar társadalomhoz, hogy „[...] követelje velünk együtt a kivégzettek méltó eltemetését és egy nemzeti

emlékmű felállítását, mely megőrökíti a sztálinista önkény, a vele szemben vívott szabadságharc és a megtorlás áldozatainak emlékét”. Arra is felszólították híveiket és a céljaikkal egyetértőket, hogy június 16-án helyezzenek el virágot a Rákoskeresztúri új köztemető 301-es parcellájában lévő jeltelen sírokra. Ez a felhívás a hazai lapokban ugyan nem jelenhetett meg, de – párhuzamosan a párizsi emlékavattással – nagy nemzetközi visszhangot keltett. Június 16-án délelőtt pedig – rendőrségi becslés szerint – 300–400-an vettek részt a 301-es parcellában rendezett első nyilvános megemlékezésen. A rendőrség jelen volt, de – ellentétben a délutáni, belvárosi demonstrációkkal – nem zavarta meg a temetői emlékezést, amelyen – mintegy a következő évi temetés előképeként – felolvasták az 1956 utáni megtorlás során kivégzettek neveit.

Ugyanezekben a hónapokban a hatalom oldalán is lényeges változások történtek. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1988. májusi pártértekezlete puccs-szerűen a hatalommal nem járó pártelnöki posztra „buktatta” Kádár Jánost. A rendszer legfontosabb legitimációs alapjának, 1956 „ellenforradalomként” való értékelésének megváltoztatása ekkor természetesen még szóba sem került, de a főtitkárrá választott Grósz Károly (aki novemberig egyben a miniszterelnöki posztot is betöltötte) – ellentétben Kádárral – nem volt személyesen érintett a Nagy Imre-perben és a kivégzésekben. (Nyilván a kiszámíthatatlan jövőre való felkészülés jegyében kapta 1988. június végén Pajcsics József rendőr alezredes azt a feladatot, hogy derítse ki, hol földelték el Nagy Imre és társai maradványait. Ő augusztus elején jelentette, hogy nagy valószínűséggel azonosította a helyeket.) Néhány héttel később, Egyesült Államok-béli látogatásán, a magyar emigráció képviselői előtt jelentette be a főtitkár–miniszterelnök, hogy ha a hozzátartozók kérik, eltemethetik a kivégzettek maradványait, Nagy Imre és társai politikai rehabilitációjáról azonban szó sem lehet.

A jég ezzel megtört, megnyílt a „földi maradványok helyétől” a sír felé vezető út, a kérdés ettől kezdve – persze sok egyéb mellett – „csupán” arról szólt, hogy milyen körülmények között menjenek végbe azok az események, amelyek sírokká teszik majd e „maradványok helyeit”.

Nagy Imre sírja
Budapesten,
a Rákoskeresztúri
új köztemető 301-es
parcellájában

Nagy Imre és a névtelen áldozatok sírja Budapesten, a Rákosparkos úti új köztemető 301-es parcellájában

1988 decemberében, 1989 januárjában újabb, immár döntő fordulatot vett az ügy. Jánosi Ferenc visszaemlékezése szerint „[...] 1988 decemberében édesanyámat, Nagy Erzsébetet és második férjét, Vészi Jánost behívták az Igazságügyi Minisztériumba. A Nagy Imre-per kivégzett, illetve a vizsgálati fogságban elhunyt mártírjai földi maradványainak exhumálása már elhatározott tény volt az akkori kormányzat részéről [novembertől a reformerként számon tartott Németh Miklós volt a miniszterelnök – P. J.], de az újratemetésük lebonyolításában külön-külön, szűk családi körben történő búcsúztatást tartottak megvalósíthatónak. Azaz mindenkit saját szülővárosában, szülőfalujában rokonai sírjába temessenek el. Ebbe a »megoldásba« édesanyám, Nagy Erzsébet – a többi mártír családtag[jainak] egyetértésével – nem egyezett bele. A hozzátartozók kezdetben csak a 301-es parcellában történő kegyeleti aktust terveztek, de a későbbiek során – a TIB és az ellenzéki pártok hatására – központi és nyilvános újratemetésben gondolkodtak, először 1989. március 15-i, majd az intézkedések lassú előrehaladása miatt az 1989. június 16-i évfordulón.”

Ugyanerről a megbeszélésről az emigrációs *Irodalmi Újság* – igaz, címében még kérdőjellel („A Nagy Imre-per mártírjainak nyilvános temetése Budapesten?”), de már nyilvános temetést említve – így számolt be: „Néhány nappal karácsony előtt az igazságügy-minisztérium illetékesei bekérték a Nagy Imre-per öt mártírjának [...] közvetlen hozzátartozóit. Közölték velük, hogy öreg sírásók tanúsága alapján lokalizálták az 1958. június 16-án kivégzett Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós holttestének helyét; Nagy Imre egyedül, Maléter Pál és Gimes Miklós közös gödörben, egymásra rakva van elföldelve. [...] Kérték családjaikat, hogy az exhumálás után vegyenek majd részt azonosításukban, és döntsenek a temetés helyéről és időpontjáról. Nagy Imre lánya kijelentette, hogy a hatóságoknak minden tőlük telhetőt meg kell tenniük, hogy ne csak a Nagy Imre-per, hanem ’56 minden mártírjának holttestét azonosítsák. Édesapja – tette hozzá – maradjon ott, ahol eddig volt: 1956 sok más kivégzettje között, a temető legtávolibb sarkában lévő 301-es parcellában.” 1989. január 3-án pedig a TIB tájékoztatta az igazságügy-minisztert a hozzátartozók közös akaratáról: az exhumálás a nyilvánosság kizárásával történjen, maga a temetés pedig a teljes nyilvánosság előtt.

A „maradványok helyétől” a sírig vezető út legdrámaibb szakasza természetesen az exhumálás volt. Mivel ezt leírni úgysem tudnánk, átadjuk a szót a szemtanú Jánosi Ferencnek: „1989. március 29-én 10 órakor már kinn voltunk az Új köztemető 301-es

parcellájában, ahol a hatóságok katonai sátrakat vertek fel, és kijelölték a feltárás kezdőpontját, Nagy Imre vélt megtalálási helyét véve alapul. Eljött valamennyi hozzátartozó, a még élő Romániába deportált felnőttek, az akkor már negyvenes éveiket taposó »snagovi gyerekek«, ott voltak az '56-os halálraítéltek közül Fónay Jenő és Mécs Imre [...], Hankiss Elemér szociológus, Litván György történész, valamint Ember Judit vezetésével a Fekete Doboz dokumentumfilmesei [...]. Hivatalosan jelen voltak Borics Gyula igazságügyi államtitkár, Tari Ferenc, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokhelyettese, Pajcsics rendőrezredes és a nyomozás többi vezetője. Természetesen jelen volt a nemzetközi hírű antropológus professzor [Nemeskéri János], a régész [Kralovánszky Alán] és munkatársaik, továbbá egy belgyógyász orvos, hogy ha kell, kéznél legyen.

[...] A sírásók a legnagyobb óvatossággal kezdtek dolgozni. A kilapátolt földet egy kiterített nejlonlepedőre dobálták, még egy szitán is átszórták, hogy átnézhessek a benne rejlő legapróbb törmeléket is. [...] Az a vélemény járt körbe közöttünk, hogy először egy idős asszony, a temetői nyilvántartás szerinti Borbíró Piroska teteme kerül elő az egykori sírásó által megjelölt helyen. Feltételezték, hogy alatta nyugszik Nagy Imre mártír miniszterelnök holtteste. Lassan múltak az órák, egyre mélyült a verem, de az idős asszony tetemének nyoma sem volt. Később kiderült, hogy csak az »elkönyveléshez« találták ki, megtévesztésül. Ültünk, álltunk körben, ahogy tudtunk. A mind mélyebb gödörben egy fémlétrán közlekedtek le és fel a szakértők és a sírásók. A várt iránytól ferdén eltérően végre egy szétrohadt furnérláda kezdett kirajzolódni, emiatt a feltárás még jobban lelassult és óvatosabbá vált. Már csak kis seprűvel, kesztyűs vagy puszta kézzel dolgoztak. Nagyobb gondosság még a királýsíroknál sem érvényesülhetett volna.

Egyszerre mindenki zavartan meglepődött, mert vékony drótok kerültek elő, amelyek kívülről tarthatták össze a furnér-koporsó szétmálló lapjait. Ezt követően textílianyomokat találtak, majd a ládán belül vastagabb drótokat, amelyekkel kátránypapírba csavarták be a tetemet. Az óvatos, finom sepregetés nyomán lassan láthatóvá kezdett válni a csontváz. Hason fekvő helyzetben, a kilapátolt hatalmas földtömeg súlya miatt a talajba nyomódva találtuk meg. A csontok – 30 év múltán – már sötét sárgák, illetve barnultak voltak. A koponya hátoldala látszott, szinte szétlapulva süppedt, arccal lefelé a földbe ágyazódva. Az állkapocs külön volt, a karok a fej felé felhúzva, féloldalra csavarodva kerültek elő. A lábmaradványokon kifakult bakancsok (katonai surranók) és szürkésfehér nejlon bokafix. Így találtuk meg nagyapámat, Nagy Imrét, vagyis azt, ami megmaradt belőle."

A gyászszertartás első, nyilvános része a Hősök terén volt 1989. június 16-án. Gimes Miklós, Losonczy Géza, Nagy Imre, Maléter Pál és Szilágyi József koporsóit egymás mellett, a Múcsarnok lépcsőin ravatalozták föl, felettük, kiemelt helyen állt az üres, „56 mártírjai” feliratú, szimbolikus „hatodik koporsó”. A téren több százezer ember rótta le kegyeletét, a rádió és a televízió egész nap élő adásban közvetítette a szertartást.

Magán a temetésen már csak a meghívottak vehettek részt. Nagy Imrét – Nagy Erzsébet kívánságára – arra a helyre temették, ahol földi maradványai 1961 óta nyugodtak. Sírjánál, mert ekkor lett sírja, Méray Tibor és Kopácsi Sándor mondott búcsúztatót. Méray Tibor szavaiból: „Éppen úgy, ahogy életed nagy tettével, az 1956-os forradalom vállalásával, meggyalázott, harmincegy éven át rejtegetett földi maradványaiddal is, a mai temetési nappal is belépsz a magyar történelem legnagyobbjainak sorába, a maguk korának despotái által ugyancsak folyamatosan rágalmozott, menekülésre kényszerített vagy erőszakkal kioltott szabadságfáklyák, Rákóczi, Kossuth, Batthyány, Bajcsy-Zsilinszky mellé."

A „hatodik koporsót” Nagy Imre sírja mellé temették, arra a helyre, ahol Gimes Miklós és Maléter Pál földi maradványait megtalálták. Márvány fedőlapot a két sír, '56 mártírjainak szimbolikus és Nagy Imre valóságos sírja 1992. október 23-án kapott, közvetlen környezetüket pedig térkövekkel burkolták le. A szimbolikus sírkő felírata: „NÉVTELEN ÁLDOZATOK / NÉVTELEN ELESETTEK / 1956”, Nagy Imre sírjáé pedig: „NAGY IMRE // MAGYARORSZÁG / MINISZTER-ELNÖKE / 1956”.

Emléktábla az egykori lakóházon, az első hazai portré

BUDAPEST, 1990

Mint láhattuk, már a temetés előtti nap kora estéjén, 1989. június 15-én a halálos ítélet színhelyén felállított „ideiglenes” emléktábla megkoszorúzása után a szervezők és résztvevők együtt indultak el „Nagy Imre utolsó lakhelyéhez”. Az Orsó utcai villa történetével, Nagy Imre Emlékházzá válásának folyamatával később fogunk foglalkozni, ezt az emléktáblát viszont felállításának korai időpontja miatt külön kell bemutatnunk, hiszen amikor felállították, az emlékház ügye még sehol nem tartott.

A 80x50 centiméteres fekete gránit táblát 1990. október 21-én, vasárnap avatták fel az egykori lakóház bejáratánál. (Valószínűleg viszonylag csendben, hiszen a délelőtti 11 órai avatás hírért az aznapi lapok tették közzé.) A táblát a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) II. kerületi csoportja állíttatta, a rajta lévő, 30 centiméteres

A miniszterelnöki autó az Orsó utca 43. szám előtt (fotó: archív)

Nagy Imre (fotó: archív)

bronzplakett alkotója Rácz Edit szobrászművész. Ezzel a portrédomborművel jelent meg Nagy Imre arcképe először hazai köztéri emléken. A tábla felirata: „EZ A HÁZ / A MAGYAR TÖRTÉNELEM RÉSE // 1949. NOV. 2-TŐL 1956. NOV. 4-IG / ITT ÉLT ÉS DOLGOZOTT // NAGY IMRE // AZ 1956-OS / FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC / MINISZTERELNÖKE // EMLÉKÜL ÁLLÍTTATTA / AZ SZDSZ / II. KER. CSOPORTJA / 1990. OKTÓBER 23.”

Az emléktábla első mondata köti össze ezt a felállításkor még csupán a miniszterelnök egykori lakóházát megjelölő táblát a majdani Nagy Imre Emlékházzal. Az Emlékház létrehozására ugyanis Méray Tibor tett javaslatot Nagy Imre és társai temetése után az *Irodalmi Újságban*. Ebben olvasható: „Ez a ház – a magyar történelem része. A haladás, a függetlenség, a megpróbáltatások, az igaz eszmék és az eszmékhez hű emberek legyőzhetetlenségének szimbóluma.” Az avatáson Lőcsei Pál és Mécs Imre mondott beszédet, majd Nagy Erzsébet köszönte meg a család nevében a tábla felállítását. A táblát borító leplet ugyanő vette le Göncz Árpád köztársasági elnök társaságában.

Lőcsei Pál avatóbeszéde mintegy értelmezte és tartalommal töltötte meg az emléktábla tömör feliratát: „Az a tábla, melyet most átadni készülünk, vitán felül álló tényeket, bizonyosságokat közöl az Orsó utca járókelőivel. Közli mindenekelőtt az egyszerű tény, hogy 1949. november 2-ától 1956. november 4-éig ebben a házban élt

EZ A HÁZ
A MAGYAR TÖRTÉNELEM RÉSZÉ
1949. NOV. 2-TŐL 1956. NOV. 4-IG
ITT ÉLT ÉS DOLGOZOTT
NAGY IMRE
AZ 1956 - OS
FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
MINISZTERELNÖKE

EMLEKŰL ÁLLÍTTATTA
AZ SZDSZ
II. KER. CSOPORTJA
1990. OKTÓBER 23.

EZ A HÁZ
A MAGYAR TÖRTÉNELEM RÉSZÉ

1949. NOV. 2-TŐL 1956. NOV. 4-IG
ITT ÉLT ÉS DOLGOZOTT

NAGY IMRE

AZ 1956 - OS
FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
MINISZTERELNÖKE

EMLÉKÜL ÁLLÍTTATTA
AZ SZDSZ
II. KER. CSOPORTJA
1990. OKTÓBER 23.

Nagy Imre emléktáblája
Budapesten, egykori
lakóházának bejáratánál

és dolgozott Nagy Imre, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc miniszterelnöke. Ezenkívül olvasható e táblán egy metafora, amelynek igazságát ugyancsak nehéz lenne bárkinek kétségbe vonni: »Ez a ház a magyar történelem része.« [...] Ebben a házban gondolta át és öntötte végleges formába Nagy Imre programadó beszédét, melyet első miniszterelnöksége alkalmával 1953. július 4-én mondott el a Parlamentben. Ez a beszéd az önkényuralom legsötétebb évei után az első tisztességes megnyilatkozás volt a hazai közéletben. [...] Nem sokáig tartott a megkönnyebbülés. 1955 március-áprilisában az Orsó utca 43. a reménység házából a szomorúság háza, az ávéhás nyomozók megfigyelésének tárgya lett. [...] Nagy Imre [azonban] elegendő intellektuális és morális erővel rendelkezett ahhoz, hogy az Orsó utca 43-as számú házat alkotóházzá változtassa, és alig egy esztendő alatt, 1955 tavaszától 1956 tavaszáig megírja »A magyar nép védelmében« című művét [...]. 1956. november 4-e után [...] megszerveződik az új terrorgépezet, melynek pribékjei behatolnak a házba, és a pincétől a padlásig mindent átkutatnak, feldúlnak, szétdobálnak [...]. Íme a ház, mely a magyar történelem része. A vértanúságig vezető út további szakaszai elkerülték az Orsó utcát.”

Nagy Imre 1956. október 29-én, esetleg november 3-án volt utoljára a villában. Ahogy Rainer M. János írja monográfiájában ez utóbbi napról: „Az ezen a napon a Parlamentben tartózkodó Kende Péter Heltai Györgytől úgy értesült, hogy Nagy Imre délután hazatért otthonába, hogy megírja az ENSZ közgyűlésén elmondandó beszédét.” Ha ez esetleg csak egy kósza hír lett is volna, azt biztosan tudjuk, hogy a miniszterelnök október 29-én – a forradalom kitörése óta először és utoljára – otthonában töltötte az éjszakát.

Az épület történetével majd a Nagy Imre Emlékház történeténél fogunk megismerkedni, most legyen elég annyi, hogy a ház 1975 után a Külügyminisztérium Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatósága (később CD Hungary Ingatlanforgalmazó és Szolgáltató Rt.) kezelésében volt, a tábla avatásának idején pedig a budapesti osztrák követség katonai attaséja lakott benne.

Az „utolsó békés polgári nap” emléktáblája

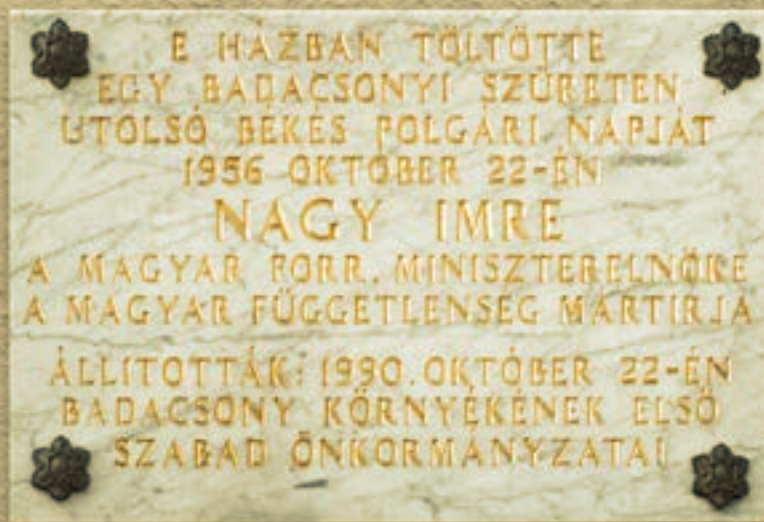
BADACSONYTOMAJ, 1990

Egy nappal az Orsó utcai villa emléktáblájának felavatása után, 1990. október 22-én egy badacsonyi ház falára is emléktábla került. Itt nincs ellentmondás a dátumok közt, mint az Orsó utcában, ahol a táblán a nemzeti ünnep napja áll (1990. október 23.), bár azt két nappal korábban, 21-én, praktikusán a hosszú hétvége első napján avatták. Badacsonyan ténylegesen október 22-e az emléknap. Míg a pasaréti villában hét évig élt Nagy Imre, a badacsonyiban csak két napot tartózkodott, mégis, e két naphoz a második, 1956. október 22-e egyfajta „utolsó nappá” lett, ahogy a tábla szövege fogalmaz: Nagy Imre „utolsó békés polgári napjává”.

Nagy Imre 1956-os badacsonyi szüretje köré a helyszínen valóságos legendárium szövődött, amely része lett a település történelmének is. A „Badacsonytomaj története” című községmonográfiában olvashatjuk: „A Nagy Imréről szóló könyvek némelyike is megemlíti, nálunk pedig márványtábla őriz annak emlékét, hogy az ex-miniszterelnök 1956. október 22-én Zabó János szőlősgazda vendégeként részt vett a badacsonyi szüreten. [...] A vendéglátó Zabóék vincellérek voltak gróf Esterházy Pál badacsonyi birtokán. 1945-ben ebből kaptak egy kis szőlőt, amelyen gazdálkodtak. 1956 elején Zabó János reumával küszködött, ezért többször is fürdőkúrárt vett Hévízen, s itt ismerkedett össze Nagy Imrével, akivel igen jól elbeszélgettek a szőlőkultúráról. Mivel pedig Nagy Imre érdeklődött a badacsonyi szőlőhegy sorsáról is, Zabó bácsi meghívta, hogy látogasson el hozzájuk Badacsonyba. A nyár folyamán három alkalommal is járt itt a volt miniszterelnök feleségestől. Augusztus végén vagy szeptember elején egyeztek meg aztán abban, hogy a szüret kezdetén, október 22-én újból itt lesznek. A jelzett nap délelőttjén meg is érkezett a gépkocsi Zabóék lakásához, amelyből Nagy Imre és felesége, valamint kis unokájuk, Ferkó (Jánosy [helyesen: Jánosi – P. J.] Ferenc) szállt ki. A kellemesen eltelt nap után, az estébe hajló késő délutáni órákban búcsúztak el és hajtottak fel Budapestre [...]”

Nagy Imre részvétele a szüreten féltucatnyi fotóval dokumentált tény, a község monográfiája jól ismeri a helyi birtokviszonyok alakulását is, Nagy Imre és Zabó János megismerkedésének története és az 1956 nyarán történt háromszori látogatás azonban csupán a helyi-családi legendárium része. Ennek a legendáriumnak egyéb elemeit is rögzítette Pálffy Jenőné (született Takács Erzsébet) visszaemlékezésében, amely mindenféle forráskritikai megjegyzés nélkül jelent meg a *Múlt-kor* című történelmi magazinban. Az elbeszélő 16 éves volt 1956-ban, s a háziasszony unokahúgaként maga is ott volt október 22-én a házban. A szőlősgazda és a volt miniszterelnök megismerkedését – nagynénje elbeszélésére hivatkozva – ő is a hévízi közös fürdőzéshez köti (bár ő ezt 1955-re teszi), olyan újabb legendisztikus elemekkel dúsítva azt, mint például: „Nagy Imre elmondta, hogy ő Marcaliban született, ott élt, gyerekként tehenet legeltetett, később pedig mezőgazdasági szakon egyetemet végzett”, vagy hogy Nagy Imre saját bevallása szerint „gyerekként sokszor nézett át a túlsó partra, talán még Zabóék házáat is látta”. 1956 nyaráról pedig a visszaemlékező Nagy Imre két váratlan látogatásáról számol be („Nagy Imre egyenesen csak megjelent nálunk”, illetőleg „eltelt egy kis idő, és Nagy Imre ismét megjelent”).

A szüretről az elbeszélő már személyes emlékei alapján számol be: „Kotnyek Antal, a neves fotóriporter – aki már korábban is eljött Imre bácsiékhoz – az előző napon már leutazott Badacsonyba a megvásárolt birkahússal. Arra emlékszem, hogy egy autóval többen is megérkeztek (természetesen én senkit sem ismertem). De Nagy Imre még nem jött. Körülbelül fél 10–10 óra körül ő is megérkezett, de nem egyedül jött, hanem a feleségével és a fiúunokájával. Taxival jöttek és az autó fordult is vissza Pestre. Azt mondta, azért jött taxival, hogy ne tudják meg, hogy eljött és hogy hová megy.” Az ebédnél Nagy Imre ült az asztalfőn, amelyen a pesti vendégek mellett

A ma már nem
látogatható emléktábla
Badacsonytomajban
a Zabó-ház falán
(fotó: archív)

részt vett „Bíró Géza, a Badacsonyi Szőlészeti Kutató Intézet igazgatója is. Később elmentek a »Kutatóba«, ott is mindent megnézett, de én nem voltam velük.” S a történet igazán mesészerű vége: „Úgy volt, hogy ők is Kotnyekékkel mennek haza Pestre, de 7 óra körül megjelent egy honvédségi autó plusz kísérő Nagy Imréért. Mondták, hogy a lányuk, Nagy Erzsébet telefonált be Tapolcára a Honvédséghez, hogy jöjjenek ki Badacsonyra a Zabó-villához, hazaszállítani a szüleit és a fiát.”

Aligha kell bizonygatnunk, hogy Nagy Imre nem mondhatta, hogy Marcaliban született, legfeljebb azt, hogy gyermekkorában gyakran volt ott anyai nagyszüleinél. Azt sem mondhatta, hogy egyetemet végzett. Habitussával és a kor szokásaival összeegyeztethetetlen, hogy egyetlen nyáron két-háromszor, bejelentés nélkül megjelenjen egy szinte idegen családnál. Nagyon életszerűtlen továbbá, hogy a közéleti szerepet soha be nem töltött Nagy Erzsébet egyetlen telefonjára honvédségi teherautó indul kísérővel Tapolcáról Badacsonyra – hazaszállítani Budapestre azt a Nagy Imrét, akinek a politikai rehabilitációja éppen csak megkezdődött.

Nagy Imre a badacsonytomaji szüreten, Zabó János szőlősgazda vendégeként 1956 októberében (fotó: Kotnyek Antal)

Nagyot másfél évvel korábban zárták ki az MDP Politikai Bizottságából és Központi Vezetőségéből, mentették fel kormányfői tisztségéből, mondatták le országgyűlési képviselői mandátumáról, fosztották meg egyetemi tanári címétől és akadémiai tagságától, s tíz hónappal korábban a pártból is kizárták. Ehhez képest a badacsonyi szüret előtt kilenc nappal vették vissza a pártba. Nem vezetőként, hanem a több mint 800 ezer tag egyikeként. (Bár ezt mindenki a hatalomba való visszatérés első lépcsőjének tekintette, de egyelőre a pártvezetés és Nagy Imre is „várakozott”). Akadémiai tagságát pedig két nappal a szüret előtt állította vissza az MTA elnöksége – az erről szóló értesítést Nagy még meg sem kaphatta –, mégpedig az MDP Politikai Bizottságának kérésére úgy, hogy „ez ne történjék nagy zajjal”. 1956. október 22-én senki nem sejtette, hogy a másnap

kitörő forradalom első hulláma Nagy Imrét már másfél nap múlva a miniszterelnöki székbe repíti. És végül a badacsonyi szőlősgazdával való megismerkedés legendájáról, a közös fürdőzésről: a hévízi fürdőkúra sok betegségen segít, de szívbetegeknek és hipertóniásoknak kifejezetten ellenjavallott. Nagy Imre pedig szívbetegséggel küszködött, és magas volt a vérnyomása is.

Nyilván a rendszerváltás után formálódott-színeződött ki így ez a történet, hiszen korábban aligha hihető, hogy akár csak a legszűkebb családnál szélesebb körben emlegették volna. Ami azért is érdekes, mert 1989-ben két hitelesnek tekinthető, egymást zömmel megerősítő beszámoló is megjelent a szüretről és annak előzményeiről. Mint látni fogjuk, ezen hiteles leírások egyes elemei torzulnak az elmúlt negyedszázad során helyi-családi legendává.

Elsőként a fotós, Kotnyek Antal emlékezése jelent meg a *Képes 7* című hetilapnak a temetéskor kiadott, 1989. júniusi számában. Kotnyek – mint elmondja – 1952-től az akkor indult *Венгрия–Hungary* című, orosz és angol

nyelvű lap fotóriportere volt. A lap főszerkesztője Vásárhelyi Miklós, orosz nyelvű szerkesztője pedig Nagy Erzsébet volt 1955-ig, innen eredt a fotós kapcsolata a két családdal. Majd Kotnyek így folytatja: „1956 nyarán – az időpontra már nem emlékszem pontosan – Vásárhelyiéket, Nagy Imrét és feleségét levittem Badacsonyra régi, kedves barátaimhoz, Zabóékhoz. Olyan jól éreztük magunkat, hogy búcsúzáskor Zabóék mindannyiunkat meghívtak szüretre, azzal, hogy az időpontról majd értesítenek. [...] Abban az évben október 22-én kezdődött a szüret Badacsonyan. Én már előző nap leutaztam az ebédre szánt birkahússal. Tizenegy órakor megérkeztek az első vendégek. A kocsiból Maron Feri barátom – a *Hétfői Hírlap* olvasószerkesztője –, a kollégája, Radó István újságíró és bátyja, dr. Radó György szállt ki. [...] Marontól tudtuk meg: Vásárhelyi nem tud lejönni.” Nagy Imre a feleségével és unokájával dél körül érkezett. A kérdésre, hogy miért taxival jött, ezt felelte: „Úgy szöktünk meg Pestről. Még a lányom sem tudja, hogy idejöttünk. Különben aggódna egész nap. De én megígértem, hogy eljövök, hát itt vagyok.”

Ebéd után Bíró Géza, a Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet igazgatója javasolta, hogy menjenek föl a Kisfaludy-házhoz és nézzék meg a nagyüzemi szőlőket is. Itt „Nagy Imrét körbefogták a helybéliek. Imre bácsi azt mutatta, hogy valahol, ott szemben, a Balaton túlsó partján van Marcali. Ő arra felé valósi és gyermekkorában teheneket legeltetett a berekben. Az emberek vitatkozni kezdtek vele, hogy nem jó irányt mutat, de szinte mindegyik másfelé mutatott. Imre bácsi jót derült rajtuk. [...] A hosszúra nyúlt séta után Imre bácsi fáradtan ült le a teraszon és jegyzeteket készített mindarról, amit ott hallott” – ad magyarázatot a fényképész egyszerre két, akkor készült fotójára is. (Az

Nagy Imre Badacsonytomajban (fotó: Kotnyek Antal)

egyiken Nagy Imre mosolyog három, a Balaton túlsó partja felé mutató helybéli körében, a másikon a Zabó-ház teraszán ülve jegyzetel.) Kotnyek beszámolója azzal zárul, hogy bár két napra tervezték a kirándulást, Nagy Imréék még aznap kora este visszaindultak Budapestre.

A másik beszámoló, Vásárhelyi Miklósé az 1956 nyári látogatás körülményeiről ad képet, hiszen ősszel, a szüreten Vásárhelyi nem volt jelen. (Vásárhelyivel 1985–1987 között készült életút-interjú – tehát Kotnyek beszámolóját nem ismerhette –, ez a részlete pedig 1989 második felében jelent meg.) „Ez valamikor júliusban lehetett, már Rákosi bukása [július 18. – P. J.] után” – mondja Vásárhelyi, amikor Balatonlellén meglátogatta az ott üdülő Nagy Imrét, és együtt mentek Hévízre, ahol Nagy Imre édesanyja és Vásárhelyi felesége kúraltatta magát.

„Utána – folytatja Vásárhelyi egy kis nyelvbottlással – tovább mentünk Tihanyba, ahol az én újságíró barátainak voltak különböző ismerőseik, közöttük egy Zabó nevű szőlősgazda. Nem Tihanyban, hanem Badacsonyan – korigál Vásárhelyi –, oda elmegyünk és ott pár kellemes órát eltöltünk. Ez meg volt szervezve Zabóéknál. [...] Nagy Imre borzasztóan élvezte, mert ők elmesélték, hogy mi a helyzet, milyen a szőlőtermelés, melyet szintén tönkretettek stb. Nagyon jól éreztük magunkat és megállapodtunk abban, hogy szüretkor lemegyünk hozzájuk.” Októberben aztán, a szüretre készülődve, az ismét a politikai élet sűrűjében forgolódo Vásárhelyi közölte Nagy Imrével, hogy „[...] itt most olyan események történnek, hogy én nem megyek le. [...] Kicsit össze is különbözünk ekörül, és Nagy Imre a végén azt mondta, hogy én nem törődöm azzal, hogy maga jön vagy nem jön, én lemegyek. És mint hallom, ott fényesen sikerült szüreti mulatságot rendeztek, ahonnan Imre bácsi nem is azért jött vissza kedd [23-a – P. J.] reggel, mert hírért vette, hogy itt komolyra fordult a helyzet, hanem mert az eredeti program is úgy szólt [...]”

Itt is akadnak apró ellentmondások a két történetben, de az egymást erősítő elemek számosabbak, ráadásul sokkal életszerűbb is az egész, mint a badacsonyi legendaváltozat. S teljesen koherenssé válik a szüret és elő-

Nagy Imre Badacsonytomajban, Zabó János szőlősgazda vendégeként 1956 októberében (fotók: Kotnyek Antal)

története is, ha a július végi badacsonyi látogatásnál Vásárhelyi eleven, személyes elemekkel teli beszámolóját, az októberi szüretnél pedig Kotnyek fotókkal is megtámogatott verzióját tekintjük hitelesnek.

Az mindenesetre tény, hogy Nagy Imre 22-én este visszaérkezett Budapestre. Így ír erről monográfiája, Rainer M. János: „Amikor Varsóban Hruscsov ellenvéleményét figyelmen kívül hagyva első titkárrá választották Gomuľkát, Nagy felvillanyozódott, s gyorsan visszatért a szüretre. Október 22-én este a lakásán két küldöttség is felkereste. Előbb kilenc óra tájban két KV-tag: Mező Imre és Köböl József.” Ezután Nagy Imre két telefonos értesítést is kapott a Műszaki Egyetemen folyó diákgyűlésről, majd – folytatódik Rainer beszámolója – „fél tizenkettőkor az Orsó utcában két fiatal tanársegéd kíséretében megjelent Fikker Ferenc, a Műegyetem egyik marxizmusoktatója, aki még Moszkvából, az emigrációból ismerte Nagyt.”

Visszatérve 1990-re, Badacsonytomajon október 22-én a Zabó-ház falán avatták fel a 40×60 centiméteres szürke márvány emléktáblát a következő szöveggel: „E HÁZBAN TÖLTÖTTE / EGY BADACSONYI SZÜRETEEN / UTOLSÓ BÉKÉS POLGÁRI NAPJÁT / 1956. OKTÓBER 22-ÉN // NAGY IMRE // A MAGYAR FORR. MINISZTERELNÖKE / A MAGYAR FÜGGETLENSÉG MÁRTÍRJA // ÁLLÍTOTTA: 1990. OKTÓBER 22-ÉN / BADACSONY KÖRNYÉKÉNEK ELSŐ / SZABAD ÖNKORMÁNYZATAI”.

Káloczi Kálmán, Badacsonytomaj polgármestere írta később az avatóünnepségről: „Jómagam mint Badacsonytomaj új polgármestere egyik kezdeményezője voltam ennek, mert úgy éreztem-éreztek, hogy 1956 és Nagy Imre értékeinek, eszméinek ápolása átélhetőbb lesz a helyi közösség számára. A résztvevők között jelen volt a környék lakóinak népes csoportja és vendégek számosan, köztük a Történelmi Igazságtétel Bizottság tagjai, Nagy Erzsébet, a mártír miniszterelnök leánya, továbbá férje, Vészi János, Hegedűs B. András, Mécs Imre, Abod László és mások. Természetesen az ünnepségen részt vettek az egykori vendéglátó Zabó család még életben lévő tagjai, az egykori szüreten résztvevő más falubeliek, valamint az önkormányzatok képviselői, polgármesterei és nagy számban a környékbeli emberek. Az emléktábla-avató beszédet Nagy Erzsébet asszony mondta. Az ünnepség után a Zabó család a jelenlévőket vendégül látta, helyi hagyomány szerint a távollévő részére is tettek terítéket, mindenki tudta, ez a teríték Nagy Imre emlékét idézi.”

1997-től vált szokássá, mára pedig élő hagyománnyá lett a minden évben október közepe táján megrendezésre kerülő Nagy Imre-emléktúra. A túra sokáig a Zabó-háztól indult, a ház tulajdonosának megváltozásával azonban ez az emléktábla a 2000-es évek első felétől nem látogatható. Így történetünk badacsonytomaji része 2006-ban, az „utolsó békés polgári nap” egy újabb emlékjelével folytatódik majd könyvünkben.

Nagy Imre egy nappal a szünet után a tüntetők hívására immár a Parlamentben az őt váró, benne bízó emberekkel (fotó: archív)

Utcanévjelző emléktábla, majd emlékmű része

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1991, 1996

„Hódmezővásárhelyen egy domborművet avattak annak emlékére, hogy a város Nagy Imrét delegálta 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe” – emlékezett vissza Földvári Rudolf a Nagy Imre Társaság megalapítását megelőző kevés emlékjel egyikére. A Moszkvából 1944. november elején, a megalakítandó új kormány kijelölt földművelésügyi minisztereként hazatért Nagy Imrét 1944. december 18-án valóban Hódmezővásárhelyen választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjének, az 1991-ben felavatott hódmezővásárhelyi emléktáblán azonban még csak utalást sem találunk erre a tényre. Valójában utcanévjelző emléktábláról van szó.

Az 50×37 centiméteres bronz portrédomborművet 1991. június 29-én avatták fel a Nagy Imre (egykor és ma ismét Kaszap) utca 31. szám alatti Bagolyvár étterem téglakerítésének sarokoszlopán. Felirata: „NAGY IMRE / 1896–1958”. A portrédombormű felállítását – mint a képzőművészeti zsűri jegyzőkönyvéből megtudhatjuk – a Politikai Foglyok Országos Szövetsége (Pofosz) hódmezővásárhelyi szervezete kezdeményezte, s az önkormányzat Návay (néha Návai az írásmód) Sándor helyi szobrászt bízta meg az emléktábla megalkotásával. „A domborműves, bronzból öntött emléktáblát az utca új névadója tiszteletére helyezik el a Bagolyvár étterem épületén – olvashatjuk a jegyzőkönyvben. – A bizottság Návay Sándor domborművét megtekintette és szakmailag igényes portrédomborműnek ítélte. A plasztikai megformálás könnyedsége figyelemre méltó értéke a portrénak.”

Az emléktáblát Nagy Erzsébet leplezte le, az avató beszédet Fónay Jenő, a Pofosz elnöke tartotta. „Nagy Imre volt az a magyar politikus, aki szózatával fölébresztette a világot... Ezt az embert mi megváltónak éreztük – mondotta. – Vásárhelynek tisztelet, hogy először gondolt rá az országban, elsőként nevezett el róla utcát.”

1996-ban azonban az utcát visszakeresztelték Kaszap utcára, miközben a vendéglővel szemben, az utca szemközti oldalán lévő teresedés kapta a Nagy Imre tér nevet. Ezen a téren avatták fel a forradalom 40. évfordulóján az ugyancsak Návay Sándor által készített 1956-os emlékművet, egy négyzetes hasáb mészkőtalapzaton álló gránit örökmécses. Ugyanekkor, 1996 októberében – nyilvánvalóan az '56-os emlékek egy térbe rendezésének szándékával – a bronz portrédomborművet áthelyezték a Nagy Imre teret délről határoló árvízvédelmi téglafalnak az eredeti hellyel azonos méretű és felépítésű keleti sarokoszlopára, és ki is bővítették az emléket. Az „L” alakú téglafal négyszögletes sarokoszlopának belső (azaz az emlékmű felé forduló) lapjaira került fel a portrédombormű és mellé a következő szövegű, 59×40 centiméteres új bronztábla: „OH / SIKET / ÉS VAK / A FÖLD, / DE HA NEMZETEM / EGYKOR IDÉZNÉ / HŰ NEVEMET, / LELKEM HALLJA / S MEGÉRTI / E SZÓT // 1958. JÚNIUS 16.” Az idézet Vörösmarty Mihály „Vásárhelyi Pál sírkövére” című versének utolsó két sora. Az oszlop külső lapjaira is két új bronztábla került: egy 50×40 centiméteres Kossuth-címer és egy feliratos tábla: „»A / FORRADALMI / HARC, / MELYET A MAGYAR / MŰLT ÉS JELEN / HŐSEI VÍVTAK MEG / VÉGRE GYŐZELEMRE VITTE / A SZABADSÁG, / A / FÜGGETLENSÉG / ÜGYÉT.« // 1956. NOVEMBER 1.” Az idézet részlet Nagy Imre 1956. november 1-jei rádióbeszédéből. A Vörösmarty-idézet a már szabaddá vált emlékezet egykori lefojtására utal a kivégzés dátumával, a Nagy Imre-mondat a Kossuth-címerrel pedig a változás '56-os reményét csillantja fel.

A forradalom egyetlen hódmezővásárhelyi halálos áldozatának, az 1956. december 10-ei néma tüntetésen máig tisztázatlan körülmények között agyonlőtt Gácsi Lászlónak az emléktábláját pedig ugyanezen árvízvédelmi téglafal nyugati sarokoszlopára helyezték 1996-ban. A '56-os kompozíció összképe így – centrumában az örökmécsessel – a forradalom „névtelen” mártírjait emeli a középpontba, a periférián két nevesített áldozattal, a miniszterelnökkel és az egyetlen helyi halottal.

Nagy Imre domborműve
Hódmezővásárhelyen
az '56-os emlékmű része

OH
SÍKET
ÉS VAK
A FÖLD,
DE HA NEMZETEM
EGYKOR IDÉZNÉ
HŰ NEVEMET,
LEIKEM HALLJA
S MEGERTI
E SZÓT

1958. június 16.

Emléktábla: a fogság első napja

BUDAPEST, 1991

Budapest XVI. kerületében, Erzsébetligeten, a volt mátyásföldi szovjet laktanya D 2 épületén áll az 1991. november 22-én felavatott szöveges, 60×80 centiméteres emléktábla. Felirata: „»CSAPATAINK HARCBA ÁLLNAK. / A KORMÁNY A HELYÉN VAN.« – A SÍRBAN. / S MAJD JÖN IDEJE A FELTÁMADÁSNAK – ÍGY HISSZÜK. / S MERT HISSZÜK – ÍGY VAN. / (BÖRTÖNVERS) // EBBEN AZ ÉPÜLETBEN TARTOTTÁK FOGVA / 1956. NOVEMBER 22-ÉN / NAGY IMRE MINISZTERELNÖKÖT / ÉS A FORRADALOMBAN RÉSZTVEVŐ TÁRSAIT / A SZOVJET HATÓSÁGOK. / INNEN HURCOLTÁK ÖKET ROMÁNIÁBA. // 1991. NOVEMBER 22. A XVI. KERÜLET ÖNKORMÁNYZATA”.

A Nagy Imre-csoport elrablásának történetéről és egyetlen mátyásföldi napjáról ezt olvashatjuk Rainer M. János biográfiájában: „1956. november 22-én este fél hét tájban Nagy Imréék elhagyták a jugoszláv követséget. Amikor a rendelkezésre bocsátott buszon gyanús jeleket vettek észre (például azt, hogy a sofőr nem beszél magyarul), Soldatić [Jugoszlávia budapesti követe – P. J.] felajánlotta, hogy maradjanak. Nagy Imre a távozás mellett döntött. A buszhoz hamarosan szovjet katonai járművek, páncélosok csatlakoztak. A kísérelül adott két jugoszláv diplomatát, akik a hazaszállítás végrehajtását ellenőrizték volna, az Ajtósi Dürer sori szovjet parancsnokság előtt szovjet tisztek erőszakkal leszállították a buszról. A csoportot a lakások helyett Mátyásföldre, a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola épületébe szállították, ahová a KGB-parancsnokság szállásolta be magát. Megkezdődött az elkülönítés: családonként egy-egy tanterem (szertár, iroda) lett a szálláshelyük. Az ideoda mozgó gyerekek útján azért gyorsan kiépült köztük a »kapcsolat« [...]” A csoport tagjait Münnich Ferenc, a Kádár-kormány belügyminisztere kereste fel, Nagy Imrét pedig a régi moszkvai ismerős, Walter Roman, a román pártvezetés megbízottja. Rainer így folytatja: „Donáth Ferencnek írott, hőmérőtokba rejtett, a gyerekekkel átcsempésztetett levelében Nagy közölte, hogy »[...] én Magyarországot önként el nem hagyom, legfeljebb elhurcolhatnak [...]«.” Erre másnap délután sor is került: a csoport tagjait két szovjet repülőgéppel Bukarestbe szállították, majd onnan Snagovba vitték.

Nagy Imre beszédet mond a Kossuth téren október 23-a estéjén (fotó: archív)

„CSAPATAINK HARCBAK ÁLLNAK.
A KORMÁNY A HELYÉN VAN”- A SÍRBAN.
S MAJD JÖN IDEJE A FELTÁMADÁSNAK - ÍGY HISSZÜK.
S MERT HISSZÜK - ÍGY VAN.
/BÖRTÖNVERS/

EBBEN AZ ÉPÜLETBEN TARTOTTÁK FOGVA
1956 NOVEMBER 22 - ÉN
NAGY IMRE MINISZTERELNÖKÖT
ÉS A FORRADALOMBAN RÉSZTVEVŐ TÁRSAIT
A SZOVJET HATÓSÁGOK.
INNEN HURCOLTÁK ŐKET ROMÁNIÁBA.

1991 NOVEMBER 22. A XVI. KERÜLET ÖNKORMÁNYZATA

Nagy Imre emléktáblája
Budapesten, a mátyásfüldei
volt szovjet laktanya falán

Történelmi stációk része: Pirkadó hajnal

HARKÁNY, 1993

A Baranya megyei Harkányban, a katolikus templom kertjében (Ady Endre utca) 1993. augusztus 20-án avatták fel a „Történelmi stációk emlékműve” című alkotást, Morvay László munkáját. Mint elnevezése is mutatja, nem Nagy Imre-emlékműről van szó, de mivel megörökíti a miniszterelnök portréját, emlékhelynek számít. Ezzel a művel kezdődött Nagy Imre hazai emlékhelyeinek az a vonulata, amely majd a jászárokszállási „Időkapu”-val (2001) és a gyenesdiási „Történelmi emlékpark”-kal (2010) fog folytatódni. Közös jellemzőjük, hogy áttekintő képet kívánnak nyújtani a magyar történelem egészéről, egy-egy korszakot egy-egy híres személyiséggel vagy eseménnyel bemutatva, s ezen események sorában megjelenik 1956 forradalma, illetőleg portréjával a forradalom miniszterelnöke, Nagy Imre.

A harkányi stációk változó nagyságú terméskövekre erősített, azonos méretű tűzzománc képek. A magyar történelem keresztútja az államalapítástól 1956-ig 14 képen örökíti meg Magyarország történetének egy-egy kiemelkedő alakját, fordulópontját. A „Történelmi stációk” képei párhuzamosan futnak a templom külső falán elhelyezett krisztusi keresztút képeivel. Az alkotás céljáról, létrejöttének körülményeiről így nyilatkozott később az alkotó, Morvay László: „A krisztusi keresztút egyes állomásai adottak voltak, a másik, a nemzet stációjának kikristályosodása viszont jóval tovább tartott, ezeket Mayer Mihály pécsi püspökkel is egyeztetni kellett. Nekem eleve az volt a szándékom, hogy a templomkerti képsor egy kicsit élő múzeum is legyen. A Képes Krónika Szent István-ábrázolását az »S« betűvel nem minden általános és középiskolás gyermek ismeri, dacára annak, hogy a tankönyvekben is benne van. Továbbá, ha a gyerekek belépnek a templomkertbe, ismerjék meg például a Mátyási Ádám megfestette II. Rákóczi Ferenc portréját. E képek megkomponálásakor az a szándék is vezetett, hogy – didaktikus módon – a magyar történelmet idéző festmények, relikviák, ásatási darabok is visszaköszönnének.”

A krisztusi keresztút 14. stációja Krisztus testének sírba tétele, ami azonban magába foglalja a harmadnapra feltámadás hitét is. Erre reflektál a krisztusi stációkkal párhuzamos „Történelmi stációk” 14. képének címe: „NAGY IMRE – PIRKADÓ HAJNAL”.

Az 50 centiméter magas, fekvő termésköre erősített, 96×96 centiméteres zománckép bal oldala az amerikai *Time* magazin 1957. január 7-ei számának ismert címlapját idézi „Az év emberé”-ről. A háttérben lyukas nemzeti színű zászló látható, előtte egy svájcisapkás, puskát tartó „pesti sráccal” és egy lánnyal, a címlap előterében pedig (a stációképen a bal oldalt uralva) a szúrós tekintetű, fedetlen fejű, géppisztolyos „magyar szabadságharcos”, az 1956-os „év embere” a *Time*-ban. A kép közepén Jovánovics Györgynek a 301-es parcellában felállított emlékművét láthatjuk, előtte egy félig takart koporsóval, melyen a 301-es szám olvasható, a kép jobb oldalát pedig Nagy Imre szürkeárnyaltos portréja tölti ki.

A harkányi stációkat Mayer Mihály pécsi püspök szentelte fel Andrásfalvy Bertalan kultuszminiszter jelenlétében.

Az első emlékmű: még külföldön

GIROMAGNY, 1993

A világ első köztéri Nagy Imre-emlékművét egy kelet-franciaországi, a Vogézek lábánál elterülő, háromezer fős kisvárosban, Giromagnyban avatták fel 1993 őszén. A helyszín természetesen nem a véletlen műve. Mint Göncz Árpád köztársasági elnök fogalmazott az emlékmű avatására küldött üdvözlésében: „Giromagny a kádári diktatúra idején valóságos magyar ellenzéki központ volt, ahol az egykori ellenzék színe-java megfordult: itt készült az *Irodalmi Újság*, itt magyar politikai könyveket, röpiratokat, fényképeket nyomtattak és juttattak el különböző csatornákon Magyarországra. A Rózsakertnek, ahol ma a szobrot leleplezik, a Szabadság liget nevet adták. Mindezek után nem érthetetlen a város polgármesterének elhatározása, hogy Nagy Imre történelmi személyiségéhez méltó emlékművet állítson a mártír miniszterelnök emlékének megőrzésére. Magyarországon még nem áll Nagy Imrének szobra. Giromagny megelőzte Budapestet.”

Nagy Erzsébetnek a köztársasági elnökhöz írt felkérő leveléből további, személyhez kötődő információkat tudhatunk meg a kisváros szerepéről és az emlékmű történetének főszereplőjéről: „Mint ismeretes – írta Nagy Imre leánya Göncz Árpádnak –, Giromagny – Nagy Ernő magyar emigráns gyáros áldozatos munkásságának eredményeként – jelentős szerepet játszott a Kádár-rendszerrel szembeni demokratikus ellenállásban.” Nagy Erzsébet is megemlíti, hogy az 1980-as évek második felében Nagy Ernő volt az *Irodalmi Újság* és számos egyéb kiadvány felelős kiadója (azaz ő finanszírozta ezek megjelenését), majd így folytatja: „Nagy Ernő vasipari üzemében kiviteleztek a párizsi Père Lachaise temetőben 1988-ban felállított, történelmi szerepet játszó jelképes síremléket is 1956-os forradalmunk és szabadságharcunk mártírjainak. Itt gyűjtötte össze és adta ki négy egyre bővebb kiadásban Nagy Ernő a forradalom sajtóját tartalmazó dokumentumgyűjteményt.”

Az 1956-os emigráns – aki 1959-ben Giromagnyban gázturbina alkatrészeket gyártó üzemet nyitott, majd a nyolcvanas évek elején nyomdát alapított –, Nagy Ernő volt tehát az emlékmű létrehozásának motorja, ötletadója és szervezője. Az ötletadó szerepét egy interjújában Nagy Ernő ugyan nagylelkűen a kisváros polgármesterére, Roland Moserre testálta (a név írásmódja a dokumentumokban vegyesen Moser, illetőleg Mozer), miszerint „tavaly” (azaz 1992-ben), a Szabadság liget felavatásakor „[...] jutott eszébe a polgármesternek, hogy ott állítsunk föl egy méltó Nagy Imre-emlékművet”. Minden egyéb adat viszont arra mutat, hogy az ötlet legalább egy évvel korábbi, hogy éppenséggel tőle, Nagy Ernőtől származik, és hogy a Szabadság liget elnevezése és az emlékmű felállítása egy és ugyanazon folyamat előre eltervezett részei voltak.

Magáról a folyamatról szinte kész emlékműtörténetet találunk Vészi János egyik levelében, aki „félidőben”, 1993 februárjában foglalta össze az addig történeteket. Ebből megtudhatjuk, hogy 1991 szeptember-októberében Nagy Ernő meghívására feleségével, Nagy Erzsébettel Giromagnyba látogattak, ahol Nagy Ernő „[...] előkészítette egy Nagy Imre-emlékmű felállítását a település által tervezett »Szabadság liget«-ben, ahol később más szabadsághősök szobrának felállítását is tervezik. Nagy Imréé lesz az első.” Vészi leírja, hogy szeptember 18-án hivatalosan fogadta őket a polgármester, megtekintették a helyszínt is, és hogy látogatásukról és a tervekről több újságcikk is megjelent, „két cikket fénymásolatban mellékelek”. (Ezek ma is ott vannak a levél mellékleteként, s a *Le Pays de Franche-Comté* 1991. szeptember 19-ei tudósításának fotóján Nagy Erzsébet, Vészi János, Nagy Ernő és Roland Moser az emlékmű majdani helyén láthatók.)

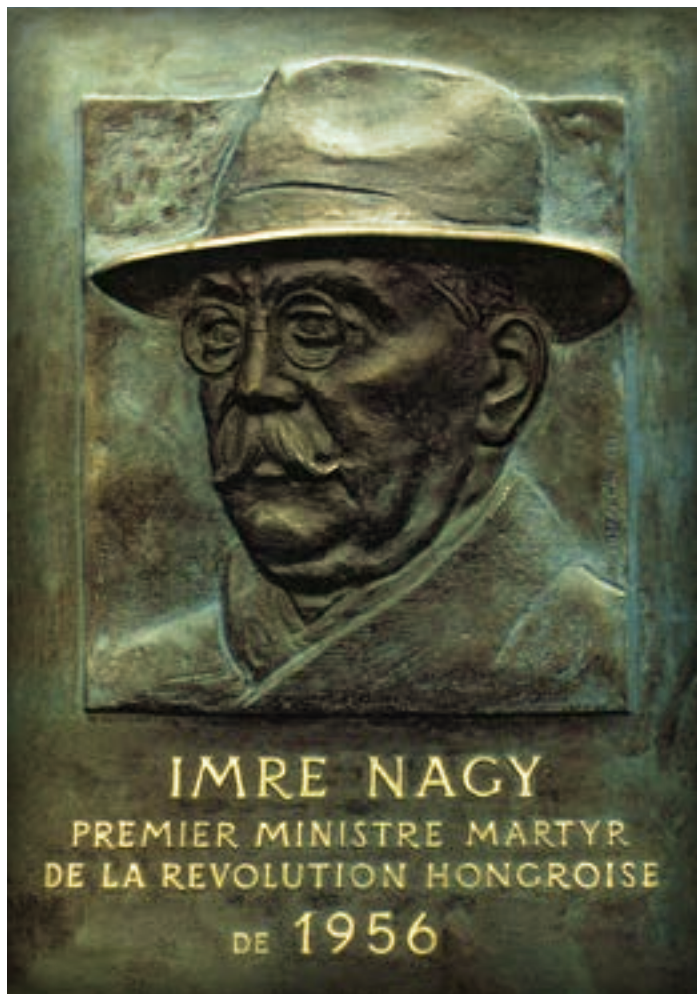
A levél további részéből megtudhatjuk, hogy az emlékműre kerülő Nagy Imre-portrédomborművet a Nagy Imre Alapítvány felkérésére a Franciaországban élő Gál András szobrászművész már elkészítette, költségeit az

Nagy Imre emlékműve
a franciaországi
Giromagnyban
(fotó: Tóth Mireille)

Alapítvány állta, s hogy Giromagny közelében, Belfort-ban „[...] nemrég egy utcát neveztek el Nagy Imréről. (Ezt évekkel ezelőtt sugallta már N. E. [Nagy Ernő – P. J.], most valósult meg.)” Az emlékmű felavatását ekkor 1993 júniusára tervezték. Nagy Erzsébet már idézett leveléből pedig az is kiderül, hogy a kőanyagot és a munkálatokat „[...] melyeket Gál András az Alapítványtól honorálva irányít) Giromagny képviselő-testülete fedezi”.

Az emlékmű júniusi felállítását szorgalmazta Nagy Erzsébet 1993. márciusi, a Nagy Imre Társaság elnökeként

Nagy Imre portrédomborműve a giromagnyi emlékművön

Giromagny polgármesteréhez írt levelében is, melyben a következőképpen tudósít a dolgok állásáról: „A Nagy Imre Alapítvány a [1991 őszén – P. J.] megbeszélteknek megfelelően megrendelte és ki is fizette Gál András [...] szobrászművésznek a már elkészült domborművet, és tervei a szobor alapzatához is készen állnak. Úgy tudjuk, rövidesen felkeresi Önt a szobor felállításával kapcsolatos munkálatok megbeszélése végett. Örömmel értesítjük, hogy ezzel az emlékmű előállításának ránk eső részét, amit vállaltunk, teljesítettük. A többi már az Önök nemes erőfeszítésének és áldozatkészségének eredménye lesz, amit előre is köszönünk.”

A júniusi avatást aztán októberre halasztották, mert – ahogy Nagy Ernő nyilatkozta – „[...] egybeesett volna a giromagnyi színház felavatásával. Ezt a két ünnepséget eleinte valóban össze akartuk kapcsolni, de a polgármester javasolta, tekintsünk ettől el, nem lenne méltó Nagy Imre emlékművének leleplezéséhez, ha a kettőt »összeházasítanánk.«” Ugyanebben az interjúban beszélt Nagy Ernő az emlékmű 60×43 centiméteres portrédomborművéről is: „Azt az egyszerűséget jeleníti meg, amilyen ő egész életében volt. Azt a Nagy Imrét [ábrázolja], aki megszüntette a recski tábor, megszüntette a kötelező kolhozosítást, visszaengedte az embertelenséggel kitelepített pestieket, és akit a forradalom miniszterelnökévé avatott a nép. Gál ragaszkodott hozzá: a kép Nagy Imrét úgy ábrázolja, ahogy mi, az utca emberei mindig láttuk, kalapban, cvikkerrel.”

Az egész emlékműről pedig rendkívül érzékeny értelmezést-elemzést írt Gellért Kis Gábor tíz nappal az avatás után. Érdeemes hosszabban idézni: „Szürke gránit,

élükre állított hasábok, amelyeknek nagyobb felülete fényesre van polírozva, keskenyebb oldaluk töredezett, rusztikus, ám felső záró élük látszólag teljesen megmunkálatlan, ha úgy tetszik, befejezetlen vagy éppenséggel derékba törött. A legmagasabb hasáb széles felületén egyszerű dombormű – egy Nagy Imre-portré. A jól ismert kalapos, szemüveges fényképet, amelyen látszik a télikabát nyaka és válla, nos ezt a fotót fogalmazta újra bronzban Gál András, a szobrász. A fénykép és a dombormű viszonya azonban ennél áttételesebb, s nem csak a beszédes kövek miatt. A fotón Nagy Imre – ha nem túl frivol ez a jelző ide – huncut, játékos szeme a domináns;

a dombormívű arc más tekintete elmosódott, befelé forduló. A képen a télikabát fazonja – kiműveltebbek számára, reverje – legföljebb az évszokról tanúskodik, a domborításon ugyanez olyan vastag, kemény szövetsálra emlékeztet, amilyent öregapáink viseltek, miáltal Nagy Imre arca még magányosabb, zártabb, magára utaltabb. Így tehát a kő meg a dombormű együtt, azaz a kompozíció igazán arról szól, hogy az egyedülvalóság – a magányosság és a kivételesség értelmében egyaránt –, illetve a szabadság Nagy Imre alakjában egymásra talált.”

A táblát hordozó kőhasáb 220 centiméter magas, a bronz-tábla felirata a portré alatt: „IMRE NAGY // PREMIER MINISTRE MARTYR / DE LA REVOLUTION HONGROISE // DE 1956”.

Az emlékművet több száz fő, a Nagy Imre Társaság Nagy Erzsébet vezette küldöttsége, a franciaországi magyar emigráció, a helybeliek és a diplomáciai testületek képviselői előtt 1993. október 2-án 17 órakor avatták fel a Square de la Libertén. „Az avatóünnepségen – számol be a szemtanú, Haas Péter – a kormány nevében Józsa Fábián államtitkár úr mondott beszédet, a köztársasági elnök urat szárnysegédje, Tankó Tibor úr (egykori Tűzoltó utcai harcos) képviselte, aki igazán impozánsan festett hófehér tábornoki egyenruhájában. Azért nem minden alakult zökkenőmentesen. Szállásproblémák borzolták a kedélyeket, nagykövetségünk csupán egy sértődöttnek látszó diplomatával képviseltette magát, tolmácsról pedig csak az utolsó pillanatban gondoskodott egy környékbeli orvos személyében. Ez az úr különös szerzet volt, ugyanis magyarul már nem, franciául még nem tudott. Így rövidesen át kellett vennem a botcsinálta tolmács szerepét. »Ha féltem is, a helyemet megálltam«, de saját bőrömön tapasztaltam, hogy egy nyelvet ismerni és azon tolmácsolni két nagyon különböző dolog. Különösen a Méray Tibor szerkesztette *Irodalmi Újság*ot készítő francia nyomdász izasztott meg, aki helyi tájszólásban adott interjút a komoly stábbal kivonuló magyar televíziónak.”

Az emlékmű történetének bemutatását az avatóünnepség fővédnöke, Göncz Árpád köztársasági elnök üdvözlétével kezdtük, és most azzal is fejezzük be. Göncz Árpád szavait személyes megbízottja, Tankó Tibor vezérőrnagy tolmácsolta: „Nagy Imre elvhűsége, néphűsége, szabadságszeretete, bátorsága, ahogyan nyitott szemmel szembe mert állni a halállal, mindannyiunk számára messze világító példa. Meggyőződésem, hogy Nagy Imre jelentősége messze túlnő Magyarország határain, és pártállástól függetlenül példát mutat minden idők és országok politikusainak, mint kell vállalni válságos időkben, népük oldalán, akár a halál kockázatát is, hogy ha hazájuk szabadságharcát véghezvinni nem tudják is, igazi államférfiként a vérükkel hitelesítsék.”

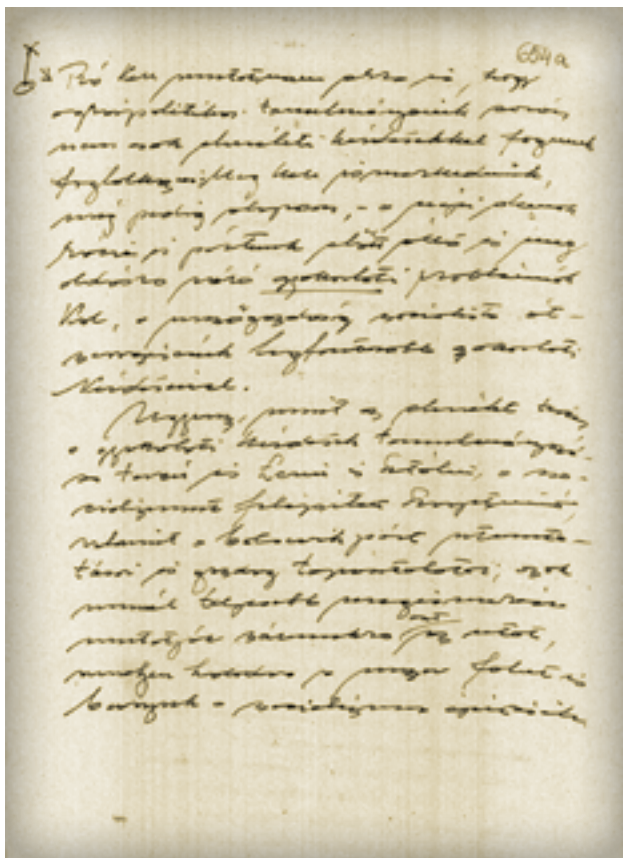

Nagy Imre Rajk László temetésén, 1956. október 6-án
(fotó: archív)

Emléktábla az egyetemi tanárnak

BUDAPEST, 1993

A Corvinus Egyetem (Fővám tér 8.) aulájában 1993. október 22-én állították fel az egykor itt tanító, sőt, az egyetem létrehozása körül is bábáskodó Nagy Imre emléktábláját. A tört címerpajzs formájú, 150×100 centiméter befoglaló méretű gránit emléktábla sötét, töredezett felületi textúrájú háttéréből „ugrik elő” a tábla heraldikai jobb oldalán

Nagy Imre egyetemi előadásának jegyzetlapja (fotó: archív)

(szemből nézve balról) alul a fényes bronz felirat: „NAGY / IMRE / 1896 / 1958”, a „címerpajzs” másik (szemből jobb oldali) mezőjében felül pedig Nagy Imre 35 centiméteres szembenéző „hunyorító” bronz portrédomborműve. A portré minden bizonnyal Erich Lessing 1956 nyarán készített, közismert fotója alapján készült. Az emléktábla alkotója Kalló Viktor.

A tábla nem utal Nagy Imre és az egyetem kapcsolatára. Pedig az 1945 utáni első nagy egyetemi „átszervezés” során 1948-ban jött létre a Műegyetem Közgazdaságtudományi Karából a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem, s az újonnan felállított Agrárpolitikai Tanszék vezetője Nagy Imre lett „egyetemi nyilvános rendes tanári” címmel. Életének erről a periódusáról, egyetemi tanárságáról így írt monográfiája, Rainer M. János: „Nagy Imre, az országot vezető párt szűkebb vezetőségének tagja, a magyar parlament elnöke, kétségtelenül az egyetem tanári karának egyik »dísz« volt, amit az a tény sem homályosított el, hogy kinevezése után nem sokkal vesztette el osztályvezetői (s ezzel első számú agrárszakértői) tisztét az MDP-ben. Nyilván arról sem esett sok szó, hogy nemhogy tudományos fokozattal nem rendelkezik ([...] kandidátusi kérelmét 1936-ban Moszkvában elutasították, s többször nem próbálkozott), de egyetemi diplomával, sőt középiskolai végzettséggel sem. [...] Ezzel szemben tény, hogy már 1948-ban számos könyv, tanulmány, újságcikk és brosúra szerzőjeként igen jelentős, bár nem tisztán tudományos publikációs listát, komoly tanulmányírói munkásságot mondhatott magáénak. Volt földművelésügyi miniszterként és gyakorlati agrárpolitikusként házelnöki tiszte

nélkül is megfelelő tekintéllyel »rajtolhatott« az egyetemi oktatásban. Az pedig már korábban kiderült, hogy kifejező, jó előadó. [...] amit előadott, ahhoz valóban értett, formai hiányosságait (diploma, fokozat) pedig ellensúlyozta tudása, előadókészsége, kapcsolatteremtő képessége [...]”

Nagy Imre első miniszterelnökségéig, 1953-ig tartotta előadásait a Közgazdaságtudományi Egyetemen, tanszékvezetői egyetemi tanári címétől pedig 1955 májusában fosztották meg. Az arcképét és nevét felmutató domborműves emléktábla az egyetem aulájában mindazonáltal semmilyen módon nem reflektál arra, hogy a hely szelleme akár élő kapcsolatot is teremthetne az egyetem és egykori tanárának emléke között.

Nagy Imre
emléktáblája Budapesten,
a Corvinus Egyetem
aulájában

Az első hazai szobor

BÉKÉSCSABA, 1994

Pap János békéscsabai polgármester javaslatára Békéscsaba Megyei Jogú Város Közgyűlésének Kulturális Bizottsága 1993. november 4-ei ülésén tárgyalta először a Nagy Imre emlékére állítandó köztéri emlékről. (A polgármester így beszélt erről később: „Nagy Imre szobrának ötlete tőlem származik. Bevallom, akkor még nem tudtam, hogy sehol máshol nem állítottak köztéri szobrot a mártír miniszterelnököknek. A közgyűlésen nem kerültek elő pejoratív felhangok. Mindenki azt tisztelte benne, hogy egy ügyért: Magyarország szabadságáért, függetlenségéért, a demokráciáért az életét áldozta.”) A döntéshozók bizonytalanságát mutatja – hiszen hivatali idejükben, a rendszerváltás óta eltelt időben mindössze egyetlen jelentősebb emlékmű, az 1992-ben felavatott II. világháborús emlékmű felállításának tapasztalataival rendelkeztek –, hogy a Polgármesteri Hivatal Oktatási, Közművelődési és Sportirodája már egy héttel korábban a Képző- és Iparművészeti Lektorátus tanácsát kérte két dologban is. Az egyik a helyszín kiválasztása volt a három lehetséges közül, a másik pedig az anyagiak megbecsülése, vagyis hogy mennyibe is kerül, ha domborművet, ha mellszobrot, vagy ha egész alakos szobrot állítanak. A Lektorátus beárta a kategóriákat – a döntéshozók ennek alapján a legolcsóbbat, a mellszobrot választották –, a november 24-ei helyszíni szemlén pedig a szakértők kijelölték a szobor helyét a Nagy Imre tér egyik virágágyásának helyén. („Ideális zárt tér, jó szobrot lehet ide készíteni” – hangzott az indoklás.) A Lektorátus három megnevezett szobrászművész egyikének felkérését javasolta, azonban „[...] ez esetben nem pályázatot javasol, hanem műterem-látogatást, mivel mindhárom művész munkássága biztosíték arra, hogy megfelelő színvonalú portré készüljön”. A műterem-látogatások tapasztalatairól nincs forrásunk, de az önkormányzat valóban a három művész egyikét, Borbás Tibort kérte fel a mellszobor elkészítésére.

A Lektorátus bíráló bizottsága 1994. április 27-én tekintette meg az 1:1 léptékű, 5/4-es gipszmodellt a művész műtermében. A zsűri véleményét így összegzi a Lektorátus szakvéleménye: „[...] a művész a portré átlós szerkezetű komponálásával és különleges formájú posztamensével virtuóz módon oldotta meg a szobor elhelyezését. A nagyvonalú, rendkívül szuggesztív mintázás már messziről jól láttatja a szoboralakot. A szokványos, statikus formáktól eltérő, dinamikus drámai erő sugárzó alak mentes minden közhelytől és napi aktualitástól. A művész életművébe szervesen illeszkedő, ihletetten szép szobrot tervezett.” Ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a neoreneszánsz homlokzatú épület előtt a zárt tér egyik melléktengelyére állított, a statikus derékszögekkel nemcsak kompozíciójában, hanem felállításában is szakító szobor térbe helyezése is egészen rendkívüli.

Néhány nappal az avatás előtt, a bronzöntvény megtekintésekor a szobrász szakértők újfent lelkesedtek: „A jovialis polgári külső mögött sikerült a sziklaszilárd jellemet, a hazafit megfogalmazni. Rendkívül szimpatikus nagyvonalúság és finom részletek teremtette feszültség teszi izgalmassá a szobrot. Szobrászi bravúr” – így Rieger Tibor. Szabó György szerint pedig: „A portré egyedi, a kivitel is az, telitalálat a színezése. Minden konvencionális mellszobortól eltérő, fokozza a finoman cizellált bronz és a különleges patina.”

A szobor avatására Békéscsabára érkező leszármazottak pedig meglepődtek – legalábbis Fábián István szerint, aki így összegezte később emlékeit: „[...] amikor Nagy Imre családja, de különösen Erzsébet asszony meglátta, nem volt túlságosan elragadtatva a szobortól. Ha jól emlékszem, úgy fogalmazott, nem adja vissza híuen mártír édesapja egyéniségét, karakterét. Ő már csak igazán tudja, de hozzáteszem, nem vitatták az alkotó jóakarátát és az unokákkal – Jánosi Ferencsel és Katalinnal – együtt felhőtlen örömeiket fejezték ki, hogy Békéscsabán a rendszerváltás után öt esztendővel leleplezhették az egykori miniszterelnök szobrát, méghozzá a róla elnevezett

WAGNER, RICHARD

téren. Szigorúan magánvéleményként teszem hozzá ehhez – folytatja Fábián István –, hogy mivel jómagamnak is lehetősége volt néhányszor találkozni az Orsó utcai villában Nagy Imrével, én sem ilyen szobrot képzeltem volna el róla 1955-ben...”

Az ország első Nagy Imre-szobrának ünnepélyes avatására 1994. június 14-én, délután 5 órakor került sor. A 170 centiméter magas posztamensen álló 75 centiméteres bronz szobor felirata: „NAGY IMRE 1896–1958”.

A helyi sajtó így számolt be az eseményről: „A szoboravató ünnepségen Göncz Árpád levelét személyes megbízottja, Regéczi Nagy László, a Köztársasági Elnöki Hivatal osztályvezetője olvasta fel. Az államelnök soraiban hangoztatta: '56-ban egy nép vívta forradalmát, mely ma már saját jövőjét formálhatja, önmaga gazdája. Éljük a forradalom szellemével, és emelkedjünk felül kicsinyes sérelmeinken.”

Ugyanebben a szellemben szólt Nagy Erzsébet is a szoboravatáson. Beszédében kiemelt jelentőségűnek nevezte Nagy Imre öt évvel korábbi újratemetését. Mint mondta: „Ez a szomorú, de ugyanakkor lélekemelő szertartás volt a nyitánya az ország demokratikus újjászületésének. Egy új időszámításnak volt a kezdete hazánk történetében. Ez az újratemetés hidalta át a szakadékot, ami az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után keletkezett. [...] Hirdesse ez a szobor a szabadság szeretetét, a népakarat tiszteletét, a magyarság örök elkötelezettségét a szellemi és anyagi felemelkedés szolgálatára. [...] Még egyszer köszönöm – fejezte be beszédét Nagy Erzsébet –, hogy megérhettem ezt a megható eseményt: Édesapám, Nagy Imre első magyarországi köztéri szobrának felavatását.”

A békéscsabai
szobor és közvetlen
környezete

A földosztás emlékműve

ÓPUSZTASZER, 1995

Amikor Csongrád Megye Közgyűlése 1995 elején úgy döntött, hogy a földosztás közelgő 50. évfordulójára emlékművet állíttat Ópusztaszeren, a döntéshozók tudatában voltak annak, hogy egy hosszú történet egy évtizede elejtett szálát veszik újra a kezükbe. A pusztaszeri emlékpark kialakítására Erdei Ferenc által 1970-ben megszervezett Országos Emlékbizottság (1977-ig Pusztaszeri Emlékbizottság) ugyanis már 1977-ben pályázatot írt ki „Felszabadulási és földosztási emlékmű”-re. Három szobrász–építész páros kapott párhuzamosan megbízást terve elkészítésére, és 1979 novemberében a művészeti zsűri a három páros hat művéből választhatott. A győztes Kiss Sándor szobrászművész és Vadász György építész 3. terve lett: 26,5–27,5 m magas, betonból készült torony egy kis domb tetején, belsejében harangokkal. „Az építész tervei szerint az emlékművet félkörben egy ünnepségek [...] megtartására alkalmas, kagylószerűen kiképzett amfiteátrum venné körül [...]”. A torony tövében Váci Mihály „Kelet felől” című, Kádár-korszakbeli kultuszversének a honfoglalást és a földosztást azonos történelmi jelentőségre helyező sorai lettek volna olvashatók: „Itt néztek szét lóról leszállva: / – legelőnek jó lesz e táj? / Itt kezdődött nehéz próbája: / Hazának milyen lenne már? // Az első sátorfa helyére / Itt verték le az első karót, / S indultak ezerévet késve / a földet és hont foglalók.”

Ezt a tervet fogadta el azután az Országos Emlékbizottság is 1980. július 28-án, ez az emlékmű azonban soha nem épült fel. 1986 decemberében közölte a megrendelő a Képző- és Iparművészeti Lektorátussal, hogy az akkor 20 millió forintba becsült költségek előteremtésére várhatóan csak 1990–1995 között lesz lehetősége. Ez valóban így is történt, de már egy másik megrendelővel és egy másik emlékművel, egészen más méretekben és radikálisan csökkentett anyagi kondíciókkal – és a lényeg, ami mindezt eredményezte: már a rendszerváltozás után, egészen más politikai környezetben.

Az emlékmű felállítását ismét napirendre vevő Csongrád Megyei Önkormányzat 1995 elején közvetlen megbízást adott Popovics Lőrinc szobrászművésznek az emlékmű elkészítésére, és csak azért fordult a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz, mert saját költségvetéséből csak 207 ezer forintot tudott az emlékműre fordítani (tehát a tíz évvel korábbi becsült költség 1%-át – és akkor az inflációról még nem is beszéltünk); kérte tehát az önkormányzat a Lektorátus anyagi támogatását is. A Lektorátus azonban csak zsűrizett alkotásokat támogathat, így került sor 1995. március 9-én a művészeti zsűrire az alkotó kiskundorozsmai műtermében, ahol a bíráló bizottság tagjai megtekinthették a mű 1:10 léptékű modelljét, és faragás közben magát a készülő művet is. Benedek György szobrászművész véleményét így összegzi a zsűri jegyzőkönyve: „Tektonikus kitörést érez, jobb, mint a maketten, ahol a betemetés sokat elvesz a természetes eruptív erőből. A drapéria mozgása szinkronban van a kő természetes formájával, erejével.” A zsűri tagjai is tudtak a másfél évtizeddel korábbi tervekről, mert azt is javasolták, hogy „[...] az eredeti emlékműhöz kapcsolódó harangláb készüljön el. Ezzel ért egyet Varga Imre is, a zsűri elnöke.” Ez persze később szóba sem került, mint ahogy a „felszabadulási és földosztási” emlékmű helyett az új politikai környezetben a megbízás is csak „földosztási” emlékműre szólt. A Lektorátus végül 150 ezer forinttal toldotta meg az emlékmű anyagának és kifaragásának költségeit.

Maga az emlékmű egy 264×110×86 centiméteres, természetes kizakítású süttői mészkőtömb, elülső élében találkozó két oldalán durva faragású, megyekarót mutató forma. A megyekaró tetején lobogó drapériát mintázó, a kő két oldalán végigfutó csiszolt felület látható, rajta a következő felirat: „AZ ELSŐ SÁTORFA HELYÉRE / ITT VERTÉK LE AZ ELSŐ KARÓT, / S INDULTAK EZERÉVET KÉSVE / A FÖLDET ÉS HONT FOGLALÓK // VÁCI M. KELET FELŐL”. A két homlokapon alul

„V” alakú, az élben összefutó, ékformájú csiszolt felületek láthatók feliratokkal. A szemből bal oldali felületen: „1945. MÁRCIUS 29-ÉN / E HELYEN KEZDŐDÖTT / NAGY IMRE / FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTER / VEZETÉSÉVEL A FÖLDOSZTÁS”. A jobb oldali felületen: „AZ 50. ÉVFORDULÓN / ÁLLÍTTATTA / CSONGRÁD MEGYE / KÖZGYŰLÉSE”. Az eredeti emlékműből megmaradt tehát még a Kádár-kori kultuszvers részlete is (bár a Pusztaszer honfoglalás kori legendáriumára utaló részlet elmaradt).

Az emlékmű – szimbolikájából következően – elsősorban földosztási emlékmű. Több ilyen áll országszerte, zömmel még az 1980-as évekből. Az ópusztaszeri különlegessége – s ezért szerepel kötetünkben –, hogy 1995-ben az állítatók fontosnak tartották az emlékműre vésetni – ami másfél évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna –: 1945-ben „Nagy Imre földművelésügyi miniszter vezetésével” kezdődött meg e helyen a földosztás. (A földosztás hivatalosan valóban Pusztaszeren vette kezdetét Nagy Imre ünnepi beszédével 1945. március 29-én, ténylegesen azonban már két nappal korábban megkezdődött Tiszanagyfaluban. Büszkéek is rá, van is

ott erről egy emléktábla – persze Nagy Imre nevének említése nélkül, hiszen ők annak idején nem vártak a miniszterre.)

Nyilvánvaló, hogy a „forradalom miniszterelnöke” emlékének 1989-es újraéledése segített itt feltámasztani a „földosztó miniszter” emlékét, ezáltal viszont az emlékmű a „földosztás” mellett a „földosztó miniszter” emlékhelyévé is vált Ópusztaszeren. Azt viszont túlzásnak érezzük, amit Géczi József Alajos, a Nagy Imre Társaság helyi elnöke állít, miszerint „a [Csongrád Megyei – P. J.] Közgyűlés az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban Nagy Imre-emlékművet állított 1995. március 29-én”. Nem, ez nem Nagy Imre-emlékmű, ez földosztási emlékmű és Nagy Imre-emlékhely. Kétségtelen azonban, hogy az avatás napján alakult meg Szegeden a „Fekete Házban” a Nagy Imre Társaság szegedi szervezete, melynek alapító tagja volt az a Trogmayer Ottó múzeumigazgató, aki néhány héttel

Nagy Imre birtoklevelet ad át Ópusztaszeren (fotó: archív)

korábban részt vett az emlékmű művészeti zsűrijében, s így hozzájárulhatott a felirat illetően megformálásához is.

De mire is emlékeztet az emlékmű, hogyan is kezdődött a földosztás? Érdemes kicsit hosszabban idézni e csütörtök eseményeiről igen plasztikus képet festő *Délmagyarország* korabeli tudósítását: „Március 29-én a reggeli napsütésben az [Árpád-] emlékmű előtti téren sokasodik a paraszti nép, hogy tanúja legyen az innen elinduló új honfoglalásnak. [...] A kistelekiek hosszú szekérsorral érkeznek, a Mindszentiek gyalogosan, négyes sorokba felfejlődve sok zászlóval jönnek, de itt vannak a sándorfalviak, csanytelkiek, pusztaszeriek, algyőiek is. Legalább 3000 parasztfaj sűrűsödik a szobor körül [...]. A tömegből táblák emelkednek ki nagybetűs felírásokkal [...]: »megfogadjuk, hogy felszántjuk és bevetjük a magyar ugart!«, másokon Sztálin marsallt, a Szovjetuniót, a Magyar Nemzeti Kormányt, Nagy Imre földművelésügyi minisztert éltetik. A szekértáborból néhány várakozó autó is tarkítja. Autón érkezett Szeged város katonai parancsnoka, Szenté város katonai parancsnoka, a csongrádi parancsnok. Befut egy fekete lakkozású nagy kocsis is, moszkvai újságírócsoport száll ki belőle. Érdeklődve figyelik a tömeget, amely cselédekből, törpebirtokosokból és gazdákból áll. [...] Befut a miniszter kocsija is. Nagy Imre Révai Józseffel, a Magyar Kommunista Párt egyik vezetőjével lép ki kocsijából. A tömeg, amely utat

nyitott a kocsinak, a kilépő minisztert azonnal körülöleli, és meg nem szűnő éljenzéssel fogadja. [...] A minisztert a szobor alatti emelvényhez vezetik, a zenekar a Himnusz-t játssza, az ünnepség megkezdődött.” Először Rácz Lajos, a Nemzeti Bizottság elnöke, majd Gémes Miklós, a Földigénylő Bizottság elnöke beszélt. „A tömeg éljenzi szónokait. [...] Így fogadják Nagy Imrét is, amikor szólásra emelkedik.”

Nagy Imre és Révai – tudjuk más leírásokból – autójuk meghibásodása miatt érkeztek kis késéssel az ünnepségre. A földművelésügyi miniszter beszédének pátoszos tónusa alapján úgy véljük, Nagy Imre maga is érzekelte, és beszédével érzékeltetni is akarta a pillanat történelmi jelentőségét. „Magyar Testvéreim! – kezdte beszédét, kommunista politikustól meglehetősen szokatlan megszólítással. – Eljöttem hozzátok, hogy tanúja legyek annak a nagyszerű pillanatnak, amikor a magyar föld népe megkezdí a feudális Magyarország teljes és végleges megszüntetését, amikor megkezdí a nagybirtok felett kimondott utolsó ítélet végrehajtását. Eljöttem együtt örövendezni veletek. Valóra válik a föld népének évszázados álma: azé lesz a föld, aki megműveli.”

Nagy Imre földművelésügyi miniszterként (fotó: archív)

Nagy Imre korabeli beszédeiben is szokatlan a „Magyar Testvéreim” megszólítás. Válogatott beszédeit és írásait tartalmazó könyve szerint csak két további beszédében szólt így az egybegyűltekhöz – talán nem véletlen, hogy mindkettő szülővárosában, Kaposvárott hangzott el („Szülővárosom népe! Somogyi testvéreim!” – 1945-ben és „Magyar Testvéreim! Kedves Elvtársaim!” – 1948-ban). Ugyanígy szokatlan, Nagy Imre ekkori beszédeitől elütő stíluselem a pusztaszeri beszédben az „egy vagyok közületek” érzetét keltő, hallgatóit következetesen tegező megszólítás, avagy a pusztaszeri beszéd záró passzusának a tömeggel közöiséget teremtő, többes szám első személyű felszólításai: „Kezdjük meg a földosztást! Verjük le a cövekeket, amelyek mindegyike egy-egy koporsószege a nagybirtok ravatalán [sic!], ugyanakkor a magyar föld robotosai számára új világ, új élet beköszöntését jelzi [...]”

A beszéd után megkezdődött a negyvenezer holdas Pallavicini-birtok huszonötezer holdnyi, előre felparcellázott szántójának kiosztása, aminek a miniszter továbbra is aktív szereplője maradt. A *Délmagyarország* tudósítása szerint: „A beszéd után, amit sokszor szakított meg az öröm és helyeslés kifejezése, a miniszter és a Földigénylő Bizottságok elnökei [...] elindulnak a pusztaszeri major felé, ahol kicövekelt parcellák várják új tulajdonosaikat. [...] A tömeg közben elérkezett az első jelhez. A Földigénylő Bizottság elnöke felolvassa az új birtokos nevét. A miniszter kitölti a birtokívet, átadja azt az új gazdának, kezét ráz vele, és az ünnepélyes perc áhítatos csendjében beszélni kezd:

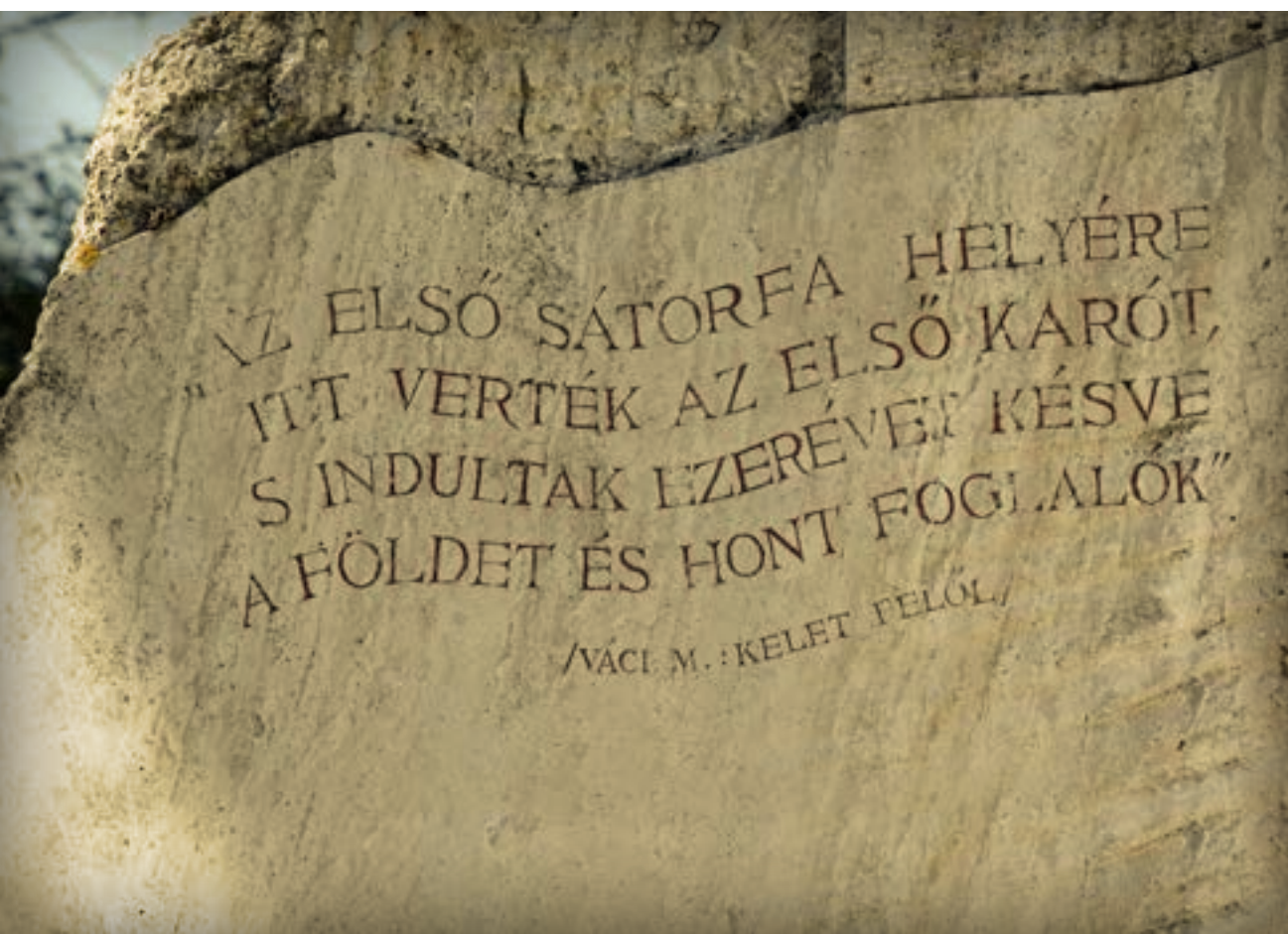
– Szeresse ezt a földet és művelje azt a magyar ember kitartó szorgalmával. Mikor az eke után ballag, érezze, hogy nemcsak magának, hanem az egész nemzetnek dolgozik, de most már olyan nemzetnek, amelynek maga is egyenjogú tagja. Szerencsét és jó munkát kívánok.

Így megy ez a parcellák hosszú során keresztül. Nagy Imre minden új birtokoshoz szól és fáradhatatlanul tölti ki az íveket, amiket új tulajdonosaik boldog büszkeséggel mutogatnak.”

Nagy Imre, aki ekkor már másfél évtizede volt az agrárkérdés – időnként háttérbe szorított – szakértője pártjában, joggal érezhette úgy ebben a pillanatban, hogy a történelem őt igazolta.

Az ópusztaszeri
Földosztási emlékmű
és feliratai

1945. MÁRCIUS 29-ÉN
E HELYEN KEZDŐDÖTT
NAGY IMRE
FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTER
VEZETÉSÉVEL A FÖLDOSZTÁS.

Emléktábla egykori gimnáziumában

KAPOSVÁR, 1996

Az elemi iskola öt osztályának elvégzése után, 1907 szeptemberében iratkozott be Nagy Imre a Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba. (Ma Táncsics Mihály Gimnázium, Bajcsy-Zsilinszky utca 17.) Gimnáziumi éveiről így írt „Viharos emberöltő” című önéletrajzában: „Közepes tanuló voltam. [...] Osztályfőnököm Hudra László volt, fiatal, nőtlen tanár, aki latin–magyar szakos volt. Jó tanárnak tartottam. [...] Hudra nevelő munkája mély nyomokat hagyott bennünk, legalábbis bennem. Izzó hazaszeretete, Habsburg-gyűlölete, Kossuth-tisztelete, a magyar nemzeti függetlenség és szabadság eszméjének odaadó harcosa, Hudra a magyar nyelv és irodalom tanításán keresztül belénk oltotta ezeket a nagy és nemes eszméket.” Az 1957 tavaszán, a snagovi fogságban papírra vetett önéletrajz e passzusa kapcsán jegyzi meg Nagy Imre biográfusa, Rainer M. János: „Aligha véletlen,

A Nagy család 1912-ben (fotó: archív)

hogy az 1956-os forradalom után Nagy Imre ennyire hangsúlyozta ezt az eszmei alapozást, amelyet mellesleg egy 1919 után, a kommunben való részvételért bebörtönzött tanárától kapott.”

Nagy Imre négy és fél évet végzett el a nyolcosztályos gimnáziumban. Az 1911–1912-es tanév első félévében matematikából („mennyeségtan”) elégtelent kapott, s ezzel elvesztette tandíjmentességét. „Ez végképp megérlelte bennem az elhatározást – írta már idézett önéletrajzában –, hogy gimnáziumi tanulmányaimat abbahagyom.” Az osztálynapló róla szóló utolsó bejegyzése szerint „gyenge előmenetel és szegénység miatt szülői kívánságra kilépett 1912. február 1-én”.

Nagy Imre születésének 100. évfordulójáról – a szülővárosában ekkor még csak készülő egész alakos szobra mellett – egykori gimnáziuma is megemlékezett. A 40×60 centiméteres mészko emléktáblát

1996. május 30-án avatta fel Szita Károly polgármester a Táncsics Gimnázium aulájában. Felirata: „NAGY IMRE // AZ 1956-OS / FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC / MÁRTÍR MINISZTERELNÖKE / GIMNÁZIUMUNK TANULÓJA VOLT / 1907 ÉS 1912 KÖZÖTT. // EZEN EMLÉKTÁBLÁT SZÜLETÉSÉNEK / 100. ÉVFORDULÓJÁRA ÁLLÍTTATTA A / TÁNCICS GIMNÁZIUM // 1996. JÚNIUS 6.”

Kaposváron 1956-ban nem voltak harcok, néhány halálos áldozata mégis volt a forradalomnak. Az 1956. november 4-én hajnalban a várost elfoglaló szovjet csapatok ugyanis az utcán agyonlőttek két munkába siető embert, és a helyszínen kivégezték a megyei forradalmi tanácsnak helyet adó pártbizottsági székházból kizavart, magukat megadó, ellenállást nem tanúsító nemzetőröket. Utóbbiak egyike volt Köbl József, a Táncsics Mihály Gimnázium diákja, akinek emlékét szintén emléktábla őrzi a gimnázium aulájában. A gimnáziumban a forradalom évfordulóján a megemlékezés minden évben e két emléktábla megkoszorúzásával veszi kezdetét.

NAGY IMRE

AZ 1956 - OS
FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
MÁRTÍR MINISZTERELNÖKE
GIMNÁZIUMUNK TANULÓJA VOLT
1907 ÉS 1912 KÖZÖTT.

EZEN EMLÉKTÁBLÁT SZÜLETÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJÁRA ÁLLÍTTATTA A
TÁNCICS GIMNÁZIUM

1996. JÚNIUS 6.

TÁNCICS GIMNÁZIUM
ANNO 1806

Emléktábla születésének centenáriumán GYŐR, 1996

A Nagy Imre Társaság győri szervezete 1996. március 1-jén alakult meg. Első rendezvényük a Nagy Imre születésének centenáriuma tiszteletére rendezett ünnepi emlékülés volt a városházán 1996. június 5-én. Köszöntőt Gergely Sándor, a Nagy Imre Társaság helyi szervezetének elnöke és Balogh József polgármester mondott, majd Orosz István debreceni egyetemi tanár és Tóbiás Áron '56-os elítélt emlékeztek előadásukban a miniszterelnökre és a forradalomra. Az emlékülés résztvevői ezután a Nagy Imre utca 1. számú házában felavatták és megkoszorúzták az utcanév-jelző emléktáblát. A 80×100 centiméteres fekete gránittábla felirata: „NAGY IMRE // A MÁRTÍR-MINISZTERELNÖK / SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN / 1996. JÚNIUS 6-ÁN / ÁLLÍTTATTA / A NAGY IMRE TÁRSASÁG / GYŐR ÉS KÖRNYÉKE SZERVEZETE”.

NAGY IMRE
A MÁRTÍR - MINISZTERELNÖK
SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN
1996 JÚNIUS 6.-ÁN
ÁLLITTATTA
A NAGY IMRE TÁRSASÁG
GYŐR ÉS KÖRNYÉKE SZERVEZETE

Emléktábla születésének centenáriumán, majd emléktábla '56 hőseinek és áldozatainak SZENTGOTTHÁRD, 1996, 2005

Az 56-os Szövetség szentgotthárdi szervezete 1996. június 2-án alakult meg, és már néhány nappal később, június 7-én, Nagy Imre születésének századik évfordulójára emléktáblát avattak. Boros Géznak az 1956-os emlékművekről írott könyve szerint a városi zeneiskola (Deák Ferenc u. 1.) falán elhelyezett 40×60 centiméteres fekete márványtábla felirata ez volt: „EMLÉKÜL / NAGY IMRE / MÁRTÍRHALÁLT HALT / MINISZTERELNÖK SZÜLETÉSÉNEK / 100. ÉVFORDULÓJÁRA / A SZENTGOTTHÁRDI 56-OS SZÖVET- / SÉG / 1996. JÚNIUS 7.” Ma már azonban egy másik emléktáblát találunk ugyanezen a helyen. Az ugyancsak fekete márványtáblán felül balról Tóth Ilona, jobbról Nagy Imre fényképe látható, közöttük lyukas zászló, alatta szöveg: „1956 // ÁLDOZATAINAK ÉS HŐSEINEK / EMLÉKÉRE // SZENTGOTTHÁRD 56-OS SZÖVETSÉG”.

Az új táblát 2005. június 27-én avatták fel. Avató beszédében Németh Zsolt országgyűlési képviselő párhuzamot vont Nagy Imre és Tóth Ilona életútja közt. Az ünnepségről szóló beszámoló szerint „Nagy Imre és Tóth Ilonka lehettek volna-e életükben egy oldalon, mint most az emléktáblán? – tette fel a kérdést a szónok. – Nem valószínű, feleli a megemlékező. A szabadság megalkuvás nélküli szeretete azonban összeköti őket.”

A táblacsere okáról semmi konkrétumot nem sikerült kideríteni. A tendencia viszont teljesen világos és önmagáért beszél. 1996-ban még magától értetődő volt, hogy egy Nagy Imre születésének centenáriumára emelt emléktábla '56-os emléktábla, annál nemcsak június 6-án vagy 7-én, illetőleg 16-án lehet emlékezni, hanem október 23-án is. 2005-ben mindez már nem volt általánosan egyértelmű. Mint az előszóban írtuk, a forradalom története éppúgy széttöredezett, miként az emlékezete. A régi emléktábla Nagy Imréről, a forradalom miniszterelnökéről szólt, az újon ugyanő már csak egy jelöletlen képpel van jelen. Hőse és áldozata '56 forradalmának, de nem szimbóluma. Nem egy vele, csak egyike.

Szobor a Parlamentnél születése centenáriumán

BUDAPEST, 1996

A Parlament közelében, a Vértanúk terén 1996-ban felállított szobor napjainkra Budapest egyik jelképévé vált. Nem abban az értelemben, mint a Gellért-hegyen álló, pálmaágot tartó nőalak, amely szinte a város minden pontjáról látható. Nagy Imre hídon álló szobra a főváros történeti-politikai emlékművei közül egyetlenként úgy vált másfél évtized alatt Budapest egyik jelképévé, mint a Duna-korzó korlátján üldögélő kedves zsánerszobor, a Kiskirálylány. A szoborhoz fel lehet menni a hídra, a bronzalak mellé lehet állni egy „közös” fotóhoz, s szintúgy kihagyhatatlan emlékkép Budapestről a hídon álló, a Parlament felé tekintő bronzfigura – a háttérben az Ország-ház kupolájával. A szobor és helye egymásra találásának e szerencsés konstellációjából először vizsgáljuk meg a helyszínt, mert nem a véletlen alakította így a körülményeket.

A 19. század végéig a mai Szabadság tér és az azt körülvevő épületek helyén a Neugebäude, a hírhedt és hatalmas Újépület állt. A későbbi Vértanúk tere helyén volt az Újépület sarokpavilonjának kis belső udvara, szimmetrikusan a „kivégzőudvarral”, ahol ma a Batthyány-örökmécses áll egy névtelen teresedésen, az 1848-as miniszterelnök kivégzésére emlékeztetve. Az Újépület lebontása, a terület felparcellázása és a tér szerkezetének 20. század eleji kialakítása során ennek a két udvarnak (elsősorban persze a „kivégzőudvarnak”) az emlékét őrizte meg a két kis névtelen teresedés. A Szabadság tér szerkezete látszólag teljesen szimmetrikus, de az örökmécses felé sugarasan vezető Aulich utca és a későbbi Vértanúk terén át a Parlament felé tartó Vécsey utca mégsem teljesen szimmetrikusak. Ez utóbbi tengelyét ugyanis úgy tűzte ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (7:8 tömegarányban kevesebbet adva a Vécsey–Báthory–Honvéd utcák által határolt háztömbhöz, mint a másik oldalon), hogy a Szabadság tér félköríves záródásának középpontjából (ahol ma a szovjet emlékmű áll) egyenes kilátás nyíljon a majdani Vértanúk terén át az ország akkor még épülő házára, egészen pontosan a Parlament majdani kupolájára.

A kis teresedésnek aztán évtizedekig neve sem volt, mint ahogy a Kossuth tér északi és déli melléktereinek vagy a Batthyány-örökmécses terének ma sincs. Nevet az 1930-as évek közepén kapott, miután 1934-ben felállították rajta a Nemzeti vértanúk emlékművét. („Nemzeti vértanúknak” vagy „a nemzet vértanúinak” a Tanácsköztársaság idején kivégzett polgárokat nevezték a Horthy-korszakban.) Ekkor kapta a terület a Vértanúk tere elnevezést. 1945 után persze sem az emlékmű, sem a köztér neve nem maradhatott – mivel volt neve, újat kapott: Ságvári tér lett Ságvári Endre, az 1945 előtti illegális kommunista mozgalom vértanúja emlékére. Később, hogy önálló arculata legyen, térszervező elemként egy kis vízmedencét állítottak a közepére, körötte padokkal, s a tér így már térszerkezeti és optikai értelemben is levált a Kossuth térről. Az 1989–1990-es rendszerváltozás után persze az illegális kommunista Ságvári neve sem maradhatott, s a cél amúgy is az eredeti nevek visszaállítása volt, így született meg a névadó emlékmű évtizedes „hiánya” után immár semleges, ám ködösen elmosódó Vértanúk tere elnevezés. Maradt viszont a térszervező vízmedence, s a tér neve néhány évig a közeli Vécsey és Aulich utcák nyomán az aradi vértanúkkal összefüggő asszociációkat kelthetett. Új konnotációt majd a Nagy Imre-szobor megjelenése ad a tér nevének, térjünk is át a hely bemutatása után a szobor történetére.

„Idehaza az első Nagy Imre-szobortervet a Kádár-korszak egyik legtermékenyebb szobrásza, Varga Imre készítette 1989-ben – írta Boros Géza az '56-os emlékművekről szóló könyvében. – A Nagy Erzsébet megrendelésére készült egész alakos portrénak a fővárosi illetékesekkel történt hosszas egyeztetés után sem sikerült megfelelő helyet találni, így a terv torzó maradt, csak a szobor kismintája készült el.” A szoborterv egy alacsony talapzaton, kisterpeszben álló, felöltöben megmintázott Nagy Imre-figura, mögötte egy kb. 45 fokban hátrafelé megdőntött,

Nagy Imre szobra
Budapesten,
a Vértanúk terén

„kidőlő” és töredezett márványtábla a következő felirattal: „NAGY / IMRE // MAGYAR- / ORSZÁG / MINISZTER- / ELNÖKE // SZÜLETETT 1896 // MEGÖLTÉ / AZ / ÖNKÉNY”. Nagy Erzsébet azt nyilatkozta 1991-ben, hogy „korántsem bizonyos” abban, hogy valaha is lesz Nagy Imre-szobor Magyarországon, pedig – mint mondotta – „Hollandiában élő magyar üzletemberek már vagy két éve felajánlották, hogy a saját pénzüikön emeltetnének egy szobrot a fővárosban apám emlékére”.

A szoborterv keletkezését így mondta el később egy, a feleségével, Nagy Erzsébettel közösen adott interjúban Vészi János: „Tóth János hollandiai vállalkozó 1989 nyarán hozzánk fordult, hogy a hollandiai magyarok szívesen látnának Budapesten egy egész alakos Nagy Imre-szobrot, és erre a célra ötvenezer guldent hajlandók áldozni. Az ő számára Nagy Imre joviális öregúr képében jelent meg, »Imre bácsi« volt, aki mindenkivel kezet fogott – aki »kezét nyújtotta a népnek« –, s ezt szerette volna a szoborban viszontlátni. Azt kérte, hogy olyan szobrasszal hozzuk össze, aki ezt realiztikusan képes megalkotni. Akkor jutott eszünkbe, hogy tulajdonképpen egy ember jöhet számításba, [...] Varga Imre. [...] Miután a művészt és a megbízót összehoztuk egymással, mi tulajdonképpen ki is szálltunk, és a továbbiakban már csak Varga Imrétől értesültünk arról, hogy milyen vitáik vannak, hiszen ő nem egészen azt csinálta meg, amit Tóth úr elgondolt. Ő a perben álló, sorsát vállaló Nagy Imrét mintázta meg. Tóth úr végül elfogadta volna azt is, de a főváros képzőművészeti tanácsadó testülete nem támogatta az egyenes megbízást, és a tanács elutasította a tervet.” Mindebből az tűnik ki, hogy nem Nagy Erzsébet volt a megrendelő. Később majd látni fogjuk, hogy a budapesti huzavona mellett szóba került a szobor esetleges kaposvári felállítása is, egyes forrásaink szerint a figura 1:1 léptékű gipsz változata is elkészült, de ez a szoborterv végül csak terv maradt.

Kudarcba fulladt a következő kísérlet is. 1992-ben a főváros nyílt pályázatot írt ki az egy évvel korábban elnevezett budai Nagy Imre térre. A nem sokkal korábbi, új köztemetői emlékműpályázat azonban mintha „elszívta” volna az erőket, a pályázatra mérsékelt érdeklődés mellett túlnyomórészt elvont kompozíciók születtek. A zsűri – adottságai miatt – magát a teret is alkalmatlannak találta emlékmű felállítására: mivel az elsődleges nézőpont, a Fő utca felől benzinkút zárja le a teret, az emlékmű mindenképpen csak e „mögé” kerülhetett volna. A mérsékelt érdeklődés pedig – olvasható a bíráló bizottság állásfoglalásában – „nyilvánvaló jele annak a még problematikus, s valószínűleg csak megfelelő történelmi távlatból tisztázható viszonyrendszernek, amely, úgy tűnik, egyelőre nem kedvez a konszenzuson alapuló, valóban elementáris közigényként érvényesíthető emlékkállításnak”.

E sorok szerzője – aki 1992-ben tagja volt a fenti állásfoglalást megfogalmazó zsűrinek – két akkori pályamű képét őrzi emlékezetében. Az egyik egy csúcsára állított, monumentális méretben elképzelt kocka volt, melynek a felső csúcsban összefutó három, 45 fokban dőlő lapján próbált egy ló kifacsarodott testhelyzetben megkapaszkodni és talpon maradni. Ha csak a hívószavakat próbáljuk e kép láttán eszünkbe idézni: „instabilitás”, „lehetetlen”, „mégis meg kell próbálni”, „erőfeszítés”, „csak azért is” – azt mondhatjuk, mindegyik köthető 1956-hoz is, de Nagy Imre-emlékműként a kocka lóval – valljuk be – elképzelhetetlen.

A másik emlékműterv nem elvontságával, hanem olcsó, romantikus, novellisztikus meséjével hívta fel magára a figyelmet. Képzeljünk el egy levelek nélküli, bronzból öntött nagy fát, amely a törzs közepén szilánkosan eltört, csak a törzs csonkja áll függőlegesen, a fa koronája a földön hever. Egyik vastag ágáról egy akasztott ember hurkolt kötele lóg a földre szintén bronzból, a földön heverő hurok két oldalán pedig láncaltapok lenyomatai láthatók. A „mégis van remény” jeleként pedig a törzscsonkból felbugyog „az élet vize”. Ez a kép még értelmezési kísérletet sem igényel. A tér alkalmatlansága mellett tehát megfelelő minőségű pályamű hiánya miatt lett eredménytelen a pályázat.

A következő két évben aztán alig történt valami. A Dániában élő Jonczik Vince 1993 őszén egy, a Nagy Imre Társaság elnökéhez írt levelében bejelentette ugyan, hogy nemzetközi gyűjtést kezdeményez Nagy Imre szobrára, s az első ezer dán koronát át is utalta, a dolog folytatásáról azonban semmi nem tudunk.

1994 nyarán – miként a *Népszabadság* beszámolója fogalmaz –, „az első demokratikusan választott kormány működésének utolsó napján, közvetlenül az új kormány esküvétele előtt, egy dunai sétahajón látta vendégül a politikai és gazdasági élet több mint kétszáz vezető személyiségét Andrew Sarlos [Sarlós András]. Az 1956-ban fiatakként fegyverrel harcoló, azóta Kanadában élő sikeres üzletember Göncz Árpád köztársasági elnök és Nagy Erzsébet társaságában jelentette be, hogy a Szabadság téren szobrot állít Nagy Imrének születése 100. évfordulója alkalmából.” Sarlos a tér déli oldalán ekkor épülő Bank Center elé képzelte a szobrot és kétszáz ezer dollárt ajánlott fel megvalósítására, továbbá kezdeményezte egy kuratórium, szoborbizottság felállítását a köztársasági elnök vezetésével. Vészi János mondta egy évvel később a feleségével közösen adott interjújában a *Kritika* című lapban: „Sok tekintetben hasonló volt az ő felbukkanása a Tóth Jánoséhoz, hiszen ő is közügyet igyekezett személyes üggyé tenni, s ezért áldozni is képes [...]. Érdekes módon a szobor közérthetőségének igényéről neki is meglepően hasonló elképzelései vannak.” Sarlos kezdeményezéséhez később egyéni adományozóként Demján Sándor és Fejér Béla is csatlakoztak, továbbá a magyar kormány is beszállt 10 millió forinttal, a főváros 6, az V. kerület 1,8 millióval, így a szoborállítás utolsó, elszámoló költségvetésében a bevételi és a kiadási oldal is 52 626 400 forintot mutatott.

A szoborbizottság az adományozó javaslatának megfelelően Göncz Árpád elnökletével alakult meg. Titkára Faragó András lett, tagjai pedig Demján Sándor, Finta József, Hegedűs B. András, Kopácsi Sándor, Litván György, Nagy Erzsébet, Andrew Sarlos, Ungváry Rudolf, Vásárhelyi Miklós, Vészi János, továbbá az V. kerület polgármestere, Karsai Károly és Budapest főpolgármestere, Domszky Gábor. Az '56-os Emlékbizottság javasolta 1994 utolsó napján kiadott felhívásában, hogy az emlékművet „az Országház, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos szobra közelében” állítsák fel. Így esett a választás a Vértanúk terére, amihez 1995 áprilisában a belvárosi önkormányzat is hozzájárult. Vészi János a már többször idézett interjújában így indokolta a helyszínt: „Úgy gondolom, hogy nehéz lenne [...] megfelelőbb helyszínt találni, hiszen a kis tér egyszerre kapcsolódik Nagy Imre életének olyan meghatározó helyszíneire, mint a Parlament vagy a Földművelésügyi Minisztérium, továbbá összeköttetésben áll olyan szimbólummal, mint a Batthyány-örökmécses.”

A szoborbizottság először 1995. május 23-i ülésén tárgyalta már konkrétan a szoborról. Ezen az ülésen Zsigmond Attila, a főváros szobrait kezelő Budapest Galéria vezetője az idő rövidsége miatt meghívásos pályázatot javasolt, s arra nyolc szobrász meghívását, mivel „az eddigi tapasztalatok alapján a pályázatok elbírálása ilyen létszám mellett kezelhető”. A kuratórium a Budapest Galériát bízta meg a pályázat lebonyolításával és azzal, hogy javaslatot tegyen a meghívandókra. A Galéria és a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértői állították össze a meghívandó művészek névsorát június elején, a kuratórium azt jóváhagyta, majd a Galéria június 12-én ki is írta a pályázatot, meghívva a részvételre a következő tíz szobrászművészt: Borbás Tibor, Gál András, Körösi Tamás, Melocco Miklós, Paulikovics Iván, Somogyi Tamás, Szabó Tamás, Szentirmai Zoltán, Varga Tamás, Vigh Tamás. Közülük Vigh Tamás „megköszönve a megtisztelő felkérést, lemondta a részvételt”, Melocco Miklós „nem válaszolt” a felkérésre, Borbás Tibor a nyár során balesetben meghalt, a szeptember 25-ei határidőre pedig végül csak öt mű kismintája érkezett meg a Galériába. (A még június végén, a szobrászok egy részének részvételével megtartott helyszíni szemlén abban állapodtak meg a résztvevők, hogy az „egész alakos portrészobor installálásához kiegészítő architektúra tervezése is szükségesnek látszik”)

A beérkezett modellek elbírálása két lépcsőben történt, miközben a Budapest Galériában két hétre ki is állították a műveket. Először egy különböző művészeti ágak szakértőiből álló bizottság tekintette meg azokat. Állásfoglalásuk legfontosabb részletei a következők:

„Gál András terve egyszerű, eszköztelen, alkatában enyhén idealizáló portrészobor. [...] A figurát négy oldalról közrefogó, kubusos sziklatömb reliktumaira asszociáló imitatív térszervezés gondolatilag nehezen

kapcsolható az ábrázolthoz. [...] Körösenyi Tamás emelkedett, egyéni művészetfilozófiája alapján megformált emlékműtervet nyújtott be. Ha lenne remény e látásmód és formaadás, valamint a hagyományos emlékműszobrászat konvenciójában gyökerező megbízói szándék áthidalására, terve [...] komoly megfontolás tárgya lehetne. [...] Paulikovics Iván installált portrészobra zsánerszerű kompozíció. [...] Somogyi Tamás terve a diktatúra romjából megszülető eszményített hős alakját mintázza a didaktikus és agitatív emlékműszobrászat eszközeivel. [...] Varga Tamás terve egyszerű, s a figura strukturális és tartalmi megoldatlansága mellett is figyelemre méltó gondolatot felmutató alkotás. Az előbbi munkával szemben itt a deheroizálás jelenti a kedvezőtlen kontextust, s az emlékmű funkciójának, mondanivalójának tisztázására – nem túlságosan eredeti gondolatként – csak a szemlélődő főalak mellé állva lenne esélye az embertársnak. A bíráló bizottság a továbbgondolás esélyét nem tartja reménytelennek.” A művészek tehát Körösenyi tervét tartották a legjobb műnek, ám az nem volt portrészobor, azaz nem felelt meg a megrendelői elvárásnak s a pályázati kiírásnak sem. A Varga Tamás művéről írott utolsó mondat biztató ugyan a „továbbgondolás esélyéről”, ám a művészsűri végső állásfoglalása így szólt: „a benyújtott tervek közt nem szerepel a pályázati kiírásban foglalt feltételeknek megfelelő, megvalósítható alkotás”.

Második lépcsőben, október 2-án a szoborbizottság tagjai mondtak vélemény – a művészek állásfoglalásának ismeretében. Az ő véleményük így szólt a művekről: „Gál András pályatervében sajnálattal vették tudomásul a vízmedence megszüntetését. A kompozíció részét képező, részben faragott kő elemek gondolatát, funkcióját nem találták meggyőzőnek. Megállapították ugyanakkor, hogy a legkarakteresebb fejet mutatta az alkotó. Körösenyi Tamás pályaműve nem felel meg a kiírásban rögzítetteknek, azaz nem portrészobor. A műleírásból is érzékelhető elmélyültséget elismerték. Paulikovics Iván alkotása számos attribútum megjelenítése mellett is adós marad Nagy Imre politikusi, emberi tulajdonságainak, életútjának akár csak jelzésszerű érzékelésével. Somogyi Tamás nagyszabású terve minden gesztusában a korszakot idézi, nem Nagy Imrét. Varga Tamás művének alapgondolatát nagyon jónak, megvalósításra alkalmasnak tartják. Természetesen fontos a részletek továbbgondolása, megoldása. Célszerűnek tartják konzultáció megszervezését a művész további munkájának segítésére. Egyúttal javasolják dr. Finta József kuratóriumi tag, építész felkérését az architektúra tervének

Nagy Imre beszél a Parlament erkélyéről a Kossuth téri tömegnek október 23-án este (fotó: archív)

elkészítésére.” Azaz a kuratórium tagjai egyértelműen Varga Tamás műve mellé álltak, bízva a „továbbgondolás esélyében”.

A szoborbizottság 1995. október 16-án hozta meg végső döntését. Litván György kicsit hezitált („nem talált megfelelő pályaművet, amely megvalósítását tiszta szívvel javasolná, de azzal egyetért, hogy Varga Tamás alkotása a legszínvonalasabb”), Ungváry Rudolf és többen mások a figura lehajtott fejét tartották problémásnak, ám végül a kuratórium tíz igen, egy nem és egy tartózkodás mellett úgy döntött, hogy a pályázat eredményes volt és Varga Tamás műve megvalósítható.

Az emlékmű 1:1 léptékű gipszmodelljének bírálatára 1996. február 23-án került sor a művész pátyi műtermében. A szobrász szakértők egybehangzó véleménye volt, hogy „a figura egyelőre vázlat, sok lehetőséggel. [...] A megbízó teremtsen lehetőséget a figura érlelésére. [...] A híd kész, most jöjjön a figura.” Az öntési határidő végéig feszítésével így az alkotó időt kapott a figura „érlelésére”. Ugyancsak a szobrász szakértők részéről merült fel a zsűrizés során az a kívánság, hogy „[...] a tájolás tegye lehetővé, hogy a figura egyértelműen a Parlamentre tekintsen”. Így teremtdőött meg a „kihagyhatatlan budapesti emlékkép” lehetősége. A híd márciusban, a figura április közepén került az öntödébe. Mint a *Magyar Nemzet* írta: „a figura öntéséhez 350–400 kiló bronzra lesz szükség, a teljes alkotás megvalósításához pedig mintegy öt tonnára”.

A tér átépítése a Budapest Galéria iratanyagában fellelhető eredeti „Generálkivitelezői építési napló” szerint 1996. április 27-én, szombaton kezdődött a Varpex Kft. kivitelezésében. A munka reggel 7 órakor indult napos, száraz időben öt fővel, s az első napon a munkaterület körbekerítése történt meg „UNI-CITY kerítéselemekkel”, illetőleg megkezdődtek a bontási munkálatok. A szobor és a saválló acélból készült, öntött bronz lemezekkel burkolt híd június 4-én érkezett a helyszínre. Június 5-én tizenhat fő dolgozott a díszburkolat lerakásán, a növények elültetésén és a kerítéselemek bontásán. Az avatás napjának reggelén már csak ketten takarítottak a helyszínen.

Az emlékművet 1996. június 6-án avatták fel. A híd korlátjának támaszkodó portrészobor 210 centiméter magas. Az emlékmű mellett alacsony gránitfalon a Kossuth-címer és a következő felirat látható: „NAGY IMRE / 1896–1958 // A SZOBOR LÉTREHOZÓI ÉS ADOMÁNYOZÓI / MR. ANDREW SARLOS • DEMJÁN SÁNDOR • DR. BÉLA W. FEJÉR QC”. Az avatáson részt vett a három legmagasabb közjogi méltóság, Göncz Árpád köztársasági elnök, Horn Gyula miniszterelnök és Gál Zoltán parlamenti elnök mellett Philip Séguin, a francia szenátus elnöke, Glatz Ferenc, az MTA elnöke, Kuncze Gábor belügyminiszter és Demszky Gábor főpolgármester is. Beszédet az előzetes megállapodás értelmében csak a köztársasági elnök tartott: „Nagy Imre pontosan tudta – mondta Göncz Árpád –, hogy a halála az élete csúcspontja. A halálával fordította győzelemre egy valóságos közösség, a magyar nép tragikus vereségét. [...] mindvégig képtelen volt levetkőzni lassúléptű paraszti józanságát, és pártnyelven sem tudott másként megszólalni, mint magyar tájszólással. [...] Kommunistaként halt meg vagy magyar hazafiként? Én úgy vélem, kommunistaként és magyar hazafiként. [...] Nagy Imre nemzeti hőseink egyike.”

Egy szobor és környezete mindig egység, együtt jelentenek valami újat, ami korábban nem volt, és a szobor és környezete formálják is egymást. Nagy Imre emlékművének folyamatos ottlétével, a június 16-ai, évente ismétlődő koszorúzásokkal, megemlékezésekkel új tartalommal töltődött meg a tér neve is. A koszorúzásokkal persze Nagy Imrére és társaira emlékeznek kivégzésük napján, de a meghívókon szereplő helyszín, a tér neve, a „vértanúk” szó egyre konkrétabban, egyre egyértelműbben kezdi azt jelenteni a közgondolkodásban, amit már a párizsi szimbolikus sír hangsúlyozott, és amit az 1989-es korszaknyitó temetésen a „hatodik koporsó” szimbolizált: a forradalom „névtelen” vértanúit. A „vértanúk” szó ezen a helyen az ’56-os vértanúkat jelenti, nem csak Nagy Imrét és társait, hanem valamennyit. A szobor és az évente körülötte zajló megemlékezések új tartalmat adtak a tér nevének.

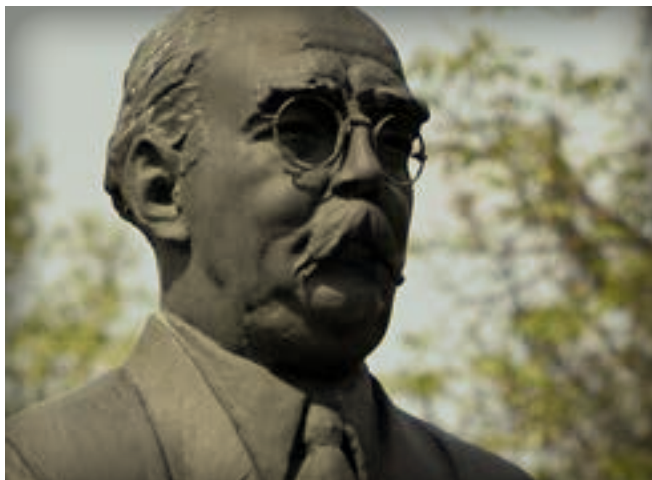
Nagy Imre szobra
Budapesten,
a Vértanúk terén

Mellszobor a millecentenárium részeként

HÉVÍZ, 1996

A Nagy Imre Társaság országos vezetőségének néhány tagja – Nagy Erzsébet férjével, Vészi Jánossal, Kopácsi Sándorral, Gyenes Antallal és Földvári Rudolfal – 1995. december 19-én látogatták meg Hévízen a Bibó István Alternatív Közgazdasági Gimnáziumot. Rendhagyó történelemórájukról, amely 1956-ról és következményeiről szólt, a helyi lap, a *Hévízi Hírlap* is beszámolt.

Ez, valamint a forradalom közelgő negyvenedik és Nagy Imre születésének közelgő századik évfordulója irányította a hévízi képviselő-testület figyelmét Nagy Imrére. Az 1996. évi első, január 30-ai ülésükön utcát neveztek el Nagy Imréről. A majd augusztusban felavatásra kerülő szobornak azonban július végéig nyomát sem találjuk a helyi lapban. A *Magyar Nemzet* április végén azonban közölt egy rövid „helyzetjelentést”. Ebből Vértés András

polgármestertől megtudhatjuk, hogy a belvárosban, a sétálóutca torkolatában felállítandó mellszobrot az augusztus 20-ai ünnepségek keretében fogják felavatni, és hogy a város körülbelül másfél millió forintot áldoz a szoborra. „Vértés András szerint – olvashatjuk ugyanott –, bár nem tud róla, hogy Nagy Imre életében különösebb szerepet játszott volna Hévíz városa, de a lakosság és a képviselő-testület is úgy tekint történelmi alakjára, mint a 20. századi magyar história egyik legjelentősebb politikusára, akinek neve az '50-es években nemcsak reformok bevezetésével fűződött egybe, hanem tagadhatatlanul az '56-os forradalom vezéralakjává is vált, s aki bírái előtt is mindhalálig következetesen kitartott elvei és a szabadságküzdelem eszméi mellett.”

Marton László szobrászművész közvetlenül kapta a megbízatást az önkormányzattól. Ismerték és szerették a munkáit,

ekkor már több szobra állt a településen (és még több követi majd a következő években). A Kossuth utcában, a posta előtt 202 centiméteres talapzaton álló 70 centiméter magas bronz mellszobrot 1996. augusztus 18-án 18 órakor, a település millecentenáriumi ünnepségsorozata keretében avatták fel.

A szoborállítás apropóját az avatásról beszámoló helyi lap szerint „Nagy Imre születésének centenáriuma” és „hévízi tartózkodásának 50. évfordulója” szolgáltatta. (A szobor felavatásáról beszámoló MTI-hír is ugyanezeket a kifejezéseket tartalmazza.) A polgármester április végi szavai után különös ez a hirtelen felbukkant helyi kötődés. Azt sajnos nem sikerült kideríteni, hogy egyáltalán járt-e Nagy Imre ötven évvel korábban, 1946 nyarán Hévízen. 1956 nyarán azonban biztosan járt – láthattuk ezt a badacsonytomaji emléktábla történeténél. Mint ott is leírtuk, Vásárhelyi Miklós „valamikor júliusban [...], már Rákosi bukása után” meglátogatta a Balatonlelén nyaraló Nagy Imrét. Vásárhelyi így folytatja a történetet: „Lelléről átmertünk Hévízre, ahol az akkor főigazgatóként működő Kun Miklós szanatóriumában kezelték az ő [Nagy Imre – P. J.] édesanyját, az én feleségemet, azonkívül Weissshaus Aladárt. [...] Ott volt Major Frigyes, aki egész röviddel előtte szabadult, Weissshaus Aladár, aki meghajlottan járt, mert nem tudom, mennyi ideig olyan cellában tartották, ahol nem tudott kiegyenesedni [...]. Mi a hozzátartozóink meglátogatására mentünk, de mikor hallottuk, hogy ők ott vannak, akkor [...] persze

őket is felkerestük és velük is beszéltünk.” Lehet, hogy ez a hévízi személyes kapocs, lehet, hogy volt egy tíz évvel korábbi is, de a szobor szempontjából tulajdonképpen mindegy, hogy Nagy Imre mikor járt Hévízen.

Szoboravatató beszédében Vértés Árpád polgármester azt emelte ki, hogy Nagy Imre „politikája középpontjában az ember, az emberi jólét megteremtése volt az ötvenes évek legborzalmasabb idejében is. Ki merte mondani a kisipar szükségességét, az egyéni képességek érvényesülését.” A polgármester után Kopácsi Sándor, Budapest 1956-os rendőrkapitánya, a Nagy Imre-per hatodrendű vádlottja méltatta a miniszterelnök életútját. Mint elmondta: „A szocialista blokkban egyedülálló volt az enyhülési folyamat, amelyet Nagy Imre elindított. Önként vállalt vértanúsága nélkül 1956 csak sikertelen lázadási kísérlet lett volna.” Az ünnepség végén Keserű Ákos jegyző ismertette „azt az önkormányzati döntést, amely alapján Marton László szobrászművésznek – több hévízi szobor, s így a Nagy Imre-portré alkotójának – Vértés Árpád polgármester a »Hévíz Város Díszpolgára« címet nyújtotta át.”

A *Hévízi Hírlap* ugyanezen számban közölte a szoboravatón is részt vett Nagy Erzsébet köszönőlevelét: „Nehéz szavakkal kifejezni, milyen öröm az számunkra, hogy a hévízi millecentenáriumi ünnepségek egyik csúcspontjaként kerülhetett sor Édesapám, Nagy Imre mártír miniszterelnök Marton László, a nagyszerű szobrászművész alkotta mellszobrának felavatására. Gyönyörű munka! Hiteles! Impozáns!”

Nagy Imre
mellszobra Hévízen

Emléktábla a földművelésügyi miniszternek és miniszterelnöknek

DEBRECEN, 1996

A Debrecenben 1996-ban, a volt pénzügyi palota (Kossuth Lajos utca 12–14.) bejárata mellett felavatott emléktábla Nagy Imre emlékeztetének több elemét rétegzí egymásra. Az avatás időpontja (október 23.) alapján a forradalom miniszterelnökére gondolnánk elsősre, de a tábla szövege a földművelésügyi minisztert említi először s csak utána a miniszterelnököt, harmadikként pedig még születésének centenáriumát is. A 110×67 centiméteres, keretezett márványtábla felirata: „1944–45-BEN / AZ IDEIGLENES / NEMZETI KORMÁNY / FÖLDMŰVELÉSÜGYI / MINISZTEREKÉNT / E HÁZBAN DOLGOZOTT // NAGY IMRE // AZ 1956-OS FORRADALOM / ÉS SZABADSÁGHARC / MÁRTÍRHALÁLT HALT / MINISZTERELNÖKE // SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN / 1996-BAN MEGJELÖLTE / DEBRECEN VÁROS / ÖNKORMÁNYZATA”. A szöveg két elemét babéragakkal övezett Kossuth-címer tagolja.

A miniszter íróasztalánál (fotó: archív)

A debreceni emléktábla tehát olyan épületet jelöl elsődlegesen, amely közvetlenül kapcsolódik Nagy Imre életéhez, földművelésügyi miniszterségének első néhány, debreceni hónapjához. Az egykori pénzügyi palotában székelő minisztériumról és elsődleges feladatairól így számolt be négy évtizeddel később S. Szabó Ferenc, a minisztérium parasztpárti államtitkára: „Az egész kormány a debreceni pénzügyi palotában volt elszállásolva, s abban még mi a nagyobbak közé tartoztunk, mert nekünk talán négy vagy öt szobánk volt [...] a legbelső szobában ült a miniszter, hogy a legnagyobb nyugalma legyen – Nagy Imre –, a következőben ült a két államtitkár [...] és úgy sorra az adminisztráció. Mindjárt az első napokban felkerestük vagy behívtuk a debreceni Mezőgazdasági Kamarának az embereit, onnan kértünk kölcsön gépirónőt, aki aztán hozott magával még egy külsőt, így lett két gépirónőnk. Azután egy tisztviselőt a Kamarából

berendeltünk oda, és lassan a hetek, hónapok folyamán érkeztek különböző helyekről gazdasági felügyelők, tanárok, tanárnők, egyszóval a minisztériumunk szinte naponként bővült. [...] Két dologra koncentráltunk mi akkor, az egyik a földreformnak az előkészítésével kapcsolatos dolgok, a másik a termelés megindítása, aminek egy része volt a lehető tájékozódás, adatfelvétel. Mindenfelé futárokat küldtünk, hogy írják össze, hol mi van. Mi van állatállományban, traktorban, vetőmagban. Hol és mekkora terület van vetetlenül. Hogy lehet elindítani a termelést. Alakuljanak termelési bizottságok, ahol lehetséges. [...] az a debreceni minisztérium olyan nagyon sokat tenni abban az időben nem tudott. Voltak helyi dolgok: [mezőgazdasági] akadémia, dohánykísérleti intézet, kamara, szóval ami elérhető volt ott és Hajdú megyében. Jöttek a küldöttségek lépten-nyomon, mindenféle ügyben. Szóval az induló élet mindennapi dolgait csináltuk.”

Erről a kettős feladatról beszélt maga a miniszter, Nagy Imre is első tárcavezetői tájékoztatóján, 1945. január 1-jén a debreceni Arany Bika Szállóban, ahol elsőként nyilvánosan bejelentette a földreformot: „Talpra kell állítani a mezőgazdasági termelést és biztosítani kell a jövő évi termést, a lakosság mindennapi kenyérét. Ez szinte ember-

Nagy Imre emléktáblája
Debrecenben, a volt
pénzügyi palota falán

feletti feladat. De megoldható. [...] A másik döntő feladat megoldásával az ideiglenes kormány a nemzet becsületbeli kötelességét teljesíti a magyar ugar robotosaival szemben. Végre valóra kell váltani az annyiszor becsapott és kisemmizett magyar nép évszázados álmát. Végre kell hajtani a földreformot. Olyan földreformot, amely gyökeresen felszámolja a feudalizmus átkos maradványait, és sokszázezer mezőgazdasági munkást és szegény-parasztot tesz életképes kisbirtok tulajdonosává.”

Az emléktábla úgymond „használatában” azonban ez a szál, a földművelésügyi miniszter és egykori munkahelye, a földreformrendelet megszületésének helye, a „genius loci” semmiféle szerepet nem játszik. A június 16-ai koszorúzások (Szilágyi József debreceni emléktáblájával együtt) a mártírokra emlékeznek, az október 23-aiak pedig általában a forradalomra.

Maga az avatás napjának ceremóniája is ezt előlegezte meg. A helyi sajtó beszámolója szerint a debreceni emlékezők („jobbára hivatalosságok: önkormányzatok, pártok, civil szervezetek képviselői”) 1996. október 23-án reggel nyolc órakor a köztemetőben, a mártírok kopjafájánál gyülekeztek. Majd „a Pantheonban az emléktáblánál folytatták”, innen a Technika Házához mentek, ahol „1993 óta emlékeztet tábla arra, hogy a hely közepén dördült el az első ÁVH-s sortűz”. Tíz órakor új emléktáblát avattak a „pénzügyi palota falán, ahol a mártír miniszterelnök, Nagy Imre 1944–45-ben az ideiglenes kormány földművelésügyi minisztereként a földreformot készítette elő”. Innen a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolához mentek, ahol Nagy Imre „egykori titkárnak, a Debrecenhez sok szállal kötődő Szilágyi Józsefnek már 1991 óta koszorúzzák [a] tábláját” – és a sor még folytatódik.

Nagy Imre ezzel az emléktáblával „láncszeme” lett a helyi ’56-os emlékezetnek, de debreceni kötődése, a földreformrendelet születésének helye ebben nem játszik szerepet.

Nagy Imre miniszterelnöki programbeszédét tartja 1953-ban a Parlamentben (fotó: archív)

Szobor a szülővárosban

KAPOSVÁR, 1996

Aligha lehetett kétséges, hogy a szülőház emléktáblával történt megjelölése, az első hazai Nagy Imre-emlékjel után Kaposvár szobrot is fog állítani neves szülöttének. A kérdés csak az volt, hogy mikor kerülhet erre sor.

A kaposvári szobor azon kevés Nagy Imre-emlékjelek egyike, amelyeknek történetét már feldolgozták. Szántó László írta meg egy hosszabb és egy rövidebb változatban is, és publikálta a Nagy Imre Társaság időszaki periodikájában, az *Örökségünkben*. Ezekben olvashatjuk, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottságának dél-dunántúli

Nagy Imre unokájával, Katival 1956 augusztusában, az Orsó utcai ház kertjében (fotó: Erich Lessing)

csoportja 1990 őszén döntött egy szobor felállításáról, s a városi és a megyei önkormányzattal október 18-án létre is hozta a Nagy Imre-szobor Alapítványt. A kuratórium elnöke Király Béla, az 1956-os nemzetőrség parancsnoka lett, aki több szállal is kötődött a városhoz: maga is Kaposváron született, s a rendszerváltozás utáni első ciklusban (1990–1994) a város országgyűlési képviselője volt. A kuratórium 1990. november 29-én tartott sajtótájékoztatóján hozta nyilvánosságra terveit. A *Somogyi Hírlap* tudósítása szerint Király Béla elmondta, hogy a kuratórium nemzeti pályázatot ír majd ki, de ehhez előbb az kell, hogy a város határozza meg a helyszínt. A kuratórium tagjai azt is közölték, hogy „[...] a szobor felállításának időpontja attól függ, mikor jön össze annyi pénz, hogy megrendelést lehessen adni”. Nagy Erzsébet, „Nagy Imre leánya meghatottan mondott köszönetet azért, hogy édesapja szülőhelyéről indult el ez a kezdeményezés”.

Kaposvár polgármestere, Szabados Péter, aki maga is tagja volt a szoboralapítvány kuratóriumának, 1991 áprilisában jelezte a város szoborállítási szándékát a Képző- és Iparművészeti Lektorátus vezetőjének. A levélből kiderül, hogy Kaposváron tudtak a Nagy Erzsébet közvetítésével Varga Imre szobrászművész által készített emlékműtervről és az annak felállítása körüli budapesti helykeresésről, huzavonáról, s mérlegelték annak esetleges kaposvári megvalósítását, (akár közvetlenül Nagy Erzsébettől is hallhattak erről, hiszen ott volt a novemberi sajtótájékoztató), de „pályázat kiírására is sor kerülhet” – olvashatjuk a polgármester levelében. Először mindenesetre

pénzt kért az önkormányzat: 200 ezer forint támogatást a – még gondolatban is kiforratlan – „Nagy Imre-szobor realizálásához” és 300 ezret egy kétmillió költségetű II. világháborús emlékmű felállításához. Erre ígéretet is kaptak a Lektorátus vezetőjétől, azzal a megkötéssel, hogy a pénzek csak az adott évben használhatók fel. Szántó László közlése szerint ekkor 600 ezer forint volt a szoboralapítvány számláján: 500 ezret a megyei önkormányzat adott még a megyei tanács 1990-ben kelt döntése alapján, 100 ezret pedig Király Béla alapítványa, az Atlantic Research and Publications Public Foundation.

A Nagy Imre-szobor ügye azonban 1991-ben még messze volt a „realizálás” fázisától. Szeptemberi, ugyancsak a Lektorátushoz írt levelében a polgármesteri hivatal közölte, hogy a szoborállítás még nincs abban a stádiumban, hogy a kapott 200 ezer forintot fel tudnák használni, ezért kérték annak átvitelét a következő évre. A Lektorátus ilyen ügyekben tapasztaltabb igazgatójának válasza önmagáért beszél: „[...] a Kaposváron állítandó Nagy Imre-

emlékmű létrehozását elviekben továbbra is támogatjuk. A támogatás mértékére és időpontjára a jövő évi anyagi lehetőségeink és az Önök pontosabban körvonalazott igényei ismeretében térünk vissza.” És lám, igaza lett: ez ügyben négy esztendeig nem érkezett újabb levél Kaposvárról a Lektorátushoz.

Szántó László írja az eseménytelenül eltelt évekről: „A rendszerváltással kialakuló új rendszer körülményei nem feltétlenül csak kedvezően hatottak a szoborállítás ügyére. Az átalakulással járó ismeretlen és gyakran rendkívüli feladatok sok terhet róttak a közélet szereplőire, így kevesebb figyelem és erőfeszítés jutott Nagy Imre szobrának mihamarabbi felállítására. 1993 őszéig nem történt érdemleges előrelépés az ügyben, sem szervezési, sem pedig pénzügyi szempontból. [...] Részben a késlekedés, részben betegsége miatt Király Béla 1993 októberében lemondott kuratórium elnöki tisztről. [...] A szoborállításra lényegében az 1994. évi önkormányzati választások után átalakult somogyi közéleti viszonyok teremtettek reális esélyt. A kuratóriumban Szita Károly polgármester képviselte Kaposvár, míg dr. Kolber István elnök Somogy megye önkormányzatát. A két önkormányzat vezetői 1995 elején előzetes megállapodásra jutottak arról, hogy a hiányzó pénzügyi támogatást nyújtanak a Nagy Imre-szobor Alapítványnak [...]. Az Alapítvány kuratóriuma – hosszabb szünet után – 1995. május 5-én tárgyalta a szobor alkotására kiírandó pályázatról és felállításának lehetséges helyszínéről [...].”

Szántó László arra is felhívja a figyelmet, hogy miután 1994. június 14-én Békéscsabán felavatták Nagy Imre első hazai köztéri szobrát, szinte számon kérő hangvételű újságcikkek jelentek meg a szoboralapítvány tétovázásáról és az elsőség elvesztéséről. Ezt követően, 1994. december 2-án döntött úgy a szoborbizottság, hogy a városi kulturális irodát bízta meg a szoborállítás ügyintézésével. Ekkor egyébként – elég irreálisan – még 1995 júniusára tervezték az emlékmű avatását, majd a megye és a város vezetőinek a szoborállítás anyagi támogatásáról szóló 1995. eleji előzetes megegyezése után immár reálisabban 1996. június 16-án állapodtak meg. A júniusi avatás tehát a kivégzés dátumához tapadt Békéscsabán is, és tervezett időpontként Kaposváron is.

Megmozdult tehát valami, s a kaposvári polgármesteri hivatal kulturális irodájának vezetője 1995. május 25-ei keltezésű, a Lektorátushoz írt levelével vette fel ismét a történet négy éve elejtett fonalát. Az időpont lehet akár véletlen is, gyanúm szerint viszont nem az. Általában véve azt gondolhatnánk, hogy a helyi politikai szféra itt még időben észbe kapott (láttuk: évek kihagyása után decemberben és május elején a szoborbizottság is ülésezett). Konkrétan azonban egészen másféle indítatás sejlik fel a levél háttérében, pontosabban annak időzítésében. Mint a budapesti Nagy Imre-szobor történeténél láthattuk, az annak létrehozására alakult, Göncz Árpád köztársasági elnök vezette kuratórium 1995. május 23-án tárgyalta először a Nagy Imre születésének centenáriuma felállítandó budapesti szoborról. Írott nyomát ugyan nem találni a sajtóban, hogy közleményt adtak volna ki erről az ülésről, de a budapesti szoborterv és Nagy Imre születése közelgő centenáriumának híre két nap alatt eljuthatott Kaposvárra. Kaposvár pedig felvette, mit felvette, felkapta a kesztyűt: nehogy már Budapest is megelőzze a szülővárost!

A levélben az irodavezető röviden összefoglalta a négy évvel korábban történeteket, kiegészítve azzal, hogy az alapítványt a Somogy Megyei Közgyűlés 1996-ban 2 millió forinttal, a város pedig – ugyancsak jövőre – 1 millióval fogja támogatni. És ők is a századik születésnapon, 1996. június 6-án kívánják majd a szobrot felavatni. A továbbiakból megtudhatjuk, hogy a kuratórium a közeljövőben dönt, közvetlen megbízást adjon-e egyetlen művésznek, vagy 3–5 fő részvételével meghívásos pályázatot írjon-e ki. A kuratórium tagjai jártak már Várady Sándor, Csikai Márta és Domonkos Béla szobrászművészek műtermében, és ismerik három kaposvári szobrász, Bors István, Weeber Klára és Gera Katalin munkáit. A kuratórium elnöke a levél szerint hajlik arra, hogy Várady Sándor kapjon megbízást az 5/4-es szoborra. (Érdemes itt összefoglalni és lezárni a szoborállítás tényleges költségeit és azok megoszlását. Szántó László adatai alapján a szobor elkészítésének költsége négymillió forint, a felállítás és parkosítás költsége 800 ezer. Az alapítványnak 1 200 000 forint állt

rendelkezésre, a városi és a megyei önkormányzat pedig végül egyaránt 1,8 millió forinttal járult hozzá a megvalósításhoz. A városi képviselő-testület 1995. november 7-én, míg a megyei közgyűlés 1996. március 26-án szavazta meg a támogatást.)

Várady Sándor közvetlen megbízását azonban a Lektorátus osztályvezetőjének szakmai tapasztalata negligálta. Mint tanácsolta: „A köztéri szobrok megvalósításának szakmai tapasztalatai azt tanúsítják, hogy az egyenes meghívás, a közvetlen kijelölés rendszere, illetve módszere veszélyeket rejt magában. Szakmai szempontból a legbiztonságosabb és leginkább eredménnyel kecsegtető megoldás a pályázat kiírása, amelyet – a lebonyolítást megkönnyítendő, a költségeket csökkentendő – célszerű meghívásos formában meghirdetni. Nagyon fontosnak ítéljük, hogy a pályázaton részt vehessenek a helyi művészek, illetve hogy mellettük az adott műfajban – itt: portréemlékmű – tevékenykedő legkiválóbb művészek kéressenek fel tervkészítésre. A hat-nyolc, esetleg tíz művész meghívásával lebonyolított pályázat magas színvonalú műalkotás létrejöttét eredményezheti.”

A rapid levélváltás júniusban tovább folytatódott a lehetséges helyszínről, de aztán nyár lett, és a helyszíni szemlére csak szeptember elején került sor. A város két helyszínt ajánlott, a szakértők azonban az elsőt, a lebontott Latinka Sándor-szobor helyét részben a tér „féloldalassága”, de nyomatékosan inkább a „politikai vonatkozások miatt” nem tartották szerencsésnek. (Ebben igazat kell adnunk a szakértőknek: valóban rossz asszociációkat szülhet, ha egy új politikai emlékmű egy lebontott helyére kerül.) A második helyszínt viszont, a Csokonai utca parkká szélesedő, belvárosi szakaszát „egy portréemlékmű elhelyezésére minden szempontból alkalmasnak ítélte [e] a szakértői bizottság”. (Már a pályázat kiírásában gondot, később pedig vitákat okozott, hogy ezen a területen ekkor különböző '56-os szervezetek korábban elhelyezett kopjafái és fa keresztjei álltak.)

A pályázati kiírásnak a Lektorátuson szeptemberben készült első tervezete még az eredeti elképzelések szerinti, 1996. júniusi felállítással számolt, a kaposvári szoborbizottság 1995. október 15-ei döntése azonban az avatás idejét 1996. október 23-ra tolta el. A változás megint csak összefügghet a kaposvárral párhuzamosan futó budapesti szobortörténettel. Mint láttuk, a budapesti pályázatra beadott műveket 1995. szeptember 25-én tekintette meg a szakmai zsűri, október elején nyilvános kiállításon szerepeltek a Budapest Galériában, október 16-án pedig a kuratórium győztest is hirdetett. Ez utóbbit ugyan Kaposvár már nem várta meg, de az október 15-ei halasztó döntés arra utal, hogy Kaposváron belátták: még ki sem írt pályázatuk nem konkurálhat a már lezárt pályázatú budapesti projekttel – nem is beszélve a budapesti szobor egy nagyságrenddel nagyobb büdzséjéről.

A pályázatra eredetileg hét művészt kívántak meghívni: három Kaposvárról, három Budapestről és egyet Zalaegerszegről. De még ki sem küldték a személyre szóló meghívókat, amikor az egyik kaposvári szobrász már jelezte, hogy nem vesz részt a pályázaton. Talán említést sem érdemelne a dolog, de a háttérben mutatis mutandis valószínűleg hasonló rivalizálás állt, mint a kaposvári és a budapesti szobor esetében. A kaposvári szoborbizottság eredetileg főként helybéli – vagy legalább környékbéli – szobrászok meghívására gondolt (még ha elnökük kezdetben kacérkodott is egy budapesti művész közvetlen megbízásával), s csak a Lektorátusnak a diszkrimináció mellőzését célzó unszolására egyezett bele más, „az adott műfajban [...] tevékenykedő”, nem kaposvári vagy dél-dunántúli művészek meghívásába. (A telefonos egyeztetések ilyenén tartalmára utal egy, a szobor iratai közt fellelhető kéziratos cédula még júniusból, melyen a Lektorátus osztályvezetője üzent az ügyben közvetlenül eljáró művészeti főtanácsadónak: „[...] 3 név javaslatot kérnek még, lehetnének Zalából, Baranyából – közelről!”) A rossz értelemben vett lokálpatriotizmus – azaz a diszkrimináció – mellőzése, a budapesti konkurencia rajtvonalhoz engedése állhatott a kaposvári szobrász visszalépése mögött. (Végül aztán egyik felkért budapesti művész sem adott be pályaművet.)

A bíráló bizottság tagjai 1996. február 13-án a kaposvári Városi és Megyei Könyvtárban tekintették meg a beküldött 1:5 méretarányú fehér (gipsz) maketteket (műleírással, elhelyezési és környezettervvel, költségvetéssel

Nagy Imre szobra
szülővárosában,
Kaposváron

együtt). (A Lektorátus részéről Wehner Tibor művészettörténész, művészeti főtanácsadó, szakértőként Benedek György és Szabó György szobrászművészek, valamint Boros Géza művészettörténész, Kaposvár képviseletében Simonics Lászlóné, a kulturális iroda vezetője és megrendelőként Kocsis Gyula, a szoboralapítvány kuratóriumának elnöke volt a bíráló bizottság tagja.) A végleges pályázati kiírásban – a megrendelő kérésére – mindkét korábbi helyszín szerepelt, ezért aztán készültek tervek az egykori Latinka-szobor helyére is.

Mivel ennél a pályázatnál abban a ritka és szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a művészeti zsűri jegyzőkönyve tartalmazza valamennyi mű leírását és a zsűri értékelését, továbbá az ezek alapján készült szakvélemény is felvet helyenként új szempontokat, érdemes – kommentár nélkül – részletesebben idézni ezekből, hogy lássuk: hogyan próbálta őt jelentős szobrász emlékműben megfogalmazni Nagy Imre alakját 1995–1996 fordulóján, és hogyan látták e műveket a zsűri szintűgy professzionális tagjai.

Fischer György pályaművének leírása: „Vörös márvány talapzaton álló kőszék, amely zárt kubusokból épül fel, ezen ülő, elvékonyodó végtagokkal megjelenített bronzfigura, stilizált megfogalmazással. Bal kezét hátra, a támlára lógatja. Méretei: 165×40×90 cm. A terv a volt Latinka-szobor helyére, a Fő téren való elhelyezésre készült.” A zsűri véleménye: „A kisplasztika nagyon jó. Részben portré csak, az arc utal csak a Nagy Imre-figurára. A test, a láb elvonatkoztat. Plasztikailag tömör, elementáris kifejezőerő. A hosszú láb más karakterű figurát idéz fel, feszes, szép a formarend. Jó munka, drámai hatású. A testkarakter összevetése kapcsán probléma merül fel. Plasztikailag invenciózus mű, de nem a szülőváros főterére képzelhető. A formai megoldás és a megrendelők ideája között nagy a feszültség. Belső térben jó lenne, szabad térben, központi emlékműként nem állhat meg.” Végül a szakvélemény részletei: „A test elvékonyodó, stilizált megformálása már a történelmi szerepre, a sorsra hivatkozik. [...] Miután Kaposvárott még nincs semmilyen Nagy Imre-ábrázolás, nem lenne szerencsés a szülővárosban elsőként egy ilyen elvonatkoztatott, átértelmezett megjelenítést köztérre helyezni.”

Gera Katalin tervének leírása: „A tervezett anyag bronz, mérete 220 cm, a talapzat süttői mészkő, 200×100×20 cm. A talapzat bal oldalán álló, kissé balra forduló Nagy Imre-figura, nyitott kabátban, bal kezén esernyőt tartva. Lábaik kissé terpeszben tartja, fején kalap. Realisztikus, valóságghű megformálás. A Csokonai köz parkjába tervezett mű, amelyhez kockakövekkel kirakott burkolat vezet.” A zsűri véleménye: „Konvencionális megoldás, karakter nélküli figura, a történelmi formátumot nem rejti magában, a kispolgári attitűdöt ragadja meg. Kizárólag köznapi ember. Plasztikailag, emberábrázolásbelileg is erőtlén. [...]”

Paulikovics Iván három tervet adott be a pályázatra. Ezek közül az a) jelű terv műleírása: „Hagyományos portré-szobrászati megformálással, 5/4-es életnagyságban, bronzban kivitelezésre kerülő ülő figura, magassága 1,5 m, a plintosz mérete 1,6×2,3 m. Drapériával letakart széken ülő, lábát keresztbe helyező, jobb kezét arcához emelő figura, mellette asztal, rajta könyv, lámpa, mikrofon, lelógó drapéria. A kompozíció ovális talapzaton áll. Elhelyezési javaslat: a Latinka-szobor helye.” A zsűri véleménye: „Gond van a portréhűséggel. Biztos szakmai tudással, nagyvonalúan előadott terv, de nem bontakozik ki a jellegzetes Nagy Imre-figura. Csendélet-hangulatot áraszt – ez '56-al ellentétben van. Nem elég hangsúlyos. A drapéria zavarossá teszi a kompozíciót. A figura mintegy jelentéktelenné válik, gesztusa nem interpretálható. Nincs benne intenzív erő. A részletek narratívák.” A szakvélemény részlete: „[...] Ülő alakkal nem kifejezhető '56 szellemisége, Nagy Imre jelentősége.”

Paulikovics Iván b) jelű tervének műleírása: „Karosszékekben ülő, jobb kezét arca elé emelő, lábait keresztbe vető figura, a szék körül leomló drapéria. Anyaga bronz, 1,5 m magas. A posztamens süttői mészkő. [A] Csokonai köz parkjában való elhelyezésre tervezett.” A zsűri véleménye: „A drapéria értelmetlen, kompozicionálisan zavaró megoldás. Az ülő figura nehezen köthető '56 szellemiségéhez. Az ülőpóz a feszültségösszpontosítás esélyét kizárja. A jobb kéz gesztusa itt sem világos, a lábak helyzete lezserséget sugároz. A körvonal, a tömeg szépen kialakított, magányt fejez ki.”

Paulikovics Iván c) jelű tervének műleírása: „Álló, kezeit hátán összefogó alak, aki bal lábára támaszkodik, jobb lábát kissé előre nyújtva, sarkára támasztva tartja. A posztamens süttői mésző, a figura bronz, magassága 2,1 m. A terv a Csokonai közben való elhelyezést tervezi.” A zsűri értékelése: „A lábtartás plasztikailag a hétköznapi jelenséget hangsúlyozza. A rövid kabát, a lábtartás különös kifejező eszköz és gesztus. Nem a szokványos nagykabátos, kalapos, esernyős figura. A lábtartás karikíroz, kissé visszafogottabb pozitívabb lehetne. A portré, a figura, a karakter nagyon jó. Portréhűsége, jellemábrázoló ereje nagyon nagyfokú.” Végül a szakvélemény részlete: „[...] Az alakot a közvetlenség, a hétköznapi jelleg hatja át, de ugyanakkor benne rejlik az emberi nagyság, a történelmi szerepvállalás mozzanata is.”

Várady Sándor művének leírása: „Kivágott tölgyfa-törzsön – amelyből ág hajt ki – ül a jobbra forduló, jobb kezét ölében tartó, bal kezében könyvet tartó alak. Ovális talapzat. Anyaga bronz. A szabálytalan kör alakú talapzat anyaga a műleírásban nincs meghatározva. A mű magassága 160 cm. A mű helye a Csokonai köz.” A zsűri értékelése: „Ülő figura nem szerencsés, a portréhűséggel problémák vannak, a test felépítése szerkezetileg megoldatlan, a formák illeszkedése esetleges. A test és a fej arányai nem megfelelők. Nagy Imre-gesztusokra, alakra, figurára, karakterre semmi sem utal. Konvencionális műtípus, semmiben nem hoz újat.”

Weeber Klára tervének műleírása: „5/4-es léptékű bronzfigura, földbe süllyesztett talapzaton álló, nyitott kabátos figura, aki bal kezét melléhez emeli, jobb kezével kalapját tartja. Maga elé néz. Anyaga bronz. Elhelyezése a Csokonai köz.” A zsűri értékelése: „Bizonytalan testhelyzet, testmegformálás nincs összhangban a testhelyzettel; sem nem lép, sem nem áll, inkább védekező gesztust fejt ki. Passzivitást tükröz. Bizonytalan a mintázás, a leírásban megfogalmazott szándékok – széllel szemben haladó, viharral szembeszegülő figura – nem teljesednek ki. Esetleges, erőtlen szituációt ragad meg.” A szakvélemény részlete: „A test alapvetően passzivitást tükröz; a bizonytalan testhelyzetben megragadott alak disszonanciát sugároz [...]. A védekező gesztus túlhangsúlyozott, a megragadott szituáció nem sűrítet intenzív tartalmat.”

Öt szobrász hét művéből tehát plasztikailag és gondolatilag mindössze kettőt tartott a zsűri kivitelezhetőnek, az egyik viszont elvont formai megoldása miatt messze esett a „megrendelők ideájától”. Így érthető a zsűri döntése: „[...] Fischer György terve rendkívül szép, de miután Kaposvárott még nincs Nagy Imre-ábrázolás, első megidézésként nem elképzelhető. A művet belső térben javasoljuk, más helyszínen monumentális megvalósításra. Paulikovics Iván c) jelű tervét a szakértői bizottság a Csokonai utcában való felállításra, megvalósításra javasolja, a figura lábtartásának módosításával, ami a megrendelővel és a szakértőkkel javasolt konzultáció során körvonalazható.”

A pályázaton győztes szobor mozdulatát Erich Lessingnek, a Magnum fotóügynökség riporterének 1956 nyarán, az Orsó utcában készült egyik fotója alapján értelmezhetjük. Maga a szobrász is rámutatott erre az ihlető képre egy, már a pályázat győzteseként adott interjújában: „Kezembe került egy francia magazin, amelyben egy fotó Nagy Imrét kislány unokájával ábrázolja. A miniszterelnök egy bő szárú nadrágban és bő zakóban van, és a kép azt a pillanatot örökíti meg, amikor lehajol az unokájához. Ennek a mozdulatnak olyan bája van, amit szívesen megmintáztam volna, ám mivel a szoboralapítványnak csak egyalakos műre van pénze, a kisunoka figurája elmaradt. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy az említett fotó és a szobor hangulata hasonló. [...] Nagy Imre portréját egyébként úgy igyekeztem megformálni, hogy az embert, az apát, a nagyapát idézze föl. Aki pedig tudja, hogy a mártír miniszterelnök mit tett a hazájáért, a nemzetéért, az úgys ráismer a műben a politikus Nagy Imrére.”

A szoboralapítvány 1996. április 1-jén hozta nyilvánosságra a lektorátusi szakvélemény alapján hozott döntését. A szobor 1:1 léptékű modelljének zsűrijét június 17-én tartották a művész budapesti műtermében. Ennek jegyzőkönyvében tulajdonképpen már a kész mű leírását olvashatjuk: „Négyzetes, 15 centiméteres posztamensen 20 centiméter magas, bronzból készült ovális plintosz, amelyen kisterpeszben áll Nagy Imre, jobb lábát sarkán

megtámasztva, két kezét hátán összefogva, kissé előredűlő testhelyezettel, szétnyíló zakóban, nyakkendővel. Anyaga bronz, magassága 210 centiméter.” E leírást a kész mű ismeretében talán csak annyival érdemes kiegészíteni, hogy a plintosz felülete ferde, hátrafelé lejt, oldalnézetben ezzel optikailag mintegy „visszahúzza” az előre dőlő szobortestet. Felírat a plintoszon: „NAGY IMRE”. Végso elhelyezésekor kis kövezett dombra állították a zsánerszobrok egyes jellegzetességeit is magán hordozó emlékművet – ezzel fizikailag és átvitt értelemben is kissé „elemelve” a szobrot a hétköznapi utcaszintjétől.

A zsüri jegyzőkönyve rögzítette, hogy „a terv megtartotta erőnyeit, a bizonytalanságot keltő részleteket [az alkotó] módosította”. Problémaként csak a szemüveg megjelenítése merült fel, a szemüveg kerete ugyanis minden szobron zavaróan hat: kontúrával, árnyékával lefedi és torzítja az arcvonásokat. A szobrász ezt végül úgy oldotta meg, hogy a cvikker keretének csak a felső, a szemöldök vonalát követő – s így nem zavaró – ívét illesztette a figura ornyergéire. Érdekes és meglepő egyébként, hogy ezt a zseniálisan egyszerű megoldást a szemüvegkeret zavaró hatásának kiküszöbölésére a későbbi Nagy Imre-portrékon senki, még maga Paulikovics Iván sem alkalmazta, pedig tíz évvel később Tatabányára és Tiszaújvárosba is készített egy-egy mellszobrot.

1996. szeptember 9-ei ülésén a városi közgyűlés a leendő szobor környezetének, a Csokonai utca megyeháza és a könyvtár közötti parkos részének a Nagy Imre park nevet adta. Így már a róla elnevezett parkban avatták fel a miniszterelnök szobrát 1996. október 23-án.

Az avatási ünnepségen Kocsis Gyula, a kuratórium elnöke mondott köszöntőt, majd Kolber István, a megyei közgyűlés elnöke beszélt, hosszan idézve, hogyan tekintett vissza Nagy Imre kései önéletrajzában, a „Viharos emberöltő”-ben szülőföldjére: „Somogyot, a tájat, a népet, szokásait, beszédét nagyon szeretem. Somogyi származásomra, rokonságomra, fajtámra nagyon büszke lettem, s az is maradok. A somogyi »rosseb« nekem is szavam járása volt (most már leszoktam róla). De minden, ami somogyi, nagyon a lelkemhez nőtt, és ma is szívem mélyéig megragad és vonz. Valahányszor a Siónál átléptem a megyehatárt, csak akkor éreztem igazán otthon magamat, erdők, berkek, ligetek, dombok, völgyek, patakok, jól megművelt termőföldek, nagy nyájak, csordák, falkák, s a jellegzetes somogyi tájszólás, s mindezen felül a nép, ez az én hazám.” Szita Károly polgármester 1956 és 1989 eltéphetetlen kapcsolatáról beszélt: „Nagy Imre személye a mi korosztályunknak nemcsak 1956-ot jelenti, hanem 1989-et is. Október 23-a ugyanis a rendszerváltáshoz legerősebben kötődő ünnep.” Székelyhidi Ágoston, a Magyarok Világszövetsége 1956-os bizottságának elnöke Nagy Imre életútjának jelentőségét méltatta: „Nagy Imre szerepe és politikai életműve ebben a világtörténelmi keretben bizonyul korszakzáró és korszaknyitó jelentőségűnek. Nagy Imre politikai életműve maga is lezárult azzal a korszakzárással. Politikai életműve nem folytatható, nem megújítható. Néphez és nemzethez hű lelkiismerete azonban halhatatlan történelmi szereppé és szereplővé lényegült.”

A másnapi *Somogyi Hírlap* a beszámoló melletti kis interjúcsokor részeként közölte Nagy Erzsébet köszönő szavait: „Végtelenül örülök, hogy a szülőföld, a szülőváros emléket állított apámnak. Nagyon vártam ezt a pillanatot. Alázatosan tisztetem a művészetet, jelen esetben is tisztán érzem, hogy a szobrászművész mit akart kifejezni: apám közvetlenségét, a népből való eredetét, a hazájához, szülőföldjéhez való hűségét tükrözi a bronzba öntött szobor.”

Emléktábla, majd félalakos dombormű NYÍREGYHÁZA, 1996, 2001

A debreceni emléktáblával egy időben Nyíregyházán is avattak egy szöveges emléktáblát a Galéria Üzletház falán (Nagy Imre tér, a Dózsa György út és a Vay Ádám körút sarokháza), amely azonban ma már nem látható. Öt év elteltével, 2001-ben ugyanis egy bronz domborművel cserélték le. (A már bemutatott szentgotthárdi emléktábla mellett ez a másik, amit kicseréltek.) A merőben szokatlan eljárásra azonban az emléktábla, majd a dombormű – azonos – felállítatóinak nyomós okai voltak.

Nagy Imre emléktáblája Nyíregyházán (1996–2001)
(fotó: Ilyés Gábor)

Az 1996. október 23-án felavatott, 64x50 centiméteres fekete gránit-tábla bal felső sarkában a következő felirat volt olvasható: „... ELJÖN MAJD AZ IDŐ, AMIKOR / IGAZSÁGOT LEHET SZOLGÁLTATNI AZ / ÉN ÜGYEMBEN... / (N. I. AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN)”. E mottószerűen elhelyezett felirat mellett a tábla jobb felső sarkában Nagy Imre 18 centiméteres, gravírozott portréja volt látható.

A tábla közepének felirata (a második sorban az évszámok szalag-motívumra vésve): „NAGY IMRE // 1896–1958 // MÁRTÍR MINISZTERELNÖK / SZABOLCS MEGYE 1946-BAN MEGVÁLASZTOTT / ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐJE / SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA / TISZTELETÉRE / ÁLLÍTTATTA // NYÍREGYHÁZA VÁROS / ÖNKORMÁNYZATA / NAGY IMRE TÁRSASÁG / SZ. SZ. B. M-I SZERVEZETE”. Az állítatók nevei a tábla bal alsó sarkában apró betűvel balra zártan szerepeltek, míg az imígyen „üresen maradt” jobb alsó sarkot egy szecessziós jellegű, gravírozott, stilizált levélmotívum töltötte ki.

A meglehetősen ízléstelenül, „sírköves stílusban” elkészített emléktáblával nem csak az volt a baj, hogy emléktáblák feliratainak nem szokás rövidíteni: „N. I.”, azaz Nagy Imre, illetőleg „SZ. SZ. B. M-I”, vagyis Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei. A gravírozott portré hangsúlyozottan giccses sírkőjelleggel kölcsönzött az emléktáblának, ráadásul a csiszolt, fényes fekete felületen a gravírozás matt, szürke tónusa fotó-negatívként mutatta Nagy Imre portréját. S bár annak nem találtak nyomát, hogy ezt bárki észrevette, pláne kifogásolta volna, de tény,

hogy a tábla szövege tartalmilag is hibás volt. Nagy Imre ugyanis az Ideiglenes Nemzetgyűlés megszűnte után 1945-ben valóban a Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyék listáján lett a Magyar Kommunista Párt nemzetgyűlési képviselője, de nem 1946-ban, mint az emléktáblán állt, mivel akkor nem is voltak választások Magyarországon.

Még egy érvet említ a „minőségi csere” indokaként Lakatos István, a Nagy Imre Társaság szabolcsi elnöke a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz írt, 2001. szeptemberi levelében: „[...] az emléktábla – enyhén szólva is – méltatlan Nagy Imre emlékéhez. (Ezt a város vezetése is elismeri.) A város lakossága többször és jogosan kritizálja az emléktábla méltatlanságát (ruhaakasztó szolgál a koszorúk elhelyezésére)!”

A Társaság (és a város) egyébként szokásos – mondhatni általános – módon elsősorban nem azért fordult a Lektorátushoz, hogy annak szakemberei biztosítékot jelentsenek az emléktábla helyett felállítani szándékozott majdani dombormű művészi színvonalához. A művészeti zsűri intézményét – sok más esethez hasonlóan –

Nagy Imre domborműve
Nyíregyházán (2001-től)

Nagy Imre
domborműve
Nyíregyházán

az önkormányzat itt is csak mintegy „tudomásul vette” annak feltételeként, hogy anyagi támogatást kérhessen – és főleg: kaphasson – a Lektorátustól. S mindezt hat héttel a tervezett avatás előtt.

Hiszen a megbízást – pályázat nélkül – már jóval korábban kiadták Balogh Géza szobrászművésznek, sőt – a levél szerint – már „a terv [is] elkészült, elnökségünk, az Országos Elnökség, Nagy Erzsébet, Nagy Imre lánya is véleményezte, és Nagy Imre emlékéhez méltónak találta”. S csak ezen a ponton derült ki, hogy a dombormű kb. 1-1,2 millióba kerül, a város azonban csak 300-400 ezret tud erre szánni, ezért a Társaság kéri a Lektorátus anyagi támogatását. (A Lektorátus végül 300 ezer forinttal járult hozzá az egymillió forintos bekerülési költséghez.)

A sietve, 2001. október 11-ére, a Nyíregyháza-sóstói Művésztelepre összehívott művészeti zsűri tagjai így a mű 1:1 léptékarányú agyagmodelljéről mondhattak véleményt. A 82×98×20 centiméteres dombormű építészeti kiegészítésével sajátos átmenetet képez a szobor és a domborműves emléktábla között. A fejmagasságban falra szerelt dombormű alatt ugyanis egy 37 centiméteres talapzatról induló, 120 centiméteres mésző oszlop áll, melynek oszlopfője, mintegy a dombormű tartóeleme egy 19×40 centiméteres fekvő hasáb.

Maga a dombormű egyértelműen Erich Lessing egyik 1956 nyarán, az Orsó utcai villa kertjében készült fotója alapján készült. Ez talán Nagy Imre legismertebb fényképe: rakott kőfal előtt ül, és bajuszát pederve, mosolyogva néz a fényképezőgép lencséjébe. De itt a fénykép nem egyszerűen ihlető minta, mint a kaposvári szobornál, hanem kétdimenziós forrás a háromdimenziós domborműhöz. A háttér a domborművön természetes kiszakítású köfelületnek tűnik, a mű kompozíciója, Nagy Imre fejtartása, bal kezének-karjának mozdulata pedig hajszálpontosan egyezik a fotóval. Az egyetlen eltérés, hogy míg a fotón a bajuszt pedrő bal kéz kitakarja az arc és áll egy részét, a domborművön a szobrász – hogy az egész arcot mutathassa – előre mozdította a bal kezét. Ezáltal az eltávolodott a bajusztól – és értelmezési nehézségeket okozott a művészeti zsűri tagjainak.

A művészeti zsűrin a szakértők apróbb anatómiai hibákat tettek szóvá („a fül félprofil nézete pontosítandó”, „a mellkas domborúságát érzékeltetni kellene” stb.), a kézmozdulatot pedig teljesen félreértették: „A pipából kellene mutatni, értelmezni” – javasolta Bíró Lajos. Ez utóbbi félreértés még a hivatalos szakvéleménybe is belekerült: „Szépen megtervezett kompozíció: a zaklatott, viharos háttérből emelkedik ki a magas plasztikájú Nagy Imre-portré. A karakter érzékeny és jól megfogott, jól jellemző a jellegzetes pipás megformálás. A portré erénye, hogy a tragikus sorsú államférfit derűs, kedélyes, barátságos emberként idézi meg.”

A 2001. évi megemlékezések Nyíregyházán még a régi emléktáblánál kezdődtek, de már az új domborműnél értek véget. Miként a város szobrainak krónikása, Ilyés Gábor írja: „A gránittáblát [...] még 2001. október 22-én, a fáklyás körmenet során utoljára megkoszorúzták, majd néhány nap múlva leszedték a falról, és nem sokkal később leleplezték egy domborművet.”

A domborművet 2001. november 2-án, 10 órakor avatták fel. (Az avatásra szóló meghívón szerepelt a Lessing-fotó, egyértelművé téve a két Nagy Imre-ábrázolás kapcsolódását.) A sajtó beszámolója szerint a Nagy Imre Társaság helyi elnöke, Lakatos István köszöntötte a megjelenteket, majd Csabai Lászlóné polgármester mondott ünnepi beszédet. „Kifejtette, hogy 1956-ban demokráciát, többpártrendszert akartak az emberek. Ennek a reménytelennek tűnő forradalomnak az élére állt Nagy Imre. A mártír miniszterelnök élete és halála példa arra, hogy a bennünk lévő erkölcsi iránymutatást mindig, minden körülmények között meg kell tartani.”

Nagy Imre 1956 augusztusában (fotó: Erich Lessing)

Dombormű egy magánkertből köztérre

RÖSZKE, 1996

Az ópusztaszeri Földosztási emlékmű bemutatása kapcsán említi meg Géczi József Alajos: „Nem ez volt az első Csongrád megyei emlékmű. A rendszerváltás kori lelkesedés egyik bájos terméke volt az ún. »Röszkei Közkormányzóság« – itt a pápa és Teréz anyu [sic!] mellett Nagy Imre-mellszobor is emeltetett.” Az időpontban ugyan téved, mert az ópusztaszeri emlékművet 1995. április 29-én avatták fel, a röszkei – azóta eltűnt – Nagy Imre-szobrot pedig 1996. augusztus 11-én, de mi is volt a „Röszkei Közkormányzóság” („hivatalos” nevén „Gandhia Szocialista Közkormányzóság”)? („Lehetett volna Nagyia is, Nagy Imre tiszteletére – olvasható a közkormányzóság nekrológiájában a *168 óra* című hetilapban –, de ezt külföldön nem értenék.”)

A „miniállamot” 1993 őszén alakították meg Almásy István röszkei, háromezer négyszögöles barackosában a tulajdonos elnökletével, azzal a céllal, hogy „A hatalmat minden ízében, porában nevetségessé kell tenni...” – miként az „elnök” később a *Magyar Narancsnak* nyilatkozta. Leginkább szociális segélyezéssel, határon túli magyar diákok táboroztatásával foglalkoztak – és szobrokat állítottak a „törpeállam” területén, a barackosban. Mellszobor készült a névadó Gandhiról, Teréz anyjáról, II. János Pál pápáról, Koppányról, dombormű Salvador Allendéről és Anna Frankról.

Nagy Imréről szobor és dombormű is készült. A Szász Gyula szobrászművész alkotta, 132 centiméteres talapzaton álló 58 centiméteres, öntött cement mellszobrot 1996. augusztus 11-én avatták fel. Felirata: „NAGY IMRE”. A szoboravató beszédet Magyar László, Röszke polgármestere és Földvári Rudolf, a Nagy Imre Társaság országos ügyvivője tartotta. A „miniállam megszűntekor”, 2005 nyarán ezt a szobrot a többivel együtt levették a talapzatról, először el akarták temetni, „újra”-temetni (párhuzamot vonva az ábrázolt sorsával), de aztán a többivel együtt ez is a barackosban álló „Országházba” (kis kunyhóba, szerszámoskamrába) került. Azóta nincs róla hír.

Már az 1996. augusztusi szoboravatón készült képeken feltűnt azonban egy másik alkotás, egy vörös márvány Nagy Imre-dombormű. A Sztankovics János szobrászművész által készített, 70×40 centiméteres domborművet a „Röszkei Közkormányzóság”, a Nagy Imre Társaság és az alkotóművész a falunak adományozta, s 1996. október 23-án, délután öt órakor avatták fel a Felszabadulás úton, a templommal szembeni kis téren, az I. világháborús emlékműhöz vezető út bal oldalán. A domborművet 47 centiméteres párnakő talapzaton, megdöntve helyezték el. „Géczi József országgyűlési képviselő avatóbeszédében a vérre és hazugságra épült Kádár-rendszerről beszélt – olvashatjuk az avatásról szóló tudósításban. – Arról az országról, ahol nyugodtan lehetett »kapirgálni«, mindössze két almafa számított tiltottnak – a szovjet rendszer és 1956. A honatya beszéde végén kijelentette: nem lehet ma valaki modern jobboldali politikus, ha nem tisztázza viszonyát Nagy Imrével.”

Emlékoszlop a fogság színhelyén

SNAGOV, 1997

A Nagy Imre-csoport romániai fogságának helyszínén, Snagovban 1997 tavaszán rohamtempóban felállított emlékoszlop történetével szerencsés helyzetben vagyunk, mert az események egyik főszereplője, Kiss Tamás 2004 januárjában, Sipos József, a Nagy Imre Társaság ügyvezető elnöke kérésére megírta a történetet. (A szerző, Kiss Tamás másodéves szegedi joghallgatóként egyik kezdeményezője és vezetője volt az 1956. október 16-án Szegeden megalakult Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének [MEFESZ], majd az október 22-ei budapesti, műegyetemi diákgyűlésen ő ismertette a Szegeden történeteket és a MEFESZ politikai követeléseit. A snagovi sztélé felállításakor pedig az '56-os Emlékbizottság tagja volt.) „Használjátok fel a kedvetek szerint” – írta a szerző írásának kísérőlevelében. Az emlékmű felállítását elbeszélő szöveg azonban sehol nem jelent még meg,

A snagovi gyerekek (fotó: archív)

A snagovi tó (fotó: Mordax)

tartalmát Némethné Dikán Nóra 2013 júniusában egy konferencián ismertette. Mivel a történet kerek és teljes, az egymást követő egyeztetések és intézkedések rendkívül gyorsan és túlnyomórészt élőszóban, telefonon történtek, s végül mivel nem valószínű, hogy az események forrásai bárhol is fellelhetők, adjuk át a szót Kiss Tamásnak:

„1997 tavaszán Hegedűs B. András az '56-os Emlékbizottság egyik ülésén felvetette annak szükségességét, hogy Snagovban, azon az épületen, ahol Nagy Imrét és családját fogva tartották, emléktáblát kellene elhelyezni. Mécs Imrével, az Emlékbizottság elnökével együtt telefonon megkerestük a bukaresti magyar nagykövetséget, hogy érdeklődjék meg: van-e lehetőség és milyen megoldással egy emléktábla elhelyezésére. Néhány héten belül tisztázódott, hogy az emléktábla elhelyezése akadályokba ütközik, részint mert nem azonosítható pontosan az épület, másrészt tulajdonjogilag is tisztázatlan az épület helyzete, így nem lehet a szükséges engedélyt megszerezni.

Ezek után kaptuk a magyar nagykövetségtől azt az információt, hogy Snagov község polgármestere szívesen hozzájárul ahhoz, hogy a falu főterén felállítson az Emlékbizottság valamilyen emlékművet. Ezt követően Szőcs Ferenc bukaresti nagykövet úr közreműködésével megkaptuk írásban az illetékes román minisztérium hozzájárulását az emlékmű felállításához.

A snagovi emlékmű
avatása (fotó: archív)

Az engedély birtokában – folytatódik Kiss Tamás beszámolója – Mécs Imrével együtt felkértük Szilágyi Andrást, a Budapest Galéria szakemberét egy egyszerű emlékmű megtervezésére, ez egy nap alatt elkészült, majd ez alapján az emlékmű elkészítését süttői mészkőből megrendeltük a Dober Bt. Kőfaragó Üzemnél a kétnyelvű (magyar és román) felirat elkészítésével együtt. A felirat magyar nyelvű szövege: »AZ 1956-OS / FORRADALOM / LEVERÉ-SÉT KÖVETŐEN / ITT SNAGOVBAN / TARTOTTÁK FOGVA A / SZOVJET CSAPATOK / ÁLTAL ELHURCOLT / NAGY IMRE / MAGYAR / MINISZTER-ELNÖKÖT / ÉS SORSTÁRSAIT. // NAGY IMRÉT / ÉS TÁRSAIT / 1958. JÚNIUS 16-ÁN / BUDAPESTEN / KIVÉGEZTÉK. // ÁLLÍTOTTA / A ROMÁN ÉS A MAGYAR / '56-OS EMLÉKBIZOTTSÁG. / 1997.«.

Nagy Imre snagovi jegyzeteinek címlapja

felállított Forradalom Lángja-emlékmű kivitelezéséhez összegyűjtött adományokból megmaradt összegből fedeztük, fizettük ki.

Az emlékmű felavatását 1997. május 26-ára terveztük, mivel ebben az időpontban Göncz Árpád köztársasági elnök úr hivatalos látogatáson Romániában volt, s így ő is részt tudott venni a román külügyminiszterrel együtt az ünnepségen.

Göncz Árpád közreműködésével lehetőséget kaptunk arra, hogy az egykori snagovi »Nagy Imrésekkel« és az egykori »snagovi gyerekekkel« együtt katonai különrepülőgépen mi (Hegedűs B. András, Mécs Imre és jómagam) is Snagovba menjünk az emlékmű felavatására.

A felirat román nyelvű fordítását és annak felvésés utáni ellenőrzését a budapesti román nagykövet, Ioan Donca segítségével és közreműködésével tudtuk megoldani.”

Megszakítva Kiss Tamás beszámolóját: a Magyar Távirati Iroda 1997. április 25-én adott ki hosszabb tudósítást „Snagovban, egy esős napon” címmel Mécs Imre snagovi látogatásáról. Az Emlékbizottság elnöke ekkor beszélt meg a helyi vezetéssel a részleteket, s eldöntötték, hogy „az oszlop helye a tóparti falu, Snagov központja, a volt tanácsháza, a mai iskola [elő]kertjében lesz”. Snagov alpolgármestere azt is közölte, hogy „a tanács ülésén mindenki támogatta a tervet, egyetértett vele, és örülnek, hogy Emil Constantinescu államfő és Göncz Árpád elnök május végén együtt fogják felavatni 1956 magyar és román áldozatainak emlékére”. De térjünk vissza a beszámolóhoz:

„Az emlékoszlop elkészülte után gondot okozott annak helyszínre történő kiszállítása és felállítása. Ebben volt segítségünkre egyik [sic!] szombathelyi építőipari vállalkozás, mivel ebben az időben a bukaresti magyar nagykövetség épületén végzett építőipari kivitelezést, és vállalták a kő kiszállítását Snagovba, építőipari anyagok között, amire azért is szükség volt, mert senki nem tudott érdemi választ adni arra, hogy a román határőrizeti és vámszervek részére milyen engedélyeket kellett volna beszerezni.

Miután az emlékkő sikeresen megérkezett Snagovba, az építőipari cég munkásai a snagoviak segítségével elvégezték annak felállítását.

A kőfaragó munkák számlájának ellenértékét az előző évben felállított Forradalom Lángja-emlékmű kivitelezéséhez összegyűjtött adományokból megmaradt összegből fedeztük, fizettük ki.

Az emlékmű felavatását 1997. május 26-ára terveztük, mivel ebben az időpontban Göncz Árpád köztársasági elnök úr hivatalos látogatáson Romániában volt, s így ő is részt tudott venni a román külügyminiszterrel együtt az ünnepségen.

Göncz Árpád közreműködésével lehetőséget kaptunk arra, hogy az egykori snagovi »Nagy Imrésekkel« és az egykori »snagovi gyerekekkel« együtt katonai különrepülőgépen mi (Hegedűs B. András, Mécs Imre és jómagam) is Snagovba menjünk az emlékmű felavatására.

Az avató ünnepségen szép számmal vettek részt Snagov község polgárai, iskolások a polgármester vezetésével, és ott voltak a romániai volt politikai foglyok szövetségének képviselői is Constantin Ticu Dumitrescu szenátor vezetésével” – fejeződik be Kiss Tamás visszaemlékezése az emlékmű létrejöttéről. Amit talán csak azzal érdemes kiegészíteni, hogy a sztélé háromszög keresztmetszetű, 220 centiméter magas, és a teteje 45 fokban, előre lejtően lecsapott. De mire is emlékeztet ez a sztélé?

Nagy Imre életrajzában írja Rainer M. János a Snagovba érkezés és az itt töltött csaknem öt hónap summázataként: „A bukaresti repülőtérrel Nagy Imrét és társait a román fővárostól körülbelül negyven kilométernyire északra levő Snagovba szállították. Nagy Imrét és feleségét, a Losonczy és a Donáth családot egy-egy különálló villában helyezték el közvetlenül a Snagovi-tó partján [...]. A többiek együtt maradhattak, néhány kilométerrel távolabb, Miklós herceg egykori tóparti palotájában. Az »elkülönítettek« villáit több épület, kerítés választotta el egymástól. Valamennyi épületet és az egész [...] épületegyüttest szigorúan őrizték. Nagy villáját tucatszerűen több őr vigyázta éjjel-nappal, szigorúan a ház körüli sétára korlátozva mozgását. [...] Nagy Imre a romániai teljes, csaknem öt hónapnyi idejét feleségével kettesben töltötte. Minden más esetben ez biztosan örömmel töltötte volna el, most azonban sötét árnyat vetett együttlétükre az 1956. november 24-től 1957. április 14-ig terjedő időszak meghatározó élménye, a teljes elszigeteltség.”

Erre a periódusra emlékeztet tehát az emlékmű, melynek avatásáról az MTI így számolt be: „Göncz Árpád magyar köztársasági elnök hétfőn délelőtt ünnepélyes, sok jelenlévő számára személyesen is megrendítő időszakot idéző, nagy jelképi erejű szertartáson felavatta azt a kétnyelvű felirattal ellátott emlékoszlopot, amely a Bukaresthez közel lévő Snagov község központjában emléket állít Nagy Imrének, Magyarország 1956-os miniszterelnökének és társainak, akiket a forradalom leverése után egy ideig ott tartottak fogva. [...] Az ünnepélyes szertartáson Mécs Imre, az '56-os Emlékbizottság elnöke, az egykori »snagoviak« nevében, akiknek különböző csoportjai általában mintegy két évet töltöttek a romániai kényszerlakhelyen, miután a szovjet csapatok elhurcolták őket, Vásárhelyi Miklós, a volt romániai politikai foglyok nevében Mihai Grama és Constantin Ticu Dumitrescu szenátor beszélt.”

Térelnevezés és emlékkő NAGYATÁD, 1997

1996. október 23-án egy kopjafát avattak fel a Somogy megyei Nagyatádon a művelődési ház mellett, amelyen réztáblán olvasható a felirat: „Az 1956-os Forradalom és Szabadságharc / Hőseinek és Mártírjainak emlékére / A 40.

Évforduló Tiszteletére állította / Nagyatád Város Önkormányzata / Városi 56-os Szövetség / Nagyatád, 1996. október 23.”

Egy évvel később a település önkormányzata a művelődési ház, a Hotel Solár és a posta által határolt, addig névtelen teret Nagy Imréről nevezte el. Ugyanekkor egy emlékkövet helyeztek el a kopjafa mellett, amelyen ugyancsak réztáblán olvasható a felirat: „NAGY IMRE TÉR / NAGYATÁD VÁROS ÖNKORMÁNYZATA / A MÁRTÍR MINISZTERELNÖK // NAGY IMRE // EMLÉKÉRE / 1997. OKTÓBER 23-ÁN / NEVEZTE EL EZT A TERET / ÉS ÁLLÍTOTTA AZ EMLÉKKÖVET”.

A tér névadási és az emlékkő felavatási ünnepségén jelen volt Kopácsi Sándor, a Nagy Imre Társaság alelnöke. Az ünnepség keretében ő, Ormai István polgármester és Gergő Sándor, az 56-os Szövetség nagyatádi elnöke közösen egy tölgy emlékfát ültetett Nagy Imre emlékére.

Portrédombormű millenniumi emlékművön

JÁSZÁROKSZÁLLÁS, 2001

A jászárokszállási „Időkapu” vagy „Városkapu” természetesen nem Nagy Imre-emlékmű, de mivel felmutatja a miniszterelnök portrédomborművét, az emlékhelyek sorába tartozik; az emlékhelyeknek abba a vonulatába illeszthető, amely a harkányi „Történelmi stációk”-kal kezdődött (1993) és majd a gyenesdiási „Történelmi emlékpark”-kal (2010) fog folytatódni könyvünkben. Közös jellemzőjük, hogy a teljes magyar történelmet kívánják áttekinteni a honfoglalástól-államalapítástól a 20. századig, s hogy a legújabb kori magyar történelem szimbolikus megjelenítéseként 1956 forradalmát, egészen pontosan a forradalom miniszterelnökét ábrázolják.

Jászárokszállás 2000-ben egy sikertelen pályázattal lemaradt az államalapítás millenniumát ünneplő emlékmű-állítási hullámról. Mint egy önkormányzati képviselő önkritikusan fogalmazott: „[...] mi magunk sem tudtuk

igazán, hogy mit akarunk”. Ez a frusztráltság jellemezhetette a város közéletét is, hiszen amikor változás történt, arról „Mégis lesz millenniumi emlékmű” címmel a címlapján számolt be a város közéleti folyóirata, a *Jászvidék*. Ebben olvashatjuk: „Az, hogy nincs millenniumi szobra a városnak [...], a városon kívülre is elterjedt, így történhetett, hogy az ünnepi évben Jászsószentgyörgynek szobrot készítő Varga Gábor szobrászművész városunkban is terepszemlét tartson [...]”

Varga Gábor az önkormányzat 2001. február 8-ai ülésén ismertette a 3 méter széles, 3,8 méter magas, pirogránit emlékmű koncepcióját, melynek egyik, 40 centiméter átmérőjű, hengeres tartóoszlopán a jászok, a másikon Magyarország történetének legfontosabb eseményeit szándékozik megjeleníteni. Az áthidaló négyzet keresztmetszetű, rajta egy honfoglalás kori magyar íj formája, hold- és napmotívum, utóbbiban egy kis harang. A képviselő-testület azzal a kikötéssel fogadta el az ötmillió forintba kerülő emlékmű tervét, hogy önrészként a felét tudja biztosítani, a másik felét pályázaton kívánja elnyerni, illetőleg azzal, hogy az oszlopokon lévő domborművek tematikája „folyamatos műhelymunkával alakuljon ki”.

Az egyeztetési folyamatról nem tudunk részleteket, de a *Jászvidék* folyamatosan nyomon követte és címlapján tartotta az emlékmű elkészültét, amelynek a „városnapra” állnia kell, „[...] hiszen nem más, mint a miniszterelnök hivatalos az avatásra, és a városnap legjelentősebb eseménye az emlékműavatás lesz”.

Az öt-öt bronzmázás gyűrűből felépített két kapuoszlop egyike a terveknek megfelelően a jászok történetét jeleníti meg Csörsz vezértől a jász kiváltságlevélén és himnuszon át a jelent szimbolizáló EU-csillagokig. Az ország történelmét megörökítő oszlopon alul a honfoglalás látható, felette Szent István és a tatárjárás, a középső gyűrűn Mátyás király és a török hódoltság, felette II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István és Kossuth Lajos arcma, a legfelső gyűrűn pedig II. világháborús jelenet, Nagy Imre portrédomborműve (felirata: „NAGY / IMRE / 1956”) és a béke allegóriája babérággal. Jászárokszállás várossá válásának 10. évfordulóján, az ez évben „a miniszterelnök időbeosztásának megfelelően” három nappal előrehozott „városnapon”, 2001. április 28-án 18 órakor avatták fel az emlékművet a Móczár András téri parkban.

A Nagy Imre-portré okán az emlékmű egy ideig a forradalom emlékműve is volt: 2006-ig ezt az emlékművet koszorúzták október 23-án, ekkortól azonban a forradalom 50. évfordulóján, az „Időkapu” közvetlen közelében felavatott „szivárványos” ’56-os emlékmű vette át ezt a szerepet.

Intézménynév és emléktábla

BUDAPEST, 2001

2001. október 19-én, délután 3 órakor kezdődött az ünnepség, mellyel „Nagy Imre, az '56-os forradalom miniszterelnökének nevét vette fel a csepeli Általános Művelődési Központ [ÁMK] – olvashatjuk a *Csepel* című lap tudósításában.

– Nagy jelentőségű esemény ez nemcsak az ÁMK, hanem Csepel életében is, hiszen az országban ez az egyetlen intézmény, amely – a mártírhalt miniszterelnök lánya, Nagy Erzsébet beleegyezésével – felvehette apjának nevét. Történelmi elégtétel ez azoknak a csepeli munkásoknak, akik az oroszok 1956. november negyedikei terrortámadása után az országban legtovább tartottak ki a forradalom és szabadságharc ügye mellett.”

A névváltoztatást Feith Bence, az ÁMK alapító főigazgatója (egyben a Nagy Imre Társaság vezetőségi tagja) kezdeményezte, s az intézmény dolgozói, diákönkormányzata, a szülői munkaközösség és az önkormányzat képviselő-testülete döntöttek Nagy Imre nevének felvételéről.

A névadási és emléktábla-avatási ünnepségen Tóth Mihály polgármester arról beszélt, hogy „Nagy Imre élete a szabadság, a függetlenség, a humanizmus és az őszintén vallott, képviselt elvek, a szocialista értékek iránt elkötelezett ember életét eleveníti fel előttünk. Halála része a nemzet tragédiájának. [...] De Nagy Imre és 1956 forradalma, szabadságharca is elválaszthatatlan egymástól. Meggyőződésem – mondotta a polgármester –, minden olyan kísérlet, amely ezt az igazságot kétségbe vonná vagy semmissé próbálja tenni, kudarcra van ítélve.”

Nagy Erzsébet beszéde arra a kérdésre kereste a választ, hogy „[...] vajon mire kötelez Nagy Imre, az államférfi neve, aki 1945-ben a földosztás, 1953-ban a nemzeti megújulás, 1956-ban a forradalom és szabadságharc élére állt, amiért 1958. június 16-án életét kellett áldoznia? Milyen jellemvonásokból tevődik össze az a személyes példa, mely egy nevelési, közoktatási és közművelődési intézmény, egy általános művelődési központ tanulóinak, szüleiknek, tanárainak, kulturális rendezvényei látogatóinak, klubjai, szakkörei résztvevőinek indokul szolgál a névválasztásra, Nagy Imre nevének választására?”

Az épület bejáratánál felállított, 65×45 centiméteres, fekete gránit emléktáblán felül Nagy Imre 30 centiméteres bronz portrédomborműve látható, alatta a felirat: „NAGY IMRE // 1896–1958”. A tábla Bohoczki József kohómérnök, szobrászművész alkotása.

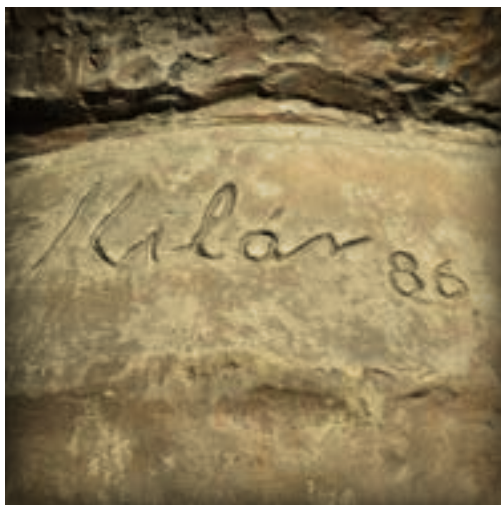
NAGY IMRE

1896 – 1958

A fejszobor hazatér

BALATONŐSZÖD, 2002

Könyvünk legelején mutattuk be a világ első Nagy Imre-szobra megszületésének körülményeit. A Kilár István által 1986-ban készített fejszobor történetét ott hagytuk abba, hogy az 1989-ben „Párizs polgármesterének védnöksége alatt a »Hotel de Ville« [sic! magyarul: városháza – P. J.] egyik tanácstermében van kiállítva”. Ezt a szobrot állították fel 2002-ben Balatonőszödön.

A szobor akkor a megrendelő, az Emberi Jogok Magyar Ligájának tulajdonában volt, de a következő évtized során valamikor az alkotóhoz hasonlóan ugyancsak '56-os emigráns Szakál Imre és spanyol származású felesége, Crespo-Lopez Margarita tulajdonába került. Hazai földre kerülése ügyében viszont 2001-ig nem történt semmi. 2001 a Magyar Kultúra Éve volt Franciaországban, s a „MAGYart” című rendezvénysorozat keretében Fontainebleau-ban is volt egy képzőművészeti kiállítás a Hungarofest Kht. szervezésében. Mint e sorok szerzőjéhez írt levelében Petro Kinga, a kiállítás egyik szervezője elmondja, itt ismerkedett meg Szakál Imrével és Kilár Istvánnal, akinek néhány műve szerepelt is a kiállításon – és itt ismerkedett meg a fejszobor történetével is. Mint írja: az „[...] 1990–92-es években, amikor a washingtoni magyar nagykövetségen dolgoztam, tapasztaltam, hogy mennyire fontos a külföldre szakadt magyaroknak, különösen idős korukra, hogy a birtokukban lévő, magyarságukkal kapcsolatos dokumentumokat, tárgyakat méltó módon Magyarországnak adományozzák – biztonságban tudják”. Ezzel az igénnyel találkozott Kilár és Szakál részéről is: az eredeti alkotói és megrendelői szándéknak megfelelően szerették volna a szobrot Magyarországon látni.

Szakál Imre és Kilár István a következő, kézzel írt levelet küldte 2001. október 18-án Párizsból Petro Kingának: „A Fontainebleau-i találkozásunk és megbeszélésünk szerint itt küldjük a Nagy Imre-fejszobor felállítási tervéhez szükséges adatokat: a fejszobor méretei és a talapzat méretei és anyaga; feliratok a posztamentumra. Nagyon örültünk, hogy megismerkedtünk, és hálásak vagyunk lelkesedéséért és megértéséért és azért, hogy vállalta a közbenjárást, hogy az alkotás, amelyet a Magyar Népnek szántunk, méltó helyen legyen felállítva; szabad téren, Budapesten vagy Kaposvárott.”

Az elhelyezési vázlatrajz szerint a szobor talapzataként egy 160×65×75 centiméteres vörös márványtömböt képzelt el az alkotó a következő feliratokkal: felül középre zártan: „NAGY IMRE // AZ / 1956-OS / FORRADALMI KORMÁNY / MINISZTERELNÖKE // SZÜLETETT: 1896-BAN / KIVÉGEZTEK / 1958. JÚNIUS 17-ÉN” [sic!]. Az alsó harmadban balra zártan, ugyancsak vésetként: „A MAGYAR NÉPNEK / ADOMÁNYOZTÁK: / † CRESPO-LOPEZ MARGARITA / ÉS FÉRJE / SZAKÁL IMRE”. Alul, jobbra zártan, ugyancsak vésetként: „KILÁR ISTVÁN / SZOBRÁSZ”.

Petro Kinga – ismeretségük okán – Szijártó István irodalomtörténészről, a Társaság a Balaton Akadémiáért Közhasznú Egyesület vezetőjétől kért segítséget a szobor elhelyezéséhez „Budapesten vagy Kaposvárott” – ahogy az alkotó és a tulajdonos kérte. Szijártó így foglalta össze a továbbiakat e sorok szerzőjéhez írt levelében: „Kilár István szobra Petro Kinga de Chalendar közvetítésével került hozzánk, és mert Kaposváron – nekem is szülővárosom – már volt Nagy Imre-szobor, és a Balaton Akadémia éppen abban az évben Őszödön volt (Nagy Imre a kormányfőt állítólag szerette), viszonylag gyorsan megállapodtam a polgármesterrel.” (Kilár István kicsit másképp emlékezett egy, már az őszödi avatást követő írásában: „Először úgy volt, hogy Kaposvárott, Nagy Imre szülővárosában kap helyet a fejszobor. Már a talapzat terve is készen volt. Ez a terv is megghiúsult [...]. Itt sem részletezek, de azt hiszem, hogy erről a dologról lehetne egy érdekes detektívregényt írni.” Valószínűleg azonban csak arról van szó, hogy a korábbi szándék – „Budapesten vagy Kaposvárott” – megghiúsulása és a tényleg felsziccelt, de helyhez nem kötött talapzatterv őszödi megváltoztatása keseredett benne kudarccá. Kilár ebben az írásában is kissé sértetten említi, hogy a szobrot korábban „[...] a párizsi Père Lachaise-i temetőben akarták felállítani, de az ellentétek miatt [...] ez nem sikerült”. Mint a szimbolikus sír történeténél láttuk: akkoriban inkább csak szóba került a felállítás.)

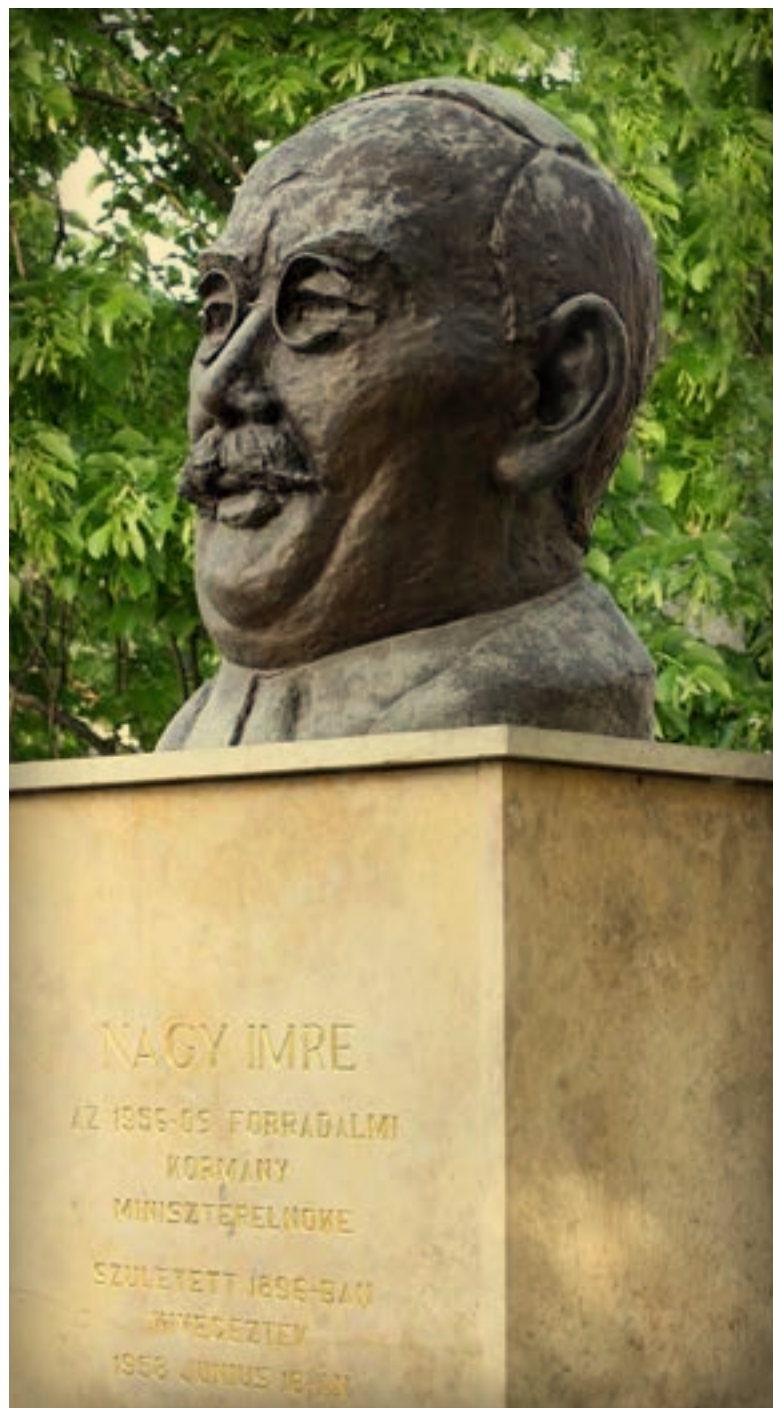
Balatonőszödön innentől a dolog már viszonylag gyorsan haladt. 2002. január 3-án küldte el Szakál Imre ajándékozási szándéknyilatkozatát, mely szerint „[...] a kizárólagos tulajdonomban lévő, Károlyi István szobrászművész által Nagy Imre miniszterelnökről készített bronz portrét a Magyar Néphez adományozom. A Nagy Imre-fejszobrot határozatlan idejű megőrzésre Balatonőszöd községnek adom át. A helyszínre – a Faluházba – szállításról gondoskodom.” Öt nappal később kelt Antal János polgármester befogadói nyilatkozata és a Hungarofest Kft. meghatalmazása a szobor Magyarországra szállítására.

Mint az várható volt, nem az alkotó által kért vörös márványtömb került a szobor alá, hanem egy jóval olcsóbb, épített posztamens készült, melyet a helyi kőfaragó burkolt mészkölapokkal. Nagyobb probléma azonban, hogy félreértelmezték Károlyi – egyébként egyértelmű – felállítási vázlatát, és 90 fokkal elforgatták a talapzatot, melynek így nem a 65 centiméteres oldala lett az előlap, hanem a 75 centiméteres, ami nem tett jót az amúgy is zömök fejszobornak. A felirat az előlapon ugyanaz, mint amit a művész kért, de részben másként tördelték (nem rövid szavakra tördelten, függőlegesen nyújtva, hanem hosszabb részletekben, vízszintesen), optikailag ezáltal is szélesítve a kívánnál amúgy is 10 centiméterrel szélesebb homlokzati nézetet. A kivégzés dátumát, amit a szobrász

vázlatán elírt, június 17-ét adta meg a tényleges 16-a helyett, javították ugyan, de rosszul: a talapzaton azóta is június 18-a szerepel a kivégzés dátumaként. Az adományozók és a szobrász neve pedig nem a kőbe vésve, hanem egy közös réztáblán került fel a homloklapra, azt a téves látszatot keltve, mintha Kilár István is adományozó lenne. A talapzat hátoldalára egy másik réztábla került Szijártó István szövegével: „Önként vállalt mártíromságával, a kommunizmus áldozataként, méltó helyet foglal el nemzeti hőseink között. Emlékezzünk az 1956-os forradalom és szabadságharc névtelen hőseire is, akiknek vére megszentelte földünket. 2002. március 23.”

Az utóbbi dátum az avatás napja. Az ünnepségről beszámoló, a *Somogyi Hírlapban* megjelent tudósítás szerint Szakál Imre itt mondta azt, amit aztán még a „Nagy Imre-émlékjelek” című kötet is átvett, hogy a szobrot Kilár István a *Magyar Nemzetben* 1956. június 13-án megjelent rajz alapján készítette. Nos, a dátum ropant árulkodó és kételyeket ébresztő. Egy héttel Nagy Imre nevezetes 60. születésnapja után, amelyet a pártvezetés „tüntetesként” értékelt, aligha jelenhetett meg róla rajz a képeket amúgy is feltűnően mellőző *Magyar Nemzetben*. (A fenti lapszámban egyébként mindössze két rajz található: az egyik az „Irény, menj haza!” című lengyel filmvígjátékot, a másik a „Páncélos dandár” című színes csehszlovák filmet reklámozza.) Talán az történhetett, hogy a fejszobor képének első hazai megjelenése (*Magyar Nemzet*, 1989. május 13., lásd könyvünk elején) transzformálódott valamiképp a szereplők emlékeiben 1956-os forrássá.

A szobrot a Pofosz képviselőjében Fónay Jenő és Wittner Mária leplezték le. Az avatáson Balás Béla római katolikus megyéspüspök áldotta meg a szobrot a következő szavakkal: „Az 1956-os magyar forradalom vértanú Nagy Imréje még a közelmúltunkhoz tartozik, kortársnak érezzük. Az Egyház nem foglalkozik szentté avatásával, de figyel példájára. Ez a mostani áldás nem az ő életművét toldja meg, nem is egy róla készült műalkotásnak szól, és nem csupán ünnepségünk díszítése. Amikor Isten csendesesen megérint, mert ez történik most, akkor önmagával ajándékozik meg, értelmünkre és akaratunkra hat. Kérjük Őt, adja meg nekünk is, amit megadott annak idején az élet-halál harcát vívó nemzetünk miniszterelnökének. Adja meg a Bölcsesség, a Bátorság, majd a Hűség lelkét. Urunk, Istenünk! Emlékeztessen ez a szobor, a hazaszeretet és hűség megváltó erejére. Aki ezt látja, itt tisztelttel emlékezik, az kapjon Tőled erőt kötelességei teljesítésére, embertestvérei szolgálatára, majd a Veled való boldog találkozásra. Úgy legyen, ámen!”

Nagy Imre fejszobra Balatonöszödön

Az emlékház

BUDAPEST, 2002

Könyvünkben egyszer már eljutottunk a Nagy Imre Emlékház küszöbéig, nevezetesen az 1990. október 21-én az Orsó utca 43. kapupilléren felavatott emléktábla kapcsán. Egészen pontosan nem is az Emlékház, hanem az épület kapujának küszöbéig, hiszen ahogy ott is írtuk, a ház 1975 után a Külügyminisztérium Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatósága (később CD Hungary Ingatlanforgalmazó és Szolgáltató Rt.) kezelésében volt, s a tábla avatásának idején a budapesti osztrák követség katonai attaséja lakott benne.

A kötetünkben bemutatott félszáz emlékhely sorából történeti és társadalmi jelentőségét tekintve kettő emelkedik toronymagasan a többi fölé: a miniszterelnök földi maradványait rejtő sír, és az életét és korát állandó kiállítással bemutató, emléket a közgondolkodásban ébren tartó Emlékház. Az épület történetét tudományos alaposítással feldolgozta már Fodor Fanni, Nagy Imre relikviáinak sorsát Balahó Zoltán, az Emlékházzá válás folyamatát Jánosi Katalin, a kiállítás koncepcióját pedig a forgatókönyvet készítő Mink András és a kiállítást tervező Rajk László. Újat nem nagyon lehet ezekhez hozzátenni, de – miként ezt Nagy Imre sírjának történeténél is elmondtuk – az emlékezet része és erősítője a történetek ismételt felidézése, újra elmondása.

A domboldalon álló, háromszintes, Bauhaus stílusú épület 1932–1933-ban épült fel Kozma Lajos tervei alapján. Alagsorában a konyha, a kamra, a garázs és a házmesteri lakás kapott helyet, földszintjén nappali, étkező és nyáron nyitható télikert volt, emeletén pedig hálószobák és egy nyitott terasz. A villa utolsó tulajdonosa 1946-ban elhagyta az országot, így az épület az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának kezelésébe került. A társadalmi és politikai élet vezetői ettől a szervezettől igényelhettek ingatlanokat és ingóságokat is. „A vezető tisztségviselők elsősorban a Svábhegyen és a Rózsadombon álló villákba költözhettek, ehhez képest a Pasarét fölötti lejtő közepesen elegáns övezetnek számított” – írja Fodor Fanni az Orsó utca 1940-es évekbeli presztízsértékéről.

Nagy Imre korábbi lakása a Kossuth téren volt, a Parlament szomszédságában, s a ház előtt eljáró 2-es villamos keltette zaj volt az oka, hogy az akkor még az országgyűlés elnöki tisztét betöltő Nagy megkérte titkárát: szerezzen neki valami csendesebb lakást. Így költözött a házelnöki tisztétől időközben megvált, a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottságából is visszahívott, immár „csak” egyetemi tanár Nagy Imre feleségével 1949. november 2-án az Orsó utca 43-ba, a telken lévő kisebb házat pedig édesanyja foglalta el. A ház sohasem került a tulajdonukba (az épületet 1952-ben államosították): szinte napra pontosan hét évet éltek itt, és mindvégig lakbért fizettek. A szomszédos házban, az Orsó utca 41-ben lakott 1951–1956 között Nagy Imre veje, Jánosi Ferenc a feleségével, Nagy Erzsébettel és gyermekeikkel, Ferencel és Katalinnal.

Nagy Imre hétköznapi habitusáról, igényeiről és környezetéről – éppen az Orsó utcába költözés kapcsán – így ír Rainer M. János: „A hivatásos forradalmárok életmódja, felfogása Nagy Imrétől többé-kevésbé mindig idegen maradt. A saját, kényelmes, beosztásához és funkciójához méltó, egyszersmind a regenerálódásához szükséges otthon, nyugodt és személyes családi légkör, amelyben a családtagok nem »elvtársi«, hanem hitvesi, szülő-gyermek kapcsolatban állnak egymással – ez a felfogás kétségkívül egyaránt távol állt a kezdeti időkre itt-ott jellemző mozgalmi avantgardizmustól éppúgy, mint a későbbi idők megmerevedett és a személyes érintkezésre is kiható vezérszerepeitől. Nagy Imre számára viszont a nyugalom, a biztonság és mindennek külső jelei a ruházkodástól az érintkezésen át a tárgyi környezetig, a polgári életvitel s az ennek megfelelő értékek mindenkor nagy fontossággal bírtak – jól emlékezett rá, hogy szülei Kaposváron mennyit küzdöttek azért, hogy valami ehhez hasonlót elérjenek.”

A Nagy Imre
Emlékház kiállítótere

Az épület kapupillérén 1990-ben felavatott emléktáblánál Lőcsei Pál avató beszédével már idéztük, hogy mi minden kötődik Nagy Imre életéből és életművéből ehhez a házhoz. Itt született az 1953-as kormányprogramot vázoló parlamenti beszéd, a politikából való kitaszíttottsága idején, 1955–1956-ban itt készültek „A magyar nép védelmében” címen később kiadott könyv tanulmányai, itt zajlott le 1956. június 7-én a nevezetes 60. születésnap, és innen indult október 23-án este a Parlamenthez. A forradalom tizenkét napjából az elsőket Nagy Imre a pártközpont Akadémia utcai épületében, a többit pedig a Parlamentben töltötte. Egyszer biztosan, október 29-e éjszakáján, esetleg még egyszer, november 3-án délután visszatért az Orsó utcába, november 4-én pedig felesége és a Jánosi család is követte őt a jugoszláv követségre. Nagy Imre édesanyja 1958 végéig–1959 elejéig maradhatott a kis kerti házban. Nagy Imre özvegye és lánya ugyanekkor, 1959 elején rendőri ellenőrzés mellett rövid időre visszatérhetett néhány személyes tárgyért, majd a következő három évtizedre a házra is rátelepedett a csend. Bérlők váltották egymást, 1975-től diplomaták, de ahogy egykori lakójáról nem eshetett szó, úgy az „Orsó utca 43.” is a tabu részévé vált.

A Nagy Imréről az első hazai köztéri portrét felmutató emléktáblánál már utaltunk arra is, hogy az Emlékház ötlete – mint annyi minden más – Méray Tibortól származott. Már a temetés után ezt írta az *Irodalmi Újságban*: „Ez a ház – a magyar történelem része. A haladás, a függetlenség, a megpróbáltatások, az igaz eszmék és az eszmékhez hű emberek legyőzhetetlenségének szimbóluma. Nagy Imrének és a forradalom valamennyi mártírjának június 16-i, ünnepélyes és felejthetetlen temetése után javasolnám: legyen az Orsó utca 43-ból Nagy Imre Emlékház – a forradalom miniszterelnökének és 1956 ügyének záródokhelye. Kerüljenek kiállításra benne Nagy Imre életének dokumentumai, személyes emléktárgyak, fényképek, kéziratok, s a forradalmat megelőző időszak, a forradalom és a forradalmat követő elnyomás dokumentumai.” Méray azt is javasolta, hogy induljon gyűjtés a ház megvételére, és akiknek tárgyai, emlékei vannak a miniszterelnöktől, ajándékozzák azokat a leendő emlékháznak. Nagy Erzsébet ugyanezen céllal hozta létre 1989–1990-ben a Nagy Imre Alapítványt, és a radikalizálódó Történelmi Igazságtétel Bizottságból kiváltak által 1992 őszén alapított Nagy Imre Társaság is felsorakozott e célok megvalósítására.

A dolog azonban lassan haladt: ebben éppúgy közrejátszott a rendszerváltozás utáni pénztelenség, mint Nagy Imre emlékének fakulása. Születésének közelgő 100. és a forradalom 40. évfordulója lendítette át a holtpontra az Emlékház ügyét. Amikor 1996. június végén az Országgyűlés törvénybe iktatta a miniszterelnök emlékét (1996. évi LVI. törvény Nagy Imre mártírhálált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról), az Orsó utcai villát már két hónapja elhagyta utolsó lakója. További egy évig tartott azonban, míg az átadás és a majdani működtetés feltételei körvonalazódtak. 1997-ben a 2168/1997. (VI. 26.) sz. kormányhatározat rendelkezett arról, hogy az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. 99 évre átadja az ingatlan használati jogát a Magyar Tudományos Akadémiának azzal a céllal, hogy biztosítsa a Nagy Imre Alapítvány és a Nagy Imre Társaság gondozásában kialakításra kerülő Nagy Imre Emlékház létrehozását és működtetését. Az MTA akkori elnöke, Glatz Ferenc hathatós közreműködésével készült kormányhatározat szerint a ház feladata Nagy Imre hagyatékának összegyűjtése, őrzése és bemutatása, eszméinek megismertetése, erkölcsi helytállásának felmutatása.

Az első tervezetet az Emlékház feladatáról, szerepéről és működtetéséről az Alapítvány akkori elnöke, az Emlékház majdani első igazgatója, Nagy Erzsébet második férje, Vészi János készítette 1997 decemberében. A nagyszabású elképzelés szerint az Emlékház a muzeális feladatok mellett a kutatóhely és a továbbképzési intézmény szerepét is betöltené. Ez a célkitűzés azonban a gyakorlatban túlságosan szélesnek bizonyult. (Mutatis mutandis hasonló probléma elé került ugyanebben az időben az 1956-os Intézet. A forradalom történetének kutatására a rendszerváltozás után létrehozott intézmény azzal kényszerült szembenézni, hogy még a forradalom legszélesebb értelemben vett időintervalluma [mondjuk Szálin halálától a „nagy amnesztiáig” eltelt évtized] is túl szűk egy kutatóintézet számára. Le is vonták a következtetést, és az intézmény nyitott a tematikájában: jelenkorkutató intézetté vált.) Az Emlékháznak – ugyanezen logika szerint haladva – a másik irányba, a profil-szűkítés felé kellett lépnie. Mint Jánosi Katalin írja: „Vészi János koncepciójában az Emlékház működése a történészekre, kutatókra épült, akik majd az itt folyamatosan felhalmozandó történeti anyagokat kutatva, állandó jelenlétükkel, munkájukkal mintegy felső kategóriájú, exkluzív tudományos intézetként éltetik az Emlékházat. [...] Ez a működési gyakorlat azonban nem igazán váltotta valóra az Alapítvány információterjesztési reményeit, a kutatók pedig az anyag szűkössége miatt nem itt keresték forrásaikat.”

Vészi tervezete azonban tartalmazott két olyan gondolati „magot”, amelyek majd csak egy évtized múlva szöknek szárba a ház második állandó kiállításával. Ezt írta Vészi János 1997-ben: „A teljes vagyonek Kobzás következtében, valamint az idegen bérlők számára végzett átalakítások miatt az Emlékház csak kiüresedett váza a Nagy család egykori otthonának. Ennek a keserű ténynek egyetlen pozitívuma, hogy lehetőséget ad korszerű audiovizuális terek kialakítására [...]. Ez az előny azonban csak akkor érvényesülhet, ha a *berendezés hangulata* [kiemelés az eredetiben – P. J.] felidézi a ház egykori atmoszféráját. Pl. Nagy Imre volt dolgozószobáját a lehetséges mértékig rekonstruálni kell, és a ház más, több részlete is hasonló gondos belsőépítészeti kialakítást igényel.” A 20. század utolsó éveiben azonban, amikor gyakorlatilag a semmiből kellett az első állandó kiállítást összehozni, ez még nem lehetett reális program.

Az Emlékház első állandó kiállítása Vészi János rendezésében 2002. június 16-án nyílt meg. A klasszikus múzeumi tradíciókat követő kiállításon a földszinti nappaliban a temetésig vezető út emlékei, a temetés és a 301-es parcellában tisztelgő politikusok fotói, valamint a Nagy Imréről elnevezett közterek, emlékéit őrző emléktáblák, szobrok képei voltak láthatók. A tárlókban könyvek, iratok, személyes tárgyak kerültek elhelyezésre. A télikertben

Nagy Imre egykori
dolgozószobájának
rekonstrukciója
az Emlékházban

Nagy Imre egykori dolgozószobájának rekonstrukciója az Emlékházban

a magánember fotói voltak láthatók – Nagy Imre családja és barátai körében. A lépcsőfeljáróban a fényképek a politikus képét idézték fel. Az emeleti egykori dolgozószoba tárlói és poszterei Nagy Imre életútjának legfontosabb periódusait mutatták be. Talán egyetlen továbbélő elemként már ezen az első állandó kiállításon is ott volt az a korabeli rádiókészülék, amelyből Nagy Imrének az utolsó szó jogán elmondott szavai hallhatók.

2007. október 23-án az Emlékház udvarán felállították Nagy Imre mellsobrát. Az 5/4-es, 70 centiméteres bronzszobor alkotója Domonkos Béla, felirata: „NAGY IMRE // MINISZTERELNÖK / 1896–1958”. A szobor a Bocskay T. József vezette Igazolt Magyar Szabadságharcos Világszövetség ajándékeként került a kertbe. Nagy Imre ugyan református volt, a szobrot azonban az adományozók kérésére Tempfli József nagyváradai katolikus püspök avatta és szentelte fel. A püspök a szentelésnél – Jánosi Katalin emlékei szerint – „[...] elmondta, hogy nem emlékszik, mikor történt, de egyszer találkozott Nagy Imrével, s beszélgetés közben megkérdezte, hogy is áll a vallással, Istennel. Mire Nagy Imre azt válaszolta: »Nem tudom, hogy Istennek nevezzem-e, de hiszem és tudom, hogy halálunk után egy felsőbb hatalomnak számot kell adnunk cselekedeteinkről.«”

Ugyanebben az évben kezdődött meg – immár Jánosi Katalin vezetésével – az Emlékház koncepcióváltásához igazodva a kiállítás, a kiállítási tér, egyáltalán: az egész Emlékház átalakítása, új szerepére való alkalmassá tétele. Jánosi Katalin így ír erről: „[...] a régi és az új koncepció a külvilággal való kapcsolatunk dolgában is teljesen eltér egymástól. Míg az első koncepció elsősorban az értelmiségi elitet, a politika iránt érdeklődőket tekintette célcsoportjának, a második koncepció az egész társadalom felé nyitva, a lehetőségekhez képest politikamentesen, valódi közintézményként leginkább a fiatalokat kívánja megszólítani. A zárt, statikus, »elitista« kezdetek után ma egy nyitott, állandóan fejlődő, a társadalomba szervesen beépülő intézményt igyekszünk működtetni.”

Ehhez teljes tartalmi és formai átalakulásra volt szükség. Vészi János már idézett, 1997-es két gondolatcsírája érett itt be: a tárgyak hiányát saját előnyére fordító, „hightech” kiállítási tér jöhetett létre úgy, hogy az egykori dolgozószoba rekonstrukciójával abban az egyetlen helyiségben megteremtődött a ház egykori hangulata, felidéződött a hely szelleme is.

A tartalmi megújítás Mink András forgatókönyve alapján történt, akit egy történész csoport segített (Kende Péter, Rainer M. János, Sipos Levente és Gecsényi Lajos). A kiállítási térben alkalmazott

Nagy Imre mellszobra
az Emlékház kertjében

Nagy Imre mellszobra
az Emlékház kertjében

számítógépes–kivetítéses technika nem korlátozza a bemutatható képek, dokumentumok mennyiségét, ahogy a klasszikus múzeumi tárlók korlátozott kapacitása, ezért a forgatókönyv írójának semmit sem kellett „terjedelmi okokból” kihagynia. Mint írja: „A kiállítás arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb részletességgel tárja föl ennek az életútnak egyes állomásait, fordulópontjait, több mint négyszáz kép, fotó és dokumentum, valamint majd’ hatvan filmrészlet segítségével, s lényegében kerek száz esztendőt ölel fel [...]” S ami a legfontosabb: a dokumentumok bemutatásának technikai feltételei, a gyakorlatilag „korlátlan” kapacitás arra is lehetőséget adott, hogy ne csak az életút jelenjen meg, hanem maga a korszak, a történelmi háttér is.

A 2008. október 23-án megnyílt kiállításon a látogató négy, egy-egy korszakot megjelenítő interaktív asztalon „lapozgathat” Nagy Imre élete és utóélete dokumentumaiban, egy ötödik asztalon pedig az 1956-os forradalom történetével lehet ismerkedni.

A kiállítás látványtervét megalkotó Rajk László a jelenlét és a hiány sajátos „emlékművét” hozta létre a kiállítási tér installációjával. „Gondolatok a kiállításról” című írásában abból indul ki, hogy az emlékház mint műfaj sajátossága, hogy „[...] nem a kontextusból kiszakítva, teljesen más kereteken (múzeumi épületek terein) belül mutatja be az emlékezés »tárgyát«, hanem in situ, vagyis az emlékezésre érdemesített eseményekhez, személyekhez köthető, valóságos helyszínen”. S hogy a kézenfekvő ilyen helyen az eredeti környezet lenne, „mintha az emlékház lakói ott lennének, vagy csak éppen most hagyták [volna] el azt”. Csakhogy ez lehetetlen, mert Nagy Imre után – a halálos ítélet mellett rá kirótt teljes vagyonelkobzás miatt – tárgyi emlék alig maradt. Ebből a hátrányból kovácsolt Rajk erényt, amikor a hófehér installáció sima háttéréből ritmikus elő-előlépteti az eredeti berendezés egyes részleteit. A falból néha előbukkan a könyvespolc, egy szék, egy ágy széle, a sarokban egy filodendron, az egykori cselédszobában egy szekrény részlete, tetején koffer és befőttesüvegek – minden hófehérben. Ugyancsak ritmikusan bukkannak elő e – Rajk szavával – „szellemstruktúrák” között Nagy Imre kézírásos dokumentumainak részletei, hol tűélesen az előtérbe lépve, hol elhomályosodottan a háttérbe húzódva. Jelenlét és hiány, Mink András terminusával „rejtőzködés”. A padlón nyomon követhetően kirajzolódik a villa eredeti beosztása, mert „a szellemstruktúrák a ház teljes történetét hivatottak elmesélni – írja Rajk. – Nagy Imre kézírása [pedig] úgy bukkan elő, mint a restaurált freskótöredékek, ahogy dróttal átkötözött teste is a tiltott zóna, a 301-es parcella rögei alól.” A következő szint, az egykori dolgozószoba „történelmi és stílusbeli aprólékossággal helyreállított tere” ugyanakkor in situ idézi fel „a ház egykori atmoszféráját”.

Újrapirozicionált szerepével az Emlékház megtalálta a helyét. Nem akar múzeum lenni, sem kutatóintézet vagy könyvkiadó. Igazi emlékház lett, Nagy Imre emlékének háza. Kiállításával, előadásaival és konferenciáival, kiadványaival és mindenekelőtt azzal az egyetlen dologgal, amit csak ez a ház tud nyújtani, a hely borzongató szellemével szolgálja azt, amiért létrehozták: Nagy Imre emlékének őrzését és továbbadását.

„Szellemstruktúrák” az Emlékház kiállítási terében

Emléktábla a „földosztó miniszternek”

NYÍREGYHÁZA, 2003

2003. március 11-én a Nagy Imre Társaság helyi szervezete kezdeményezésére emléktáblát avattak Nyíregyházán a Korona Szálló falán. A szürke márványtábla szövege tulajdonképpen mindent elmond a megörökítendő eseményről: „E HELYEN, / A KORONA SZÁLLODA NAGYTERMÉBEN ISMERTETTE, / 1945. MÁRCIUS 11-ÉN // NAGY IMRE // FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTER // SZABOLCS MEGYE KÜLDÖTTEI ELŐTT, // AZ ÚJ FÖLDREFORM TÖRVÉNYT. // ELHELYEZTE: NAGY IMRE TÁRSASÁG SZ. SZ. B. MEGYEI SZERVEZETE, / HOTEL KORONA SZÁLLODA / 2003. MÁRCIUS 11.”

Magáról az 58 évvel korábbi eseményről plasztikus leírást találhatunk Sipos József egyik tanulmányában. Eszerint 1945. március 11-én a Magyar Kommunista Párt (MKP) nyíregyházi szervezete rendezett nagygyűlést a Korona Szálloda nagytermében. „A terem zsúfolásig megtelt munkásokkal, a környék parasztságával és értelmiségiekkel. A gyűlést Pintér András, az MKP helyi elnöke nyitotta meg. Üdvözölte Nagy Imrét, akitől – mint mondta – az »egész magyar munkásság várja és követeli a földreform megvalósítását«. Pásztor József a Szociáldemokrata Párt nevében üdvözölte a földművelésügyi minisztert és hangsúlyozta: pártja nemcsak »támogatni fogja a kormányt a földreform végrehajtásának munkájában, hanem figyelemmel is fogja kísérni azt, hogy hogyan fogják a földet szétosztani«. A Nemzeti Parasztpárt nevében Tomasovszky András üdvözölte a megjelenteket. Ő azt hangsúlyozta: az elmenekült földbirtokosok elveszítették jogaikat, hogy »birtokolják ezt a földet«. (Lelkes éljenzés.) Öntudatosan kérte a földművelésügyi minisztert: »semmiféle intézkedést ne tegyen anélkül, hogy bennünket meg ne hallgatna«. (Nagy taps és helyeslés.) Jeles László a szakszervezeti munkásság nevében bejelentette: »minden erőnkkel a föld nélküli parasztság mögé állunk, hogy biztosítsuk és megkönnyítsük a földreform végrehajtását«, mert a »földnek végre a parasztság birtokába kell jutnia«.

Nagy Imre beszéde elején a politikai helyzet kínálta lehetőségről beszélt, majd – eléggé sematikus – áttekintést adott a földkérdés legutóbbi évszázadairól. Ezután tért ki a konkrétumokra: „Az Ideiglenes Kormány olyan földreformot kíván végrehajtani, amely milliónyi földmunkást tesz a föld birtokosává. Erre a törvényjavaslat már elkészült. A törvényjavaslatot a múlt héten szétküldtem a minisztereknek, és miután a Minisztertanács megtárgyalja, az még ebben a hónapban az összehívandó nemzetgyűlés elé kerül, hogy az törvényerőre emelje, és így a magyar dolgozó nép törvényes úton úgy jusson a földhöz, hogy a földet senki soha el ne vehesse tőle. [...] A törvényjavaslat célja a magyarországi nagybirtokok megszüntetésével az ország demokratikus átalakulásának és jövő fejlődésének útját biztosítani, és az évszázadokon át elnyomott, gazdasági és szellemi nyomorban tartott magyar parasztság számára a felemelkedés útját megnyitni.” A továbbiakban részletesen ismertette a rendelkezés tartalmát a kisajátítandó birtokok típusaitól kezdve a birtoknagyságokon át a földigénylő bizottságok szerepéig.

Mint láttuk, beszédében Nagy Imre – pártja álláspontját követve – földtörvényről beszélt, nyilván ezért került az emléktábla szövegébe is „az új földreform törvény” megfogalmazás. A szovjetek nyomatékos kívánságára lett aztán a következő napokban a törvényjavaslatból sietősen kormányrendelet, s mint Rainer M. János találón megállapította: „Valójában a földreform rendeletjellege csinált belőle igazán »földosztó minisztert« – de Nagy Imre aligha egy egyszerű kormányrendelet formájában szeretne volna lezárni az »ezeréves pert«.

A harmadik egész alakos szobor

SZEGED, 2003

Az emlékjelállítás folyamatában Szeged is ugyanazt az utat járta a rendszerváltás körüli és utáni években, mint az ország más városai. Az első jel, az egy héttel az újratemetés előtt, 1989. június 9-én az Aradi téren felállított kopjafa „1956 mártírjainak” készült, s csak igen áttételesen kapcsolható Nagy Imréhez. Mint Póda Jenő, az Ellenzéki Kerekasztal pártjainak képviselője az avatáson fogalmazott: „[...] így június 16-án, Nagy Imre és társai temetése napján azok is leróhatják kegyeletüket, akik nem jutnak el a budapesti szertartásra”.

A dolog aztán hét évre elült, s csak 1996-ban bukkant újra fel egy bizonytalan szándék formájában, de immár konkrétan a miniszterelnök személyéhez kapcsolódóan, miszerint a Nagy Imre Társaság egy évvel korábban megalakult szegedi szervezetének „tagjai azt is szeretnék elérni, hogy Szegeden tér vagy szobor őrizzé majd Nagy Imre emlékét”. Aztán újabb hét évig nem történt semmi.

Végül 2003. március 23-án döntött a szegedi önkormányzat arról, hogy szobrot állíttat Nagy Imrének. Ellentétben a korábban Kaposváron történetekkel, ahol – mint láttuk – a Képző- és Iparművészeti Lektorátusnak sikerült meggyőzni a döntéshozókat, hogy ne csak helybéli vagy környékbeli szobrászokat hívjanak meg, Szegeden a lokálpatriotizmus győzött. Az önkormányzat ugyanis a kétfordulós pályázatra kizárólag tizenhat szegedi és Szeged környéki szobrászművészt hívott meg. Botka László polgármester másnap küldte ki a névre szóló meghívóleveleket, egyértelműen rögzítve az elvárásokat: „Az 1. forduló tervdokumentációja a mellékelt helyszínrajz figyelembevételével Nagy Imre egész alakos, egyéni stílusban megfogalmazott, de hitelesen ábrázolt, 5/4-es méretű szobrának javaslatát kell, hogy tartalmazza.”

Az április 22-ei határidőre a tizenhat meghívottból kilencen adtak be rajzos terveket (egyikük kettőt is), így az április 24-én Szegeden összegyűlt zsűri tíz leendő műből választhatott. Az 1996-os kaposvári szoborpályázathoz hasonlóan a műleírások itt is megvannak, a zsűri azonban csak azt a három művet értékelte, amelyet a második fordulóba juttatott. Ez esetben is érdemes azonban szemügyre venni a többi hét, tovább nem jutott tervet is – kommentár és a készítőik neve nélkül, önkényesen számozva –, ezek ugyanis szinte teljes leltárát adják azoknak a toposzoknak, amelyekkel a köztéri szobrászat az ezredfordulón 1956-ot és Nagy Imre heroikus vállalását megközelíteni próbálta.

Az 1. vázlat két oszlopszerű lábra tett, csónak formájú, világos mészkő talapzaton álló 5/4-es, egész alakos bronzszobor, a csónak alatt fényes, fekete gránitburkolat. A hajómotívum, amely a „haladástól”, „Kharón ladikjáig” sokféle asszociációt eredményezhet, a műleírás szerint itt szellemhajó, nemzeti történelmünk hajója, amely „pozitív értelmű tükörképe az alatta árnyékként szereplő fekete gránitburkolatnak, mellyel a mindenkori diktatórikus társadalmi rendszert szeretném szimbolizálni”.

A 2. vázlat álló alak, mögötte két nagy kőlap derékszögben felállítva. A művész számára „az önkéntes mártíromság vállalása” a kiindulópont. Nagy Imre „szoboralakjában ezért a tragikumot közelítem – ugyanakkor elfordított feje, arca, tekintete a jövőnek szól – szemben az ítélkező bírakkal – »kinéz«, remélve, hogy nem értelmetlen az áldozat. A mögötte, körülötte összezáruló kövek egyben a sarokba szorítottság monumentális jelei, másrészt, mint egy kitáruló nagy könyv, a Történelem, amely végre egyre tisztábban pergeti lapjait.”

A 3. terven Nagy Imre figurája mintha egy kitárt, kétszárnyú kapuban állna. A leírás szerint: „Az alak és a mögötti zászlók anyaga bronz. A szobrot keretező jelképes ajtó anyaga beton. A zászlók a forradalom zászlói, melyek nem nyúlnak túl az »ajtó« keretén. Nagy Imre nyitni próbált egy szebb, egy jobb, egy emberibb, egy szabadabb, nyitottabb világ felé, de végül is nem tudta elérni. Az őt körülvevő kereten nem tud túljutni.”

Nagy Imre szobra
Szegeden

A 4. vázlat egész alakos szobor, a bokájánál és a felsőtestén rácsavarodó, vízszintesen (felül az egyik függőlegesen) kinyúló szalagokkal. „A bronzból készülő szobor – olvasható tervezője műleírásában – elképzelésem szerint a különböző erők által korlátozott, de végül mégis a nemzeti forradalom ügyét vállaló, annak élére álló miniszterelnököt ábrázolja. A jobbra-balra irányuló formák karokat, a hátra nyúló talán egy kígyót, a felfelé ívelő forma szárnyat szimbolizál, de benne rejlik az államférfi végső tragédiája is.”

Az 5. terv alkotója ugyanaz, mint az előzőé. Ezen Nagy Imre figurája két kör alakú (fekete és fehér), illeszkedő talapzatelem érintkezési pontján áll. „A kétfajta kőből – szól a magyarázat –, annak fogasszerű összeillesztéséből készülő szobor elképzelésem szerint a forradalom alatt fokozatosan megtisztuló, a diktatórikus rendszert elutasító, a forradalom ügyét végül tiszta szívvel vállaló mártír politikust ábrázolja. A fekete-fehér ellentét a forradalom tisztaságát, de annak tragikus elbukását is magában rejti. A talapzat formájával a forradalom örvénylését óhajtottam kifejezni.”

A 6. terv csak néhány rajz műleírás nélkül: kezében papírt tartó szónokfigura (215 centiméter) egyszerű (160 centiméteres) posztamensen.

A 7. terv a többitől teljesen eltérő, már az abszurd határát súroló gondolatkörben mozog: a figura kucsmás, csizmás, rövid bekecses paraszthalak. S az értelmezés: „Nagy Imre szovjet emigrációból hazatérve a földosztás és a begyűjtés minisztere volt. 1953-ban miniszterelnökként a parasztság helyzetén fáradozott. 1956-ban újra miniszterelnökként a mártíromság vállalásával is jó gazdaként szolgált a nemzetét. Csongrád megyében, az ország mezőgazdasági régiójában ezért gazdaként ábrázolom a néhai miniszterelnököt, akit családja – felesége hódmezővásárhelyi Égető lány – is köt a megyéhez. A prémgalléros mikádó és kucsma késő őszi, október-novemberi eseményekre utal. A kompozíció tömbszerűsége a hektikus háttér előtt indokolt.”

Ezeket a tervek utasította tehát el a zsűri, három másikat javasolva a pályázat második fordulójába. Kiss Jenő Ferenc terve az 1956. október 23-ai Kossuth téri beszéd megidézésével a forradalom kitörésére kíván utalni: „A kompozíció maga egy hasáb formájú mészki talapzaton álló egész alakos bronzszobor, amely elé a Parlament erkélyének mészkiéből készített korláttöredékét helyezném. Nagy Imre bal kezében a leírt beszédet tartja, jobb keze a mikrofon rúdján. Az egész kompozíció magassága kb. 350 cm.” A szakvélemény szerint „az alak megmintázása karakteres megformálást ígér, az elképzelés továbbgondolásra érdemes részleteket rejt. Architektúraként nem szerencsés a pillér tetején egy másik építészeti elem (baluszter oszlopfejek tűnik). Kérdéses a figura és a posztamens aránya, a mellvéd stílusa nem látszik hitelesnek.”

Lapis András Nagy Imre-figurája kezében derékmagasságban papírlapot tartó, abból beszédet olvasó, lehajtott fejű alak felöltöben és kalapban. A hengeres talapzat világos színű gránit és 1956 mm magas. „A szobor azt a mozzanatot ábrázolja – szól a leírás –, amikor Nagy Imre 1956. október 30-án rádiósózatot intéz a magyarsághoz. A rádiósózatból az alábbiakat kívánom megörökíteni: »Magyar testvéreim, hazafiak! Hazánk hű polgárai! Őrizték meg a forradalom vívmányait, minden erővel biztosítok a rendet, állítsátok helyre a nyugalmat. Ne folyjon testvérvér hazánkban! ... Sorsdöntő elhatározásunkban álljatok a nemzeti kormány mellé. Éljen a szabad, demokratikus, független Magyarország!« Nagy Imre szavainak idézetét az építészeti megvalósítási terv részeként kell kezelni. Ez – kicsit didaktikusan – de valódi történelemmé teszi a környezet fölé emelkedő szoboralakot. Megítélésem szerint a forradalom miniszterelnökét azért kell hosszú felöltöben és kalapban megjeleníteni, mert alakja így maradt meg az emlékezetünkben.” A zsűri mint értelmezhetetlent kifogásolta az „1956 mm magas” talapzatos, a szakvélemény szerint pedig „a figura megformálása, a mozdulat (a papírt olvasó, lehajtott fej) találó, az elképzelés rajzban is igényes. A leírás szerinti arány és méret a posztamens és a figura között elhibázott, a rajz arányait lehetne érlelni.”

S végül a harmadik továbbjutó, Mihály Árpád pályaműve: viharban álló kabátos alak, bal kezében összecukott esernyő, jobb keze a kalapot tartja a fején. A műleírás szerint Nagy Imre „köpcös, joviális, népi eredetű értelmiséginek hatott, »polgár«-nak. Választékosan öltözött, ápolt bajusz, nyakkendő, kalap, esernyő vagy sétatálcá, aktatáska volt viseletében. [...] A kiszólitott a hatalom falai közül kilép az októberi viharba, amely majd feldönti, ruháját tépi, csupán kalapját védi ösztönösen, mivel, régi tudás, a kalap tisztességet ad, köszönni lehet vele. A kalaphoz nyúló kéz gesztusa kettős, saját tisztességét védi, de talán megkalapolni készül a föltámadt népet. Fontos dramaturgiai elem, mert a polgár tisztességének szimbóluma.” A szakvélemény szerint „a pályázó a szobor minden egyes elemét, motívumát szimbolikus jelentéssel ruházta fel. [...] Az alak megformálása nem mentes bizonyos népies, karikaturisztikus megjelenítéstől, veszélyes, ha a groteszk túlzott hangsúlyt kap. A végső megformálásban a stilizálásnak a méltóságot megtartó határáig javasolt eljutni.”

A szoborpályázat második fordulójának zsűrijét május 27-én tartották Szegeden. Ezen a meghívottaknak az 1:5 léptékű fehér (gipsz) tervet, a költségvetést, a közvetlen környezet helyszínrajzát és a szobor tájolását kellett bemutatniuk. A bíráló bizottság tagja volt a Lektorátus részéről Prokai Gábor osztályvezető, szakértőként Boros

Géza művészettörténész, Janzer Frigyes és Szanyi Péter szobrászművészek, Szegedről pedig Novák István építész és Tóth Attila művészeti író. A figurák, úgy tűnik, nem sokat változtak a rajzos tervek óta, Lapis András művének elhelyezése viszont igen. A korábban csaknem 2 méteres posztamensen elképzelt olvasó figurát most szinte utcaszintre, egy 3 méter átmérőjű, 20 és 40 centiméter közötti magasságú kiemelésre helyezte, „[...] így a szobor megközelítése körívvel megrajzolt lépcsősoron történik. Ezt azért tartom lényegesnek, hogy senkiben ne idéződhessen fel az ugyancsak ezen a téren állt Lenin-szobor” – küszködik a lebontott politikai emlékmű helyére kerülő új szobor jól ismert dilemmájával az alkotó. Kiss Jenő Ferenc tervén a talapzat alacsonyabb lett, a figura bal kezében a papírlapot tartja, jobb keze az erkély korlátján nyugszik.

A zsűri jegyzőkönyve tucatnyi anatómiai hibát sorol Kiss Jenő Ferenc és Mihály Árpád művén, előbbi „egyhangúnak” és „közhelyesnek”, utóbbit „chaplini figurának” és kifejezetten „karikaturisztikusnak” tartva. Lapis András műve a bírálók szerint „a legkevésbé problematikus, megoldja a feladatot, de semmi[t] abból, ami Nagy Imre személyiségének konfliktusait, katarzisait közvetíti”. Így aztán ellentmondásos döntés születik: a zsűri előbb kimondja, hogy a pályázat eredménytelen volt (Tóth Attila: „Meddő a pályázat számomra, szomorú vagyok ezért. Nem hozott eredményt a szegedi szobrászok felkérése.”), majd „ha [mégis] most kell”, módosításokkal

Lapis András művét javasolja megvalósításra: felemelt fejjel, az anatómiai problémák korrigálásával.

Június 20-án a város közgyűlése 05/2003. (VI. 20.) Kgy. sz. határozatával Lapis Andrást bízta meg a szegedi szobor elkészítésével, néhány nap múlva pedig a szerződést is megkötötték a tízmillió forint költségvetésű szoborra. A korábbival azonos összetételű bíráló bizottság a művész szatymazi műtermében szeptember 1-jén tekintette meg a 220×76×76 centiméteres, 1:1 léptékű pasztilin modellt: „Nagy Imre álló alakja felöltöben, kalapban, szemén cvikkerrel, két kezében lapot tartva jelenik meg, feje fölemelve előretekint. A lapon az 1956. október 30-i rádiószózat sorai olvashatók.” A talapzat: „50 centiméter magas horvát mész-kő korong, felül kis tagozattal, átmérő 220 centiméter.” A gondok azonban a figura megnövekedésével, úgy tűnik, szintén növekedtek. Részletek a jegyzőkönyvből: „a szeme nincs megcsinálva”, „a nyak hosszú, nem ilyen volt, köpcös ember volt”, „széles a fej”, „a kalap nyári, nem illik hozzá”, „nem érzem a térdet”, „az ujjak nem pontosak”, „nem természetes a papír fogása”, „a csuklyásizom hiányzik a kabátból”, „szembetűnő a lábak oszlopossága” stb. Így aztán jó egy hét múlva újabb zsűri vált szükségessé, amelyen azonban a szakértők már megnyugodva konstatálták, hogy „[...] a végrehajtott módosításokkal jó irányba változott a szobor. A karakter, azon belül a testforma karaktere határozottabb, hitelesebb lett, megoldott a szem, a redőzések és a kabát faktúrája mozgalmasabbá tették a felületet, megszűnt a lábak oszlopossága. A cvikkerrel történő megjelenítés meggyőző.”

A szentendrei műhelyben rohamtempóban kiöntött szobrot október 20-án szállították a helyszínre, és 23-án délután 3 órakor avatták fel. Szoboravató beszédében Botka László polgármester így idézte fel a miniszterelnök képét: „Nagy Imre valóban kereste az igazságot, és talán élete végén, az utolsó pillanatban meg is találta. Abban az elhíresült mondatában, melyet sokáig nem ismerhettünk meg, mely csak évtizedeken át rejtegetett, megsárgult, megkarcosodott filmszalagon maradt ránk, és amely így szól: »Sorsomat a nemzet kezébe teszem le – kegyelmet nem kérek.« Mert a rendszer alapjaiban nem volt demokratizálható – Nagy Imre pedig eredendően vérbeli demokrata volt. Demokrata abban az értelemben, amely szerint »a vélemény szabad«, amely szerint »az én véleményem csak egy vélemény«, s amely szerint »az én véleményemmel szemben egy másik vélemény is igaz lehet«. Ő az életét adta a demokrata nézeteknek ezért talán a legmagasztosabb megnyilvánulásáért. Ezért kell nekünk ide ez a szobor.”

Nagy Imre szobra Szegeden

Emléktábla egykori elemi iskoláján

KAPOSVÁR, 2005

A szülőházon (1989. június 15.) és a gimnáziumban (1996. május 30.) elhelyezett emléktáblák, valamint az egész alakos szobor (1996. október 23.) felavatása után, 2005. október 21-én emléktábla került Nagy Imre egykori kaposvári elemi iskolájának falára is. Szita Károly polgármester 2004. augusztusi közgyűlési előterjesztésében olvashatjuk, hogy „a Nagy Imre Társaság már évek óta szeretne emléktáblát állíttatni a mártírhaltalt miniszterelnök emlékére egykori iskolájának, a mai Kodály Zoltán Általános Iskolának a Fő utcai homlokzatán. A tábla elkészítésére Gera Katalin szobrászművészt kérték fel, aki a tábla tervét elkészítette és eljuttatta a Hivatalba. [...] A táblát az Iskola fennállásának 100. évfordulójára tervezett ünnepség keretében, idén ősszel szeretné felavatni a Nagy Imre Társaság.” A polgármester ugyanakkor azt javasolta a közgyűlésnek és a Nagy Imre Társaság helyi

Nagy Imre a halálos ítélet kihirdetése közben (fotó: archív)

szervezetének, hogy a tábla felállítását halasszák el egy évvel, 2005-re, az iskola homlokzatának felújítása utánra.

Az elemi népiskola, az „Anna utcai iskola” 1904-ben nyitotta meg kapuit, s Nagy Imre a következő tanévtől járt ide, miként ez „Viharos emberöltő” című emlékiratából is kiderül – ha iskolai emlékei nem is annyira a tanulásról, mint inkább a kislány „bandázásról” maradtak meg: „Első elemibe messzire a belvárosba, a katolikus templom mellé, a későbbi polgári iskola épületébe kellett járni [...]. Később közelebb, az Anna utcai iskolába jártam. Sokat verekedtünk az iskolában is. Az Anna utcai iskola udvarán, verekedés közben kövel bedobták a fejemet. Utcák szerint csapatokba szerveződünk. Én a Fő utcai csapatban voltam. Legnagyobb ellenségünk a Pécsi utcai csapat volt, melynek a Fő utcán kellett haza mennie.” (A Pécsi utca a Fő utca keleti folytatása.)

Nagy Imre 1902 szeptemberétől első osztályba a Kossuth téri elemibe járt, 1903 februárjában azonban a család – az apa áthelyezése miatt – másfél évre Pécsre költözött. 1905 nyarán költöztek vissza Kaposvárra, így az elemi iskola 4. és 5. osztályát járta az Anna utca és a Fő utca sarkán álló épületben. Az emléktábla szövege tehát nem teljesen pontos, hiszen öt elemi osztályból csak kettőt végzett itt Nagy Imre.

A Fő utca 40–44. számú épület homlokzatán elhelyezett 45×66 centiméteres bronz emléktábla felirata szemből a bal oldalon: „NAGY IMRE // (1896–1958) // MÁRTÍR MINISZTERELNÖK / KAPOSVÁR SZÜLTÖTE / ITT, AZ EGYKORI NÉPISKOLÁBAN / VÉGEZTE ELEMI ISKOLAI / TANULMÁNYAIT. // ÁLLÍTTATTA 2005-BEN: / KAPOSVÁR M. J. VÁROS ÖNKORMÁNYZATA / SOMOGY MEGYE KÖZGYŰLÉSE / NAGY IMRE TÁRSASÁG”. Az emléktábla jobb oldalán Nagy Imre 40 centiméteres portrédomborműve látható. Ez a miniszterelnök egyik olyan köztéri ábrázolása (a könyvünkben később sorra kerülő kabai szobor mellett), amelyhez az alkotó egyértelműen a Nagy Imre-per idején készült fotókat vette alapul, s a lesóványodott, a halálos ítéletet komoran hallgató Nagy Imrét ábrázolja. A kezdet és a vég szimbolikája jelenítődik meg tehát: az utolsó nap portréja a kisgyermekként látogatott iskolaépület falán.

Mécs Imre országgyűlési képviselő avatóbeszédében felidézte Nagy Imrével való találkozását, a börtönhíreket a fogoly miniszterelnökről, emberi nagyságát és tragédiáját. Nagy Imre unokája, Jánosi Ferenc pedig gyermekkori emlékeiről és a snagovi időszakról beszélt az avatáson.

Félszobor a forradalom 50. évfordulóján

ENCS, 2006

A 2006-os emlékévi, az 1956-os forradalom 50. évfordulójával kapcsolatos rendezvények és emlékműállítások koordinálására és – főleg – az ezek támogatására szánt állami pénzek szétosztására és felügyeletére az 1103/2005. (X. 27.) számú kormányhatározattal létrehozott 1956-os Emlékbizottság által kínált lehetőségek rendezvények tartására, emlékhelyek létesítésére stb. az ország számos önkormányzatában visszhangra lelt. Így a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Encs város önkormányzatában is, ahol ezzel a támogatással az országban elsőként avattak Nagy Imre-szobrot 2006. október 20-án.

Későbbi pályázatában az encsi önkormányzat így indokolta a Nagy Imre-szobor irányába tett első lépéseit: „2001-ben [...] sikerült kialakítani egy városi parkot, melynek középpontjában Balogh Géza szobrászművész monumentális szobra áll. A Sámuelről, térségünk jelentős történelmi személyiségéről. [...] Környezetében emlékezhetünk augusztus 20-án az államalapításra, Szent István királyunkra. Nemzeti ünnepeink sorában nem kevésbé jelentős az október 23. [...] Lakóinkban már régóta megfogalmazódott, hogy ideje lenne a városban egy olyan emlékhelyet kialakítani, mely méltó a forradalom és szabadságharc emlékének felidézésére, kiemelkedő alakjai előtti tisztelésre. Sikerült a város főutcájából egy kis területet kiszakítani, parkká alakítani, így a park méltó helyé válhat az emlékhely kialakítására. [...] Olvasva az 1956-os Emlékbizottság felhívását, Encs Város Önkormányzata úgy határozott, hogy a parkban egy szobrot állít fel. A szobor elkészítésére újra Balogh Géza nyíregyházi szobrászművészt kérte fel. A város azóta is jó kapcsolatot ápol a művésszel, hiszen a nyaranként megrendezésre kerülő Alkotótábornak ő a vezetője. [...] Nagy Imre kiválasztása a város lakóinak javaslatára a művésszel együtt történt. Személye összeforrt a változásra törekvő '56-os forradalommal. Jelképe az eseményeknek, mely nagy lendülettel ragadta magával az országot, majd kénytelen volt meghajolni az erőszak előtt. Környékünkön nem volt olyan jelentős esemény, melynek alakját példaként állíthattuk volna az emberek elé. Ezért döntött úgy a Képviselő-testület a lakosság és a művész javaslatára, hogy a mementó, mely emlékeztet minket az 50 évvel ezelőtti eseményekre, Nagy Imre személyéről készített szobor legyen.”

Ez az indoklás két szempontból is érdekes. Először is, az önkormányzatban fel sem merült a pályázat demokratikus gondolata: elégedettek voltak a művész korábbi munkájával, a kapcsolat is folyamatos volt, természetesnek vették újbóli megbízását. A másik szempont az emlékhelyek genezise szempontjából érdekes és általános érvényű: az évente ismétlődő emléknap, az ünnep kíván magának egy állandó helyet, ahol össze lehet jönni, és egy jelet, amelyet körbe lehet állni, ahol emlékezni lehet, és amelyet meg lehet koszorúzni akkor is, ha az adott eseménynek konkrét helyi emlékezete esetleg nincs is.

Az idézett helyi összefoglaló hitelesnek tekinthető, hiszen Balogh Géza 2006. január közepén Bratu László polgármesternek írt levele gyakorlatilag a később ténylegesen felállított emlékművet írja már le. Ennek makettjét mutatta be a művész a képviselő-testület január 23-ai ülésén, amelyen a testület úgy döntött, hogy „a város frekvenciált területén pályázati támogatással az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére Nagy Imre-szobrot kíván elhelyezni Balogh Géza szobrászművész tervei alapján”.

A város polgármestere február 13-án kötött szerződést a szobrászművésszel, és csak egy hét múlva fordult a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz, kérve „a mű szakmai elbírálását, mert ez a feltétele a pályázat benyújtásának”.

A március 16-án a Polgármesteri Hivatalban megtartott művészeti zsűrin a szakértők ugyanazt az 1:5 léptékű gipszmodellt tekinthették meg, amelyet a képviselő-testület januárban már látott. Balogh Géza műleírása:

„Az 1956-os emlékmű központi alakja Nagy Imre mártír miniszterelnök, aki a kompozíció meghatározó része. A figura [...] 5/4-es méretű, portré igényű, és mindemellett a személyiség egészét megjelenítő, formai jegyeiben a tevékenységét jellemző, szónoki mozdulatban ábrázolja őt. A mozdulat feszessége, a test erőteljes tartása azt tartalmazza, hogy Nagy Imre határozott meggyőződése élete ezen szakaszában (vagyis 1956-ban) kristályosodott ki teljes egészen. A kompozíció lényegét képezi a köelemek sajátos tektonikai rendje. Így a szakított és vágott felületek ritmikai váltakozása, kontrasztja mind-mind a belső feszültség kifejezését segítik, ill. tartalmi összefüggéseket jelentenek a tragikus sors beteljesedésére. A kőből kilépő, ill. a kőbe befelé záródó bronz figura mind utalás a sok-sok ellentmondásos élet kifejezésére [sic!]. A pódiumszerű kubusos forma csak részben utal a parlamenti építészeti formákra.” (Attól a történelmi zavarosságtól most tekintsünk el, hogy Nagy Imre 1956-ban nem beszélt a parlamenti ülésteremben, és a kompozíció inkább az 1953-as miniszterelnöki bemutatkozó beszéd fotóira emlékeztet.)

A zsűri jegyzőkönyve és a helyszíni szemle tapasztalatait összegző szakvélemény kiemeli: „A komplett, szép terv erénye, hogy a portréábrázolást kimozdítja a szokványos büszt megoldásból, a figura elhelyezése jó, kifordulása előnyös, sejteti Nagy Imre egyéniségét. Jó az architektúra változatossága, vágott és csiszolt felületek

izgalmasan jelennek majd meg. [...] A helyszín szépen kialakított, parkosított. [...] A plasztika tájolása észak-északnyugati, ezért külön szerencsés a szobor mögött megjelenő, így az ellenfényt mérséklő és az iskolaépület kissé kitakaró kő háttér.” Az 5 millió forint összköltségvetésű mű a nyár folyamán 2 millió forint támogatást kapott a Lektorátustól.

Az 1:1 léptékű agyagmodell zsűrijét 2006. szeptember 20-án tartották a művész nyíregyházi műtermében. A szakértők „egyértelműen karakteresnek” látták a szobrot, de sorolták az anatómiai hibákat is: „a nyakból többet láttatni”, „a két oldalon a szem és a fülek közötti távolság eltérő”, „a bal kéz ujjpercei pontatlanok”, „a jobb kar merev”, „a bal kar és kéz hosszabb, mint a jobb” stb. Egy kis megmosolyogtató véleményeltérés a bírálaton részt vevők között jól mutatja az esztétikai szempontokat érvényesítő szobrász és a realitásokhoz tapadó politikus eltérő nézőpontját. Az egyik meghívott bíráló (maga is szobrászművész) ugyanis kicsinek találta a figura kezében tartott papírlapot, mire a megbízóként jelen lévő encsi polgármester közölte: „Mindenki A/5-össel dolgozik, az A/4-es nagy.”

Az emlékművet 2006. október 20-án, 17 órakor avatták fel. A kész emlékmű méretei: a figura 135 centiméter magas, a mű befoglaló mérete 310×130×120 centiméter. A szobor alatti párkányos talapzat süttői mészkőből

készült és 110 centiméter magas, a háttér lap recski félgránit. Felirata a talapzaton „1956”, annak párkányán a szobor alatt: „NAGY IMRE // 1896–1958”.

A kész mű zsűrijére már csak a felállítás után került sor. A bírálók most is csak a mű távlati képével voltak elégedettek. („[Az] agyagszűrin elhangzottak ismét: tele van anatómiai problémákkal. [...] Rá kellett volna mintázni egy ilyen modellre” – dohogott az egyik bíráló.) Véleményüket így összegzi a szóbeli mondandójuk nyersességét elsimító írásbeli szakvélemény: „[...] A félalakos megoldás a posztamentummal szinte valóságos egészalak hatását kelti, szép a kompozíció, kő és bronz aránya jó. Messziről nézve a figura tömege és sziluettje jól emlékeztet Nagy Imrére, közelről azonban anatómiai és kivitelezési problémák mutatkoznak. Esztétikailag zavaró, hogy a szobor nem helyezkedik pontosan a posztamensre, közöttük ujjnyi fúga jelentkezik (mechanikai lopás veszélyét kínálja), formailag megosztja a szobrot a vágások méltatlan összedolgozása (horpadt felületek), a melegített (színes felületet eredményező) patina nem illik a mű szellemiségéhez. A szakértők szerint az 1:1 léptékű modell zsűrin elhangzott észrevételekre nem minden vonatkozásban történt kielégítő módosítás, finomítás, a mű végleges alakjának megformálásakor. Nem került helyre az állkapocs, a nyak, a fül, ez utóbbi formailag különösen bántó. A jobb kar drapériakezelése különbözik a másik kartól és puffasztott kabátujj jellegű, a párkányt érintő kézfej nem megoldott, kicsi a hüvelykujj. A szemüveg előrebukik, illesztése (hegesztett pötty) nem szobrászi megoldás.”

A patinán sikerült utólag javítani, a talapzat és a szobor közötti rés azonban mindmáig megmaradt, a formázási-anatómiai hibák pedig egy bronzöntvényen utólag már nem javíthatók. Valóban nem ez Nagy Imre legsikerültebb portrészobra, de a történelmi hűségnek tartoztunk ennek elmondásával is.

Nagy Imre szobra Encsen

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján

TATABÁNYA, 2006

Az encsi szobor avatását követő napon leplezték le Tatabánya Nagy Imre-szobrát, amely szintén részesült az emlékévé kiemelt állami támogatásából. Bár amikor a felállításáról döntött az önkormányzat, a támogatásról még nem lehetett tudni, nem is számoltak vele. 2005. augusztus 25-ei ülésén határozott ugyanis a város közgyűlése arról, hogy 2006. november 4-éig felállítják Nagy Imre 5/4-es mellszobrát. A határozat a költségek egy részét is biztosította: a 2006. évi költségvetésben előirányoztak kétfélmillió forintot a szoborra, valamint elhatározták, hogy számlát nyitnak a közadakozásból befolyó adományoknak.

A város közgyűlése 2006. február 23-án döntött a mellszobor felállításának helyszínéről és a művész „kijelöléséről”. A szobor leendő helyszíne a döntés értelmében Tatabánya-Újvárosban a Komáromi út és a Turul mozi közötti

park, a felkért művész pedig Paulikovics Iván. Erről a város polgármestere már aznap tájékoztatta a Képző- és Iparművészeti Lektorátust, jelezve, hogy pályázni kívánnak a költségekre, ezért kéri, hogy a Lektorátus szakértői vizsgálják meg a helyszínt.

A helyszíni szemle március 20-án volt, és bár megállapította, hogy „a Turul mozi nagyon csúnya háttér”, a helyszínt „elfogadható”-nak nyilvánította. A szobor mérete azonban ekkor még nem tisztázott, a szakvélemény ugyanis a szokásos 5/4-es méret helyett a tér mérete miatt a „másfélszeres életnagyságú portré” indokoltságáról beszél. Még az egy hét múlva megtartott művészeti zsűri jegyzőkönyvében is másfélszeres méretről van szó, a három héttel később, a zsűri jegyzőkönyve alapján készült szakvéleményben viszont már 5/4-es a szobor. Valószínűleg a költségvonzatok érvényesültek, a Lektorátustól mindenesetre félmillió forintot, a Nagy Imre Társaságtól pedig száz-ezret kapott a város a szoborra.

A március 28-án, az alkotó budapesti műtermében megtartott zsűrin Fekete Tamás szobrászművész a következőképpen összegezte Nagy Imre köztéri ikonográfiájának évtizedes fejleményeit: „A történelem fricskája, hogy Nagy Imrének milyen sokféle arcát mutatta meg. Tíz év alatt mennyi minden ment át. A portré magán viseli a tíz év ellentmondásos sorsának minden jegyét. Vidám gazda, államférfi, bukott politikus, sorsát vállaló ember, mártír – ebben a portréban az egész század nyomorúsága is benne van. Más, mint az eddigi Nagy Imre-portrék, mer ikonográfiát teremteni. Az osztott posztamens antropomorfizálja a szobrot.” A különleges, osztott talapzat, a két kanfanár (horvát) mészró pillér valóban mintha egy egész alakos szobor kontúrját mutatná.

A szobrot 2006. október 21-én 15 órakor avatták fel. Köszöntőt mondott Bencsik János polgármester, a szobor-avató ünnepi beszédet pedig Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, a Nagy Imre Alapítvány kuratóriumának tagja tartotta.

A mellszobor kör alakú, nyolc méter átmérőjű kövezett dombon áll, amelyre a frontnézet felől öt lépcső vezet fel. A talapzat 170 centiméter magas, a szobor 65 centiméter. A feliratot később és külön párnakövön helyezték el a dombocska lábánál: „NAGY IMRE TÉR // NAGY IMRE // 1896–1958 / MINISZTERELNÖK // AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS / SZABADSÁGHARC MÁRTÍRJA // A SZOBROT TATABÁNYA MEGYEI JOGÚ VÁROS / ÖNKORMÁNYZATA ÁLLÍTTATTA / KÉSZÍTETTE PAULIKOVICS IVÁN / 2007”. (A táblán tévesen szereplő 2007-es dátum a felirat utólagos elhelyezésének időpontjára utal.)

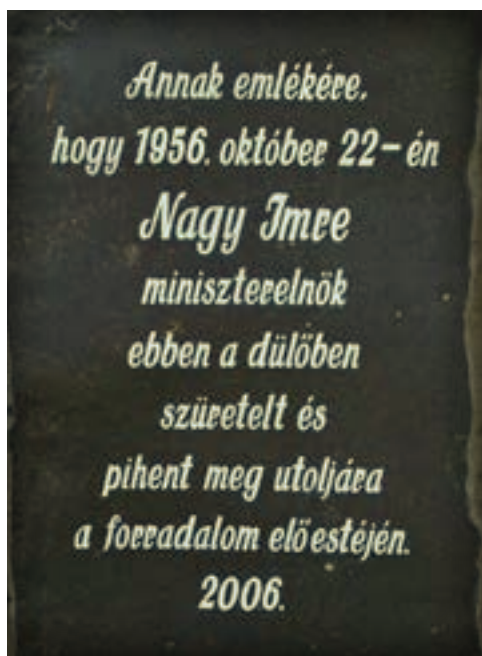
Nagy Imre mellszobra
Tatabányán

A badacsonyi szüret második emlékjele

BADACSONYTOMAJ, 2006

Könyvünk elején már bemutattuk az 1956. október 22-ei badacsonyi szüretre, Nagy Imre „utolsó békés polgári napjára” emlékeztető, a Zabó-ház falán 1990. október 22-én felavatott emléktáblát. Ennél azonban a 2000-es évek elején – a közben bekövetkezett tulajdonosváltás miatt – egyre inkább lehetetlenné vált a megemlékezés. Káloczi Kálmán, a község polgármestere a Nagy Imre Társaság helyi szervezete nevében így foglalta össze a

2006-ban történeteket: „A Badacsony körüli önkormányzatok által szervezett október 22-ei emlékszüret és [az október 20-ai – P. J.] túra egyik rendezője voltunk. A Zabó-ház tulajdoni viszonyaiban bekövetkezett változás miatt ez alkalommal avattuk fel a Nagy Imre szüreten való részvételét megörökítő emlékoszlopot a Sipos család szőlőbirtokán. Felirata így örökíti meg az eseményt: »Annak emlékére, / hogy 1956. október 22-én // Nagy Imre // miniszterelnök / ebben a dűlőben / szüretelt és / pihent meg utoljára / a forradalom előestéjén. / 2006.« Azóta ennél a kőnél helyezzük el az emlékezés virágait.”

Az emlékkő alacsony betonalapzatra helyezett, 2 méteres, homloklapján csiszolt, máshol hasított felületű bazalt sztélé. Felállítását az tette szükségessé, hogy az újabban egyre inkább 19. századi nevén, az építető után Szentkirályi-villaként emlegetett egykori Zabó-ház birtokukban lévő felét az örökösök fokozatosan eladták a ház másik felét már az 1970-es évektől birtokló tulajdonosnak. Az immár a teljes ház és telek új tulajdonosa pedig egyre kevésbé tűrte saját telkén, saját háza tornácánál az évente ismétlődő közéleti megemlékezéseket és az év közben bejelentetlenül érkező látogatókat.

A ház mögötti dűlő is magánterület ugyan, a Sipos családé, de e család egyik tagja Zabó-leszármazott, s az önkormányzattal együtt fontosnak tartják az egykori szüret emlékének fenntartását. 2006 óta október 22-én az önkormányzattal együtt rendszeresen Nagy Imre-emlékszüretet tartanak,

a forradalom 50. évfordulóján emlékbort is palackoztak, a Sipos Borház internetes honlapján megtekinthető a látogathatatlan emléktábla is, felállítása óta pedig a bazaltoszlop a hagyományos Nagy Imre-emléktúrák kiindulópontja.

A 2004. október 15-én tartott emléktúra alkalmával egy kisméretű márványtáblát helyeztek el az egykori kőbánya, az 1950-es évek elején kényszermunka-tábor területén egy fa tövében. Az emléktábla felirata a Himnusz egy sorának parafrázisával: „Itt állott s most kőhalom”. / Nagy Imre rendelete feloszlatta 1953-ban, / 1954 őszén megszüntették. // 2004. október // Nagy Imre Társaság / Veszprémi Szervezete”.

Utcanev és emléktábla a forradalom 50. évfordulóján MISKOLC, 2006

A Nagy Imre Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szervezete kezdeményezésére döntött úgy Miskolc önkormányzata, hogy a forradalom ötvenedik évfordulója tiszteletére Nagy Imre utcának nevezi el a Kazinczy utcát és a Szentpáli utcát összekötő, korábban névtelen közterületet. 2006. október 22-én, vasárnap délelőtt egy utcanévjelző emléktáblát is felavattak a Szentpáli és az immár Nagy Imre utca sarokházának falán. A fekete márványtábla felirata: „NAGY IMRE // (1896–1958) // AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS / SZABADSÁGHARC MÁRTÍR / MINISZTERELNÖKE”. Az emléktábla avatásán Joósz Gábor, a Nagy Imre Társaság megyei elnöke tartott ünnepi beszédet.

Emléktábla: bezártan, de még szabadon

BUDAPEST, SZERB NAGYKÖVETSÉG, 2006

2006. október 22-én 17 órakor avatta fel Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök és Borisz Tadić szerb köztársasági elnök Szerbia budapesti nagykövetségének épületén a Nagy Imre Társaság Budapesti Szervezete és a Szerb Köztársaság Nagykövetsége kezdeményezésére állíttatott, és a Nagy Imre Alapítvány által finanszírozott kétnyelvű emléktáblát. A bronz pántokkal összefogott, nyitott könyvet formázó két szürke márványtáblán szerb és magyar nyelven olvasható a következő szöveg: „Ebben az épületben, a / Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Nagykövetségén / lelt menedéket 1956. november 4-e és 22-e között /

Nagy Imre a Parlamentbe érkezik 1956. október 23-án este (fotó: archív)

Nagy Imre miniszterelnök / és legközelebbi munkatársai: / Losonczy Géza államminiszter, Donáth Ferenc, / Fazekas György, Haraszi Sándor, Jánosi Ferenc, / Köves Erzsébet, Lukács György, Rajk Júlia, / Szántó Zoltán, Szilágyi József, Tánczos Gábor, / Újhelyi Szilárd, Vas Zoltán, Vásárhelyi Miklós / és családtagjaik. / A menekülteket segítve vesztette életét / 1956. november 5-én / Milenko Milovanov, a követség attaséja. // Budapest, 2006. november 4. / a Nagy Imre Társaság Budapesti Szervezete / és Szerbia Nagykövetsége”.

„Nagy Imre nevét nemcsak Magyarországon értékelik nagyra, hanem Szerbiában is, és tisztelik cselekedeteit” – mondotta Borisz Tadić. Gyurcsány Ferenc az ötven évvel korábban a budapesti jugoszláv nagykövetségen történetekre emlékezett: „Sokak számára ez az épület a remény házaként indult, hogy helyreállítható a demokratikus rend, biztosítható a törvényesség, és Magyarország kibonthatja a forradalom teljes örökségét. Sajnos innen indult el a hazugság útja. [...] Sajnálom magunkat, hogy reményből hazugság lett, ezért csak magunkat okolhatjuk.” Az avatásról beszámoló MTI-tudósítás szerint „a miniszterelnök az emléktáblánál mondott beszédében hangsúlyozta: Kádár első nagy hazugsága e ház bejáratánál kezdődött, és ez vezetett az összes többihez a következő években”. De mire is utalt a kormányfő, mi is történt 1956 novemberében a jugoszláv követségen?

„Amikor Nagy Imre átlépte a jugoszláv követség kapuját – írja Rainer M. János –, a diplomácia szabályai szerint »kilépett« Magyarország területéről.

Történetét ettől kezdve sokkal kevésbé írta ő maga, mint életében bármikor. Most már nélküle döntöttek arról, hogy mi történjék vele. Hogy ezzel tisztában volt-e az első pillanattól kezdve, nem tudható, de biztosan számolt minden lehetőséggel. [...] Nagy Imre – ha egyelőre nem is úgy, mint 1916–19-ben vagy néhány napra 1938-ban – fogoly lett.”

Mint a tábla szövege is elmondja, a csoport tagjai november 4. reggelétől november 22. estéjéig tartózkodtak az épületben, bezártan, de még szabadon. A házat a szovjet politikai rendőrség, a KGB őrizte, míg az alkudozások folytak a menekültek további sorsáról. November 5-én egy szovjet harckocsi lövéseket adott le az épületre, ekkor vesztette életét Milenko Milovanov követségi tanácsos. Mint Rainer biográfiájában célzatosan megjegyzi: „egy-egy visszaemlékezések szerint a diplomata szerfelett hasonlított Nagy Imrére”.

Emléktábla a Corvin közben a forradalom 50. évfordulóján

BUDAPEST, 2006

Az 1993 és 2006 közötti tizennégy évben tizenhárom emléktáblát avattak fel a budapesti Corvin közben. A legtöbbet az Igazolt Magyar Szabadságharcos Világszövetség állíttatta. Valóságos legendáriuma van ma már ennek az emléktáblaerdőnek, történetét Eörsi László írta meg a *Históriában*.

Nem véletlen, hogy a Nagy Imre-kormány első napjaira és Maléter Pálra 1956-ban gyanakvással tekintő Corvin köziek csak a forradalom ötvenedik évfordulóján szánták el magukat arra, hogy emléktáblát állítsanak a Nagy Imre-per kivégzettjeinek. Illetőleg nem is tudni, hogy az állítatók milyen alapon szelektáltak, hiszen a táblán szereplő négy személyből hármat a perben ítélték halálra és végeztek ki, a negyediket, szintén a per vádlottját, a per során gyilkolták meg, de nem tudni, milyen meggondolásból maradt le Szilágyi József neve, aki eredetileg úgyszintén a Nagy Imre-per vádlottja volt, s ügyét csak később választották külön, hogy az eljárás végén őt is halálra ítéljék és kivégezzék.

Így aztán a 130×70 centiméteres fekete márványtábla négy élet emlékét őrzi. Mindegyik név és felirat mellett egy-egy kör alakú, 14 centiméter átmérőjű bronz plakett látható az illető portréjával. A plaketteket Domonkos Béla szobrászművész készítette. A tábla felirata: „EMLÉKEZZ // NAGY IMRE // 1896–1958 / MINISZTERELNÖK // POLITIKAI PÁLYAFUTÁSA 1945-TŐL: BELÜGYMINISZTER, / ORSZÁGGYÜLÉS ELNÖKE, MINISZTERELNÖK HELYETTES, / MINISZTER, MAJD 1953–55 KÖZÖTT MINISZTERELNÖK. / EZEN IDŐ ALATT VÁLIK SZÁMÁRA NYILVÁNVALÓVÁ A / KOMMUNISTA DIKTATÚRA EMBERTELENSÉGE. / 1956. OKT. 28-ÁN A FORRADALMI NÉPAKARATNAK MEGFELELŐEN / LESZ AZ ÚJ KORMÁNY MINISZTERELNÖKE. FELMONDJA / A VARSÓI SZERZŐDÉST, FÜGGETLEN, SEMLEGES / MAGYARORSZÁGOT AKART, S EZÉRT ÉLETÉVEL KELLETT / FIZETNIE 1958. JÚN. 16-ÁN.”

Mint láthatjuk: a tábla szövege nem tartja fontosnak, hogy Nagy Imre volt a „földosztó miniszter”, nem hajlandó tudomást venni Nagy Imre 1956-os első kormányáról (október 24–27.), s csak a „forradalmi népakaratnak megfelelő” új kormány miniszterelnökeként ismeri el. Ez az ambivalens szemlélet okozta, hogy tizennégy évig tartott, míg az állítatók egyáltalán eljutottak addig, hogy a Corvin köz tizenharmadik tábláját Nagy Imrének és társainak szenteljék.

Az emléktábla Maléter Pálra emlékező szövege hasonlóan távolságtartó: „MALÉTER PÁL // 1917–1958 / KATONATISZT, MAJD 1956. NOV. 3-TÓL / HONVÉDELMI MINISZTER // ÉLETÚTJA A SZOCIALISTA NÉPHADSEREGTŐL – AHOL / PARANCSNOKI BEOSZTÁSOKAT TELJESÍTETT – A / FORRADALOMHOZ ÁTÁLLÓ ÉS HONVÉDELMI MINISZTERI / KINEVEZÉSIG ELJUTÓ MAGASSÁGIG ÍVELT. A SZOVJET / KGB VEZETŐJE ÁLTALI 1956. NOV. 3-I LETARTÓZTATÁSA / UTÁN, 1958. JÚN. 15-ÉN HALÁLRA ÍTÉLIK ÉS FELLEBBEZÉSI / LEHETŐSÉG NÉLKÜL JÚN. 16-ÁN KIVÉGEZTÉK.”

Gimes Miklós szövegrésze még tárgyi tévedést is tartalmaz, Gimes ugyanis nemhogy „vezéralakja”, de még csak tagja sem volt a kormánynak. A felirat: „GIMES MIKLÓS // 1917–1958 / ÚJSÁGÍRÓ // NAGY IMRE KORMÁNYÁNAK EGYIK VEZÉRALAKJA VOLT. / A NEMZETHEZ VALÓ HÜSÉGÉÉRT NAGY IMRE ÉS TÁRSAI / PERÉBEN HALÁLRA ÍTÉLTÉK ÉS KIVÉGEZTÉK.”

És végül a tábla Losonczy Gézára emlékező felirata: „LOSONCZY GÉZA // 1917–1957 / ÚJSÁGÍRÓ / MAJD 1956. OKT. 28-TÓL MINISZTER // A NAGY IMRE KÖRÜL CSOPORTOSULÓ PÁRTELLENZÉK / EGYIK VEZETŐ ALAKJA, AKI OSZTOZOTT MÁRTÍRTÁRSAI / SORSÁBAN, DE MIELŐTT ELÍTÉLTÉK VOLNA, KIÚJULT / KORÁBBI BETEGSÉGÉBEN HALT MEG A BÖRTÖNBEN / 1957. DEC. 21-ÉN. // ÁLLÍTOTTA / AZ IGAZOLT MAGYAR SZABADSÁGHARCOS VILÁGSZÖVETSÉG / AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL”.

Az emléktáblát 2006. október 23-án 15 órakor avatták fel a Corvin közben. Avató beszédében az ünnepségről készült beszámoló szerint Jánosi Katalin „[...] azt hangsúlyozta, hogy mindig mesterkéltnek tartotta a forradalmárok,

mártírok szétválasztását utcai harcosokra, illetve értelmiségiekre, politikusokra, mivel 1956-ban mindenki tette azt, amit rá mért sorsa: valaki az utcai harcokban, valaki az egyetemeken, a munkahelyén, vagy a parlamentben. Hozzáfűzte, hogy Nagy Imre miniszterelnök jogi keretbe foglalta az egyszerű forradalmárok követeléseit és állami szintre emelte azokat.”

EMLÉKEZZ

NAGY IMRE

1896 - 1958

MINISZTERELNÖK

POLITIKAI PÁLYAFUTÁSA 1945-TŐL: BELÜGYMINISZTER, ORSZÁGGYŰLÉS ELNÖKE, MINISZTERELNÖK HELYETTES MINISZTER, MAJD 1953-55 KÖZÖTT MINISZTERELNÖK. EZEN IDŐ ALATT VÁLIK SZÁMÁRA NYILVÁNVALÓVÁ A KOMMUNISTA DICTATÚRA EMBERTELENSÉGE. 1956. OKT. 28-ÁN A FORRADALMI NÉPARATNAK MEGFELELŐEN LESZ AZ ÚJ KORMÁNY MINISZTERELNÖKE. FELMONDJA A VARSÓI SZERZŐDÉST, FÜGGETLEN, SEMLEGES MAGYARORSZÁGOT AKART S EZÉRT ÉLETÉVEL KELLETT FIZETNIE 1958. JÚN. 16-ÁN.

MALÉTER PÁL

1917 - 1958

KATONATISZT, MAJD 1956. NOV. 3-TÓL HONVÉDELMI MINISZTER

ÉLETÚTJA A SZOCIALISTA NÉPHADSEREGTŐL - AHOL PARANCSONKI BEOSZTÁSOKAT TELJESÍTETT - A FORRADALOMHOZ ATÁLLÓ ÉS HONVÉDELMI MINISZTERI KINEVEZÉSIG ELJUTÓ MAGASSÁGIG ÍVELT. A SZOVJET KGB VEZETŐJE ÁLTALI 1956. NOV. 3-I LETARTÓZTATÁSA UTÁN 1958. JÚN. 15-ÉN HALÁLRA ÍTÉLIK ÉS FELLENEZÉSI LEHETŐSÉG NÉLKÜL JÚN. 16-ÁN KIVÉGEZTEK.

GIMES MIKLÓS

1917 - 1958

ÚJSÁGÍRÓ

NAGY IMRE KORMÁNYÁNAK EGYIK VEZÉRALAKJA VOLT. A NEMZETHEZ VALÓ HÜSÉGÉRT NAGY IMRE ÉS TÁRSAI PERÉBEN HALÁLRA ÍTÉLTÉK ÉS KIVÉGEZTEK.

LOSONCZY GÉZA

1917 - 1957

ÚJSÁGÍRÓ

MAJD 1956. OKT. 28-TÓL MINISZTER

A NAGY IMRE KÖRÜL CSOPORTOSULÓ PÁRTIELLENZÉK EGYIK VEZETŐ ALAKJA AKI OSZTOTOZOTT MÁRTÍRTÁRSAI SORSÁBAN, DE MIELŐTT ELÍTÉLTÉK VOLNA KIJÚLT KÖRÁBBI BETEGSÉGÉBEN HALT MEG A BÖRTÖNEN 1957. DEC. 22-ÉN.

ÁLLÍTOTTA

AZ IGAZOLT MAGYAR SZABADSÁGHARCOS VILÁGSZÖVETSEG
AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Domborműves
emléktábla Budapesten,
a Corvin közben

'56-os emlékmű félszoborral a forradalom 50. évfordulóján

KABA, 2006

A Hajdú-Bihar megyei kisváros, Kaba képviselő-testületét is a forradalom 50. évfordulója kapcsán meghirdetett emlékévn nyújtotta pályázati lehetőség indította egy 1956-os emlékmű felállítására. Nem kifejezetten Nagy Imre-emlékműre gondoltak, hanem '56-os emlékműre, csupán a pályázat eredményeként lett belőle konkrétan Nagy Imre-emlékhely is. Három szobrászművészt kértek fel a meghívásos pályázaton való részvételre, s ketten egy-egy, egy fő pedig két tervvel pályázott, így négy mű került a 2006. március 27-én a helyi polgármesteri hivatalban megrendezett zsűri elé. Itt is érdemes egy pillantást vetni az egész pályázatra, nem csak a győztes műre, mert a pályaművek plasztikusan mutatják az 1956 kapcsán élő toposzokat.

Az egyik terv egy harckocsi lánctalpát (nem a harckocsit, csak a lánctalpát) helyezte volna egy 7×5 méteres, alacsony, macskakővel burkolt talapzatra. „[...] hiteles, bontott – olvasható a lánctalpáról a műleírásban –, beszerezhető 20 Ft + ÁFA/kg áron a honvédségi bontótelepen. Tömör, merev, szoborállapotúra összehegeszthető.” A talapzat macskakövei közül, a föld alól bronz karok és kezek nyúlnak föl, „[...] tiltakozó és megállító kezek, követ markoló kezek, »molotov« palackot dobó kéz”, az értelmezés szerint „a homlokzati részen a »föld népe« csupasz kezekkel szétszedi a tank [...] hernyótalpát”. A zsűri bölcs döntése szerint ez a pályamű „szobortervként elképzelhetetlen. Gyermekrajz szeretettel, de nem lehet plasztikailag értékelni.”

A másik, a zsűri előtt elvázott terv is hasonló szimbolikában gondolkodott: a mű két fekvő, egymásra helyezett kősziklán álló törött, keretezett kép, a törött részben egy tank lánctalpának egy része látszik macskakövek kupacának tetején. „Itt vonultak el Kaba mellett ezek a vas szörnyetegek, melyek letiporták a hitet, elvették a szabadságot – ad lokális értelmezési lehetőséget a műleírás. – [...] a faragott képmező áttörtsége, formai rendje, annak bizonyos szögben való megdöntése még fájdalmasabbá és drámaibbá teszi a vicсорítva ágaskodó vas szörnyeteket (T-34-es tank lánctalpa), mely próbálja eltaposni a bazaltkockák formájában szimbolizált szabadságvágyat, életeket.” „Becsülöm a pályázó munkásságát – mondta az egyik bíráló –, de ez a terve csendélet – nem adja a drámát, a tragédiát.”

Az E. Lakatos Aranka által beadott két terv egyikét – a lyukas zászlóval és Márai Sándor „Mennyből az angyal” című versével operálót – is elvetette a zsűri, a másikban azonban látott lehetőséget. A műleírás szerint ez a pályamű „[...] az 1956-os forradalom kivégzett miniszterelnökét, Nagy Imrét ábrázolja. A politikus reményvesztetten néz maga elé, kezéből kihulló iratok. Talán maga sem hiszi, hogy koholt vádak alapján halálra ítélik. Mögötte a megtört Magyarország jelenik meg két egymás mellé állított, 230×100×40 centiméteres kőtömb formájában. [...] Jobb oldalon 1956 felirat. A portré 5/4-es, bronzból tervezett. A kőtömb süttői mészkő, a posztamens fekete gránit [...]” A bírálók azt javasolták, hogy a háttérben megjelenő Magyarország-sziluett két része közt ne legyen hasadék, ne idézze szétszakadás képzetét, és hogy Nagy Imre szobra ne a hasadékban jelenjen meg külön posztamensen, hanem éppen ellenkezőleg, a megtört Magyarország-sziluett két részét összekapcsoló elemként a szobor kerüljön fel magára a sziluettre. A szakvélemény pedig már általánosabb érvennyel fogalmazott: „Megvalósításra érdemes javaslat, hogy azon településen, ahol a forradalom napjaiban említésre méltó események nem történtek, az 1956-os forradalomra Nagy Imre portréjával emlékezzenek. A művész szakmailag elismerten érzékeny, szép portrékat mintáz, javaslata alapján várhatóan méltó szobor születik.”

Ugyanazon a napon, amikor a zsűri meghozta döntését, a kabai önkormányzat rendkívüli ülésén határozott az emlékmű felállításáról. Az anyagiak előteremtése azonban itt is gondot okozott. E. Lakatos Aranka elfogadott tervének költségvetése 4,5 millió forintot irányzott elő, a kabai önkormányzat azonban csak egymilliót tudott erre szánni, úgy döntöttek tehát, hogy 3,5 millió forintra pályáznak a Képző- és Iparművészeti Lektorátusnál, s „az önkormányzat az emlékművet a támogatás megnyerése esetén valósítja meg”. A mű végül 2,3 millió forint

támogatásban részesült, de elkészítéséhez ennyi is elegendőnek bizonyult, mert az önkormányzat 450 ezer forinttal megemelte a saját hozzájárulását.

Az emlékmű plastikai része 1:1 léptékű agyagmodelljének művészeti zsűrijét 2006. szeptember 19-én tartották a művésznő debreceni műtermében. A bírálók főként a 130×87×50 centiméteres, 5/4-es félszobor testalkatát kifogásolták: a közismerten korpulens testalkatú, kerek arcú Nagy Imre itt vékonyan, beesett arccal jelenik meg. Az alkotó ugyanis – ritka kivételként – a per és az ítélethirdetés során készült képek alapján dolgozott, és mint mondta: „Az ítélethirdetés idején már megtörtebb volt alkata, kedélye.” Mint láttuk, korábban csak Gera Katalin mintázott olyan Nagy Imre-portrét a miniszterelnök egykori elemi iskolájának falára, amely egyértelműen a per során, illetve a halálos ítélet kihirdetésekor készült fényképeket vette alapul. Csakhogy amíg a félprofilos kaposvári arcdomborművön a „megszokott” képtől való eltérés, azaz a megnyúltabb, beesett arc, a kiálló pofacsont, a meglötytyedt áll- és nyakbőr a különleges helyzet feszültségét idézi, a kabai háromdimenziós félszobornál az ugyancsak élő és kifejező fej alatt a vékony test, a horpadt mellkas, a lötyögő, ráncolódó zakó inkább csak furcsa, idegen hatást kelt.

A bírálók és a szakvélemény is szóvá tette a fej és a test eltérő kidolgozottságát: „A művész a már megtört alkatú, kedélyét veszített, szomorú embert mintázta meg, akinek tartása és kiállása az utolsó pillanatig egyenes, a sorsára felkészült. A karakter élő, eleven, kifejező. A szakértők megfontolásra javasolták, hogy a karok testhez ragadtságán a művész változtasson, a kezében tartott papírlapra megkezdett, de be nem fejezett gondolatot lehetne felírni. A fej kiírtsága, tónusgazdagsága a büszkségnél [értsd: a testnél – P. J.] elmosódó, a két felfogást a büszk gazdagításával közelíteni kell egymáshoz.” Nyilván történhetett ez ügyben némi változás a modellen, a probléma azonban a kész művet is jellemzi, ráadásul a talpazatként funkcionáló Magyarország-sziluett is a felismerhetőség határáig stilizált a felállított művön. A figura kezében tartott papírlapra végül a Nagy Imre által 1955 nyarán írt tanulmányokat

tartalmazó, 1957-ben az emigrációban kiadott kötet címe került: „A magyar nép védelmében”.

Az 1956-os emlékművet – a portréval együtt immár Nagy Imre-emlékhelyet – október 23-án, 16 órakor avatták. (Az ünnepség részeként előtte egy órával nyílt meg E. Lakatos Aranka kiállítása a művelődési házban.) Az avató beszédet Rácz Róbert, a Hajdú-Bihar megyei Közgyűlés elnöke tartotta.

Nagy Imre szobra
Kaba '56-os emlékművén

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján

MÁTÉSZALKA, 2006

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Mátészalka városa szintén a forradalom 50. évfordulója kapcsán meghirdetett emlékévi nyújtotta kiemelt pályázati támogatásra számított, végül azonban – formai hibák miatt – maga kényyszerült emlékművét finanszírozni. Igaz, ők a kétféle forintos költségvetésből csak 400 ezerre kívántak pályázni, terveikhez képest csupán ennyitől estek tehát el.

Az ország egyik – e sorok írójának véleménye szerint – legjobb Nagy Imre-portrészobrának története helyenként kideríthetetlenül kusza. Hiszen a város polgármestere már 2006. február közepén azzal az indokkal kérte a Képző- és Iparművészeti Lektorátustól a bíráló bizottságot május utolsó hetére összehívni, merthogy „elkészült a Nagy Imre-szobor 1:1 agyagmodellje”. Továbbá „a szobor felavatására 2006. október 23-án kerül sor a máté-

szalkai Ifjúság téren álló parkban, melyet ez alkalmából a képviselő-testület Nagy Imre parknak nevezett el”. Szokatlanul komótos, a politikai szférára egyáltalán nem jellemző eljárás lett volna, ha egy, majd októberben felavatni kívánt szobor februárban már kész agyagmintáját májusban zsűrizték volna.

Május végéig ténylegesen csak odáig jutott az ügy, hogy az önkormányzat szerződést kötött a majdani alkotóval, és benyújtotta támogatási pályázatát a Lektorátushoz. Ez utóbbiban olvashatjuk a helyi alkotó kiválasztásának procedúrájára éles fényt vető, a kaposvári és a szegedi szobor történetéből már ismerősen csengő mondatokat: „A városban élő szobrász házaspár – Sirpa Ihanus és Bíró Lajos – közül a városképet jelentősen pozitív irányba befolyásoló tevékenységük során ezúttal Sirpa Ihanus kapta a megbízást az önkormányzattól, nem kis részben a Nyíregyházán a közelmúltban felavatott Alpár Ignác-mellszobor sikerének köszönhetően. A művész igen figyelemre méltó tevékenységéhez, töretlen művészi fejlődéséhez azzal kívánunk hozzájárulni, hogy közvetlen megbízással lehetőséget biztosítsunk, megrendelést

adunk a számára.” „Ezúttal” – nyomatékosíthatjuk az indoklás kulcsszavát.

A szeptember 12-ére összehívott első zsűri a művész kérésére elmaradt, mivel a Lektorátus szakértője szerint „nem volt kész, bemutatható modellje a művésznak”. (Mi lehetett akkor kész februárban?) Közben az is kiderült, hogy a támogatási pályázat nem értékelhető, mert „nem volt regisztráció, nem kérték a zsűrit, mert nem volt képviselői döntés”.

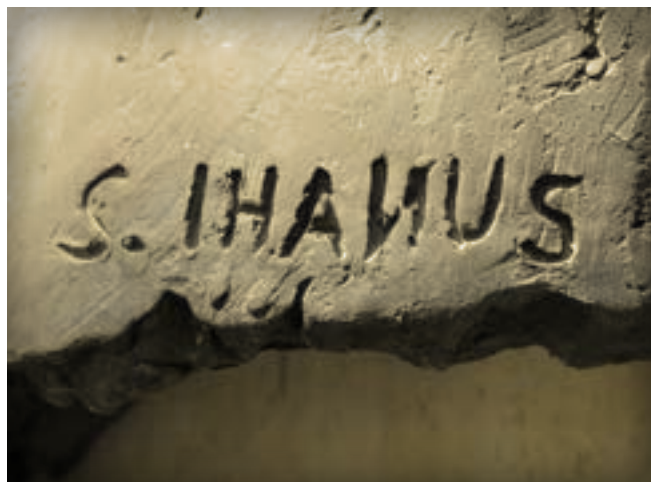
Így aztán az 1:1 léptékű agyagmodell zsűrije szeptember 25-én, alig négy héttel az avatás előtt tekinthette meg a művet a művésznő mátészalkai műtermében – és mind a bíráló szobrászok, mind az önkormányzat képviselőiben jelen lévők lelkesedtek. (Mi is megállapíthatjuk, hogy a történet végére helyreállt a „világ rendje”: ez a sietség már az ilyen művek elkészítését általánosan jellemző rohamtempó.) A szakvélemény így summázza az általános lelkesedést: „A miniszterelnököt kalappal a fején, a szemén civikkel, nyitott felöltőben, derűs mosollyal jeleníti meg a művész. [...] A tragikus sorsú miniszterelnökről készült portrészobrok között üdítő kivétel a művész által megmintázott portré. Szerepet játszhat ebben, hogy az alkotó bizonyos távolságtartással, egy külföldinek a sztereotípiák és beidegződések nélküli megközelítésével, az embert állította a középpontba, aki bölcs, kedélyes, vidám, szomorú, apa és nagypapa egy személyben. Szemének huncut mosolyával barátságos,

tiszteletet, bizalmat keltő ember fogja meg a nézőt. A szobornak kisugárzása van. Talán képes legyőzni az indulatokat, a szembenálló vélemények kibékíthetetlenségét. A művész felfogása azért is üdvözlendő, mert a szobor egy parkba, gyermekek közelébe, játszótér mellé kerül."

A 150×45×35 centiméteres kő posztamensen álló 73×82×50 centiméteres bronz mellszobrot 2006. október 23-án 15 órakor avatták fel. Felirata: „NAGY IMRE // MINISZTERELNÖK”. A helyi lap így számolt be az eseményről: „Nagy Imre mártír miniszterelnök mellszobrának felavatásával kezdődött tegnap a mátészalkai ünnepi megemlékezés. Sirpa Ihanus, a városban élő finn származású szobrászművész alkotását dr. Cserenyák László, a Szatmári Múzeum igazgatója a Nagy Imre-ábrázolások üdítő kivételének nevezte.

– Egy külföldi művész sztereotípiák és beidegződések nélküli műve az Ifjúság téren elhelyezett mellszobor, amelynek – túlzás nélkül állítható – kisugárzása van – fogalmazott dr. Cserenyák László, majd az egykori miniszterelnök munkásságát idézte fel ünnepi beszédében." (Láthatóan a szónok is ismerte a zsűrizés korábban idézett jegyzőkönyvét.) A tér vagy park már februárban múlt időben bejelentett átnevezéséről pedig időközben mintha megfeledeztek volna Mátészalkán.

Nagy Imre mellszobra
Mátészalkán

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján

SZERENCS, 2006

Szerencs képviselő-testülete 2005. augusztus 30-ai ülésén Heves János képviselő javaslatára hozott határozatot arról, hogy „[...] az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek méltó megünneplése érdekében előkészítő munkálatokat végez, s a képviselő-testület egy havi tiszteletdíját átcsoportosítva 2006. október 23-ra, a forradalom 50. évfordulójára emlékművet állíttat”. Azaz a képviselők egy havi tiszteletdíjukat ajánlották fel az emlékmű felállítására – ekkor azonban még senki nem gondolt Nagy Imre-szoborra. Az emlékmű terveinek elkészítésére Ekker Róbert helybéli szobrászművészt kérték fel.

Ekker terve egy „Lélekkapu” című ’56-os emlékmű volt, amelynek kivitelezését a képviselő-testület el is fogadta 2006. február 10-ei ülésén, illetőleg pályázni kívánt támogatásért az emlékévk keretében a Képző- és Iparművészeti Lektorátusnál.

Közben Ekker Róbert felkérést kapott a Tiszaújvárosban tervezett Nagy Imre-szobor pályázatán való részvételre. El is készítette 1:1 léptékű agyagmodelljét, a művet azonban a megrendelőt képviselő helyi zsűri nem támogatta. Ekkor ezt a modellt a szobrász bemutatta a szerencsi képviselő-testület tagjainak, s mivel közben a „Lélekkapu” támogatási pályázatával is gondok akadtak, a szobrász a Nagy Imre-büsztt felállítását javasolta. A május 31-ei képviselő-testületi ülés úgy határozott, hogy „[...] az ’56-os Emlékbizottság javaslatát is figyelembe véve módosítja a 30/2006. (II. 10.) számú határozattal elfogadott tervet, mely a Lélekkapu nevet viseli. Jelen határozattal elfogadja és támogatja a határozat mellékletét képező Nagy Imre-mellszobor megvalósítását.”

A szobrot a városi ünnepség keretében, 2006. október 23-án 15 órakor avatták fel a Rákóczi utca 111. számú társasház előtti téren. 40 centiméteres alapzaton áll a 160×70×40 centiméteres szürke gránit posztamens, s azon a 80 centiméteres, 5/4-es bronz mellszobor. Felirat a talapzaton: „NAGY IMRE // MINISZTERELNÖK // ÁLLÍTTATTA SZERENCS VÁROS / ÖNKORMÁNYZATA / AZ 1956-OS FORRADALOM / 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL // SZERENCS 2006. OKTÓBER 23.” A felirat két elemét a Kossuth-címer tagolja.

Az avatásról a helyi lapban megjelent beszámoló szerint „a cukorgyári körforgó [sic! értsd: körforgalom] szomszédságában lévő téren a még fehér lepellel letakart emlékműnél Bodnárné Göndör Magdolna szólt az ünneplőkhöz. A polgármesteri hivatal oktatási referense felidézte, a szobor Heves János alpolgármester kezdeményezésére, az 1956-os Emlékbizottság jóváhagyásával és a város önkormányzatának felajánlásából készült el. A szónok hangsúlyozta, hogy Magyarország forradalmi ugyan mindig elbuktak, de a nehéz időknek számos hőse volt. Ezek közé tartozik Nagy Imre, akit ötven esztendővel ezelőtt a magyar nép többségének egységes akarata emelt újra miniszterelnökké. [...] Nagy Imre a legnagyobb áldozatot, a halált is vállalva szállt szembe a nemzete szabadságharcát eltipró hatalommal.”

Nagy Imre mellszobra
Szerencsen

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján

TISZAÚJVÁROS, 2006

Paulikovics Iván szobrászművész készítette 1996-ban Kaposváron Nagy Imre egész alakos szobrát, s 2006 tavaszán Tatabánya megrendelésére – mint láttuk – egy Nagy Imre-mellszobron dolgozott, amikor Tiszaújváros önkormányzata is megkereste egy hasonló meghívással. Itt szűk körű pályázaton nyerte el a megbízást. A tatabányai és a tiszaújvárosi szobrok tehát közeli testvérek, de nem ikrek, különösen nem egyetértő ikrek. A tatabányai felületkezelése közelebb áll a realista portrészobor ideáltípusához, a tiszaújvárosi pedig durvább, agyagszerűbb felületével az alkotóművész stílusához. A mindkét esetben alkalmazott osztott posztamens is rokonítja a két művet. A tatabányainál a szakértők véleménye szerint „az osztott posztamens antropomorfizálja a szobrot”, azaz a két mészkő pillér mintha egy egész alakos szobor kontúráját mutatná. A tiszaújvárosi szobor talapzatát ugyan „szarkofágszerűnek” látták a szakértők, ez a többszörösen osztott, a szoborral azonos szélességű talapzat azonban a tatabányainál sokkal határozottabban utal egy egész alakos szobor kontúrájára.

Az önkormányzatnak a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz írt, a szakértői bírálatot megrendelő leveléből kiderül, hogy a 2,6 méter magas művet a katolikus és a református templom által határolt téren, az önkormányzat épülete előtt tervezik felállítani, mely terület szoborállításra való alkalmasságát a Lektorátus korábban – egy eredménytelen pályázat kapcsán – már véleményezte.

Július 4-én a bíráló bizottság a művész budapesti műtermében a részletekkel is megismerkedhetett. A posztamens 180 centiméteres, erre kerül a 80 centiméteres bronz mellszobor, s az egész egy, a tatabányai megoldáshoz igen hasonló, 8 m átmérőjű, kör alakú, 40 centiméter emelkedésű, közel burkolt gömbhéj-felületen áll majd.

A szakértői vélemény így összegzi a mű érdemeit: „A művész Nagy Imre miniszterelnököt méltóságteljesen, előre tekintve ábrázolja. A büszt befoglaló mérete 80×50×40 cm, a talplemezre állított posztamens 180×50×40 cm, melynek terve különleges elképzelést mutat: alsó részén két karcsú hasábra állított, így vertikálisan áttört tömegű; előlapján fent cca. 3 centiméter magas, homokfűjt, festett betűkkel NAGY IMRE felirat lesz olvasható. [...] A finoman mintázott arc jó szándékot tükröző, jövőbe tekintő, okos, csendes, fölényesen tudatos, bölcs urat mutat. A portré karakteres és nem szokványos, a művész nemcsak a feladatnak igyekezett megfelelni, hanem saját művészetébe illeszkedő művet szeretne létrehozni, erre mutat a szemüveg és a posztamens egyedi megoldása, a mintázás frissessége, amely bronzban nagyon szép formajátékot ad majd az arcnak. A szakértők örömmel fogadták a posztamens különlegességét: a szarkofágot idéző terv a művészi koncepció szerves része, jól illeszkedik a büszthöz és nem nyer primátust a portréval szemben.”

A szobrot 2006. október 23-án avatták föl. Az MTI tudósítása így számolt be az eseményről: „Nagy Imre-szobor és emlékhely emlékeztet hétfőtől az 1956-os forradalomra és szabadságharcra az 1956-ot meg nem élt Tiszaújvárosban, a település fél évszázaddal ezelőtt ugyanis még lényegében nem létezett. »Tűzet szüntess!« – ezt üzenté az ünnepségen Koscsó Lajos polgármester mindazoknak, aki '56 »szellemiségét tiporják, megosztják«. Több mint ezer ember előtt a polgármester – aki a forradalmat, annak leverését Dávid és Góliát harcához hasonlította – azt mondta: »itt és most Tiszaújvárosban mindenki, minden párt együtt ünnepel, az ünnep valamennyiünké, ezt a példát kellene követni minden magyar településnek.«”

Emléktábla és terem a Parlamentben

BUDAPEST, 2006

2006. november 4-én két ünnepélyes megemlékezésre is sor került a Parlamentben. Délelőtt felavatták és felszentelték Nagy Imre miniszterelnök és Mindszenty József bíboros prímás emléktábláját az Országház folyosóján, annak a teremnek a bejáratánál, ahol a forradalom idején a Szabad Kossuth Rádió stúdiója működött. A két, egymás mellett elhelyezett réz emléktábla annak állít emléket, hogy ebben a stúdióban vették fel és innen sugározták 1956. november 1-jén Nagy Imre, november 3-án pedig Mindszenty József emlékeztető rádiószózatait.

A november 1-jén, este nyolc óra előtt tíz perccel sugározott miniszterelnöki beszéd egy, a forradalom történetében fordulópontot jelentő nap eseményeire tette fel a koronát. Alig két órával az után hangzott el, hogy Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke és megbízott külügyminiszter személyesen adta át Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövetnek Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről szóló jegyzéket. A rádióbeszéd – Kővér György találó szavaival – „a forradalom nyelvén íródott”, Rainer M. János megfogalmazása szerint pedig „nem is említette a drámai külpolitikai szituációt”, az újabb szovjet csapatok beözönlését az országba, de „világossá tette, hogy a merész játszmaiban csak akkor kínálkozik esély, ha az ország végre felsorakozik kormánya mögé”. Ebben a beszédben hozta nyilvánosságra Nagy Imre a Varsói Szerződés felmondását és Magyarország semlegességét. A beszédből egy idézet is olvasható az emléktábla feliratában: „ITT MŰKÖDÖTT / AZ 1956. OKTÓBER 30-ÁN MEGALAKULT / SZABAD KOSSUTH RÁDIÓ. / INNEN JELENTETTE BE // NAGY IMRE // MINISZTERELNÖK / 1956. NOVEMBER 1-JÉN ESTE / AZ ORSZÁG SEMLEGESSÉGÉT. // »A MAGYAR NEMZETI KORMÁNY / A MAGYAR NÉP / ÉS A TÖRTÉNELEM ELŐTTI / MÉLY FELELŐSSÉGÉRZETTŐL ÁTHATVA, / A MAGYAR NÉP MILLIÓINAK / OSZTATLAN AKARATÁT KIFEJEZVE KINYILVÁNÍTTA / A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG SEMLEGESSÉGÉT.«”

A Mindszenty-emléktábla felirata: „ITT MŰKÖDÖTT / AZ 1956. OKTÓBER 30-ÁN MEGALAKULT / SZABAD KOSSUTH RÁDIÓ. / INNEN INTÉZETT RÁDIÓSZÓZATOT A NEMZETHEZ // MINDSZENTY JÓZSEF // HERCEGPRÍMÁS / 1956. NOVEMBER 3-ÁN ESTE. / »A SZABADSÁGHARC AZÉRT FOLYT, / MERT A NEMZET SZABADON AKART DÖNTENI ARRÓL, / HOGY MIKÉPPEN ÉLJEN. / SZABADON AKART HATÁROZNI SORSA, / ÁLLAMÁNAK IGAZGATÁSA, / MUNKÁJÁNAK ÉRTÉKESÍTÉSE FELŐL.«”

A két emléktábla alatt, külön kis réztáblán olvasható: „AZ EMLÉKTÁBLÁKAT AZ 1956-OS / SZABADSÁGHARC ÉS FORRADALOM / 50. ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE / ELHELYEZTE A // MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS // 2006. NOVEMBER 4.”

Az ország semlegességének kinyilvánítására reflektált avató beszédében Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke, felidézve, hogy „[...] a mártír miniszterelnök itt, a Szabad Kossuth Rádióból hirdette meg az ország függetlenségét. Az emléktábla, amelyen idézik Nagy Imre szavait, erre mindig emlékeztetni fog” – tette hozzá. Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke – ugyancsak az MTI beszámolója szerint – „arra emlékezett, hogy Mindszenty kimondta: a Nagy Imre-kormány célja európai jogállam megteremtése, amelyet csak összefogással lehet létrehozni”. A történelmi hűségnek tartozunk annak rögzítésével, hogy Mindszenty valójában azt mondta a november 3-án, este nyolc órakor egyenes adásban sugározott szózatában, hogy „mi magyarok az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni”, Nagy Imre kormányának tagjait viszont a „bukott rendszer örököseinek” nevezte. Az emléktáblákat a leleplezés után Szőke János páter, szalézi szerzetes, a Mindszenty Alapítvány kuratóriumi tagja szentelte meg.

Ugyanezen a szombaton még egy ünnepi megemlékezésre került sor a Parlamentben. „Minden párt ott volt a Nagy Imre-terem avatásán” – hangsúlyozták címükben a híradások, ami 2006 zűrzavaros, utcai harcokkal és tüntetésekkel tarkított őszén valóban szokatlan esemény volt. Az épület északi, egykor főrendi házi szárnyának első emeletén található 61. számú terem ma bizottsági ülések színhelyeként szolgál. A szakértők 1956-os fotók

ITT MŰKÖDÖTT
AZ 1986. OKTÓBER 30-ÁN MEGALAKULT
SZABAD KÖSSÉTH RÁDIÓ.
INNEN JELENTETTE BE
NAGYIMRE
MINISZTERELNÖK
1986. NOVEMBER 3-ÁN ESTE
AZ ORSZÁG NEHÉZSÉGEI.
"A HUNGAR ARMIÉLY ROMMÁNT
A HUNGAR NÉP
ÉS A TÖRTÉNELEM ELŐTT
MÉLY FELELŐSÉGÉRŐL ÁTHATVA,
A HUNGAR NÉP MILLIÓINAK
OLDSZÓLAN AKARATÁI KIVÉLVE KINTÁRA ÉNTÉTTA
A HUNGAR NÉPÜSTÁRSASÁG KOMMUNIZMUSÁGÁT."

ITT MŰKÖDÖTT
AZ 1986. OKTÓBER 30-ÁN MEGALAKULT
SZABAD KÖSSÉTH RÁDIÓ.
INNEN INTÉZETT RÁDIÓSZÓZATOT A NEMZETHÉZ
MINDSZENTY JÓZSEF
HERCEGPRÉMAS
1986. NOVEMBER 3-ÁN ESTE.
"A SZABADSÁGJÁRÓK AZÉRT FOLYT,
MERT A NEMZET SZABADON AKART DÖNTENI ARRÓL,
HOGY MIKÉPPEN ÉLJEN,
SZABADON AKART HATÁROZNI SORSÁ,
ÁLLAMÁNAK JOGÁGÁRA,
MUNKÁJÁNAK ÉRTÉKESÍTÉSE FELŐL."

1986. OKTÓBER 30-ÁN
MAGYARORSZÁGOT ÉRTVE
A SZABADSÁGJÁRÓK
KÖSSÉTH RÁDIÓ
MAGYARORSZÁGOT
1986. OKTÓBER 30-ÁN

alapján állapították meg, hogy Nagy Imre – miután áttette székhelyét az Akadémia utcai pártközpontból a Parlamentbe – ezt a termet használta miniszterelnöki dolgozószobaként. Íróasztala ott állt, ahol ma a fényképe lóg a falon. Ebben a teremben tartották a kormányüléseket, itt fogadta az ország minden pontjáról hozzá érkező

küldöttségeket, itt ismerte meg követeléseiket, a forradalmi ország valódi állapotát és akaratát. A kezdeti hezitálás után ebben a szobában lett a forradalom miniszterelnöke.

Ennek emlékére kapta a terem Szili Katalin javaslatára Nagy Imre nevét. A szoba ajtaján kis réztábla áll „NAGY IMRE TEREM” felirattal, belül a falán pedig egy fehér márványtáblát helyeztek el, amelyen a „KEGYELMET NEM KÉREK // (Az utolsó szó jogán)” felirat olvasható. Az emléktábla alatt – szemből nézve – balról bekeretezve látható Nagy Imre 1956. november 3-án kelt megbízó levele a szovjet csapatok kivonásáról szóló tárgyalásokra, jobbról pedig Nagy Imre egy fényképe, amely október 23-án este készült, amikor a tüntető tömeghez beszélt a Parlament erkélyéről vagy ablakából. Ilyen volt a terem dekorációja az avatáskor, az azóta eltelt években azonban körben a falakra kerültek az utolsó Nagy Imre-kormány tagjainak portréfotói.

Köszöntő beszédében Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke – az MTI beszámolója szerint – hangsúlyozta: „A Nagy Imre-terem arra figyelmeztet minket, hogy kötelességünk óvni a demokráciát, amit megteremtettünk, és emlékeznünk kell a mártír miniszterelnökre, valamint azokra, akik életüket vagy szabadságukat áldozták a forradalomért.” Mécs Imre 1956-os halálraítélését, az MSZP országgyűlési képviselője arról beszélt, hogy „Nagy Imrében és Mindszenty József bíborosban közös az a sziklaszilárd jellem és erkölcsi tar-

tás, amely példa lehet a mai erkölcs és minta nélküli világban”. A Fidesz részéről Horváth János képviselő beszélt volna a tervek szerint, ő azonban nem érkezett haza amerikai útjáról. Szili Katalin jelezte is az egybegyűlteknél, hogy nem politikai okokból maradt el a Fidesz megemlékezése. A beszédek után az Országgyűlés szocialista elnöke Lezsák Sándorral és Mandur Lászlóval, a parlament fideszes és szocialista alelnökével együtt leplezte le a terem ajtaján a táblát.

Nagy Imre-terem
a Parlamentben

Népi fafaragású emléktábla

NAGYDOBOS, 2006

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, Felső-Tisza-vidéki, kétezer lelkes Nagydobos leginkább Nemzetközi Sütőtök Fesztiváljáról híres, újabban pedig a határában épülő Szamos–Kraszna-közi árvízszintcsökkentő víztározóról. Az általános iskolában elhelyezett Nagy Imre-portrédomborműről csak azért tudhatunk, mert a község polgármestere – ellentétben sok nagyváros vezetésével – úgy gondolta, hogy mielőtt a közönség elé bocsátja a

megrendelt és elkészült művet, kikéri a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértőinek véleményét. Levelében ezt írja: „Nagydobos község Önkormányzatának Képviselő-testülete felkérte Jóni János helyi fafaragót, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából készítsen egy művészeti alkotást az évforduló tiszteletére. Az alkotás egy 150×75 centiméteres, juharfából készült dombormű lett.”

Az 5 centiméter vastagságú falap bal oldalán és felül népi ornamentikus, virágos-leveles faragott díszítés látható. A tábla jobb oldali harmadában van Nagy Imre szembe néző portrédomborműve, alatta vésett felirat: „1956–2006”. Ez alatt folyóírással vésve: *„A megbocsátás / A megbocsátás mindig boldogít, / a megbocsátás drága kincs a hitben / az ajándékok ajándéka, mit / értünk adott és ránk bízott az Isten. / Feledni is / a megbocsátást régen ismerem, / de feledni is taníts, Istenem, / hogy mindazt, ami másra terhelő / már soha többé ne hozzam elő. / Füle Lajos”*. Az idézet Füle Lajos református költő verséből származik.

A bíráló bizottság Budapesten tekintette meg a művet 2006. december 13-án. A zsűri véleményét ekképp összegzi a szakvélemény: „A szakértői bizottság saját esztétikai rendszerén belül értékelte a művet, nem professzionális műalkotásként. A népi faragások sajátosságai, motívum- és eszközhasználatja jellemzik a művet, szakmai felkészültséggel előadva. A községben élők számára nem lehet idegen ez a kifejezési mód, s ez segíti az elfogadást. Az ösztönös és tudatos komponálás egyaránt jellemző. A portré naiv, túlzó hangsúlyokkal (bajusz), a díszítés jó ízléssel összeállított, az íráskép őszinte egyszerűsége karakteres. A Lektorátus a szakértők véleménye szerint az alkotásnak az évfordulóhoz kötött *emlékező gesztus értékét* emeli ki. Nem emlékműként, köztéri műként, hanem *állandó kiállítási tárgyként* egyetért elhelyezésével a kultúrházban.”

A végül az általános iskolában elhelyezett alkotás '56-os emlékhelyként funkcionál, előtte tartják az október 23-ai megemlékezéseket.

Díszkönyv egykori gimnáziumának udvarán

KAPOSVÁR, 2010

Nagy Imre szülővárosa, Kaposvár a miniszterelnök szülőháza (1989), gimnáziuma (1996) és elemi iskolája (2005) emléktáblával történt megjelölése, illetőleg egész alakos szobra (1996) mellett egy ötödik emlékjelet is állított neves szülöttjének. Nem kifejezetten Nagy Imre-emlékhelyről van ez esetben szó, illetőleg nem csupán Nagy Imrééről. A Táncsics Mihály Gimnázium udvarán, a Szent Imre utcai bejárat mellett felállított, az utca felé fordított, a kerítésen túlról is jól látható és olvasható, „Díszkönyv” című alkotás az iskola egykori neves diákjainak nevét tartalmazza, zárójelben jelölve azt az időintervallumot, amíg ide jártak, illetőleg röviden összefoglalva, hogy később mitől váltak híressé.

2009. június 23-án, amikor a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértői a helyszínt megszemlélték, már állt a 45×120×67 centiméteres ovális talapzat. Így aztán hiába is javasolták a szakértők, hogy a Díszkönyvet kicsit távolabb állítsák a kerítéstől, az amúgy is zavaróan közel lévő kopjafa helyére, azt pedig helyezték át – minden maradt a régiben. A talapzat feliratát a hely szelleme magyarázza: Fodor András Kossuth-díjas költőnek (maga is az iskola diákja volt, neve is szerepel a Díszkönyvben) „Az iskola udvara (A kaposvári gimnáziumnak)” című verséből származó két sor: „...honnét világra szabadul a sorsunk / szorongva értett egyszeri kalandja...” / Fodor András”.

A Sörös Rita és Szabó Éva szobrászművészek alkotta, 123×93×54 centiméteres Díszkönyv 1:1 léptékű agyagmodelljének művészeti zsűrijére 2009. július 20-án került sor Szabó Éva balatonboglári műtermében. A bíráló bizottság elégedettségét tükrözi a hivatalos szakvélemény: „A[z] [...] egykori Sommsich Gimnázium jogfolytonos intézményének, a Táncsics Mihály Gimnáziumnak az előkertjébe az iskola vezetése és baráti köre szeretne olyan emlékművet elhelyezni, amely az utcáról is látható módon a gimnázium 21 leghíresebb egykori növendékének, illetve tanárának a neveit örökíti meg. [...] A szakértők megállapították, hogy a csattal ellátott, középen kinyitott, nagyméretű könyv-emlékmű monumentális hatású. A nevek 3 centiméteres, míg az évszámok, titulusok 2 centiméteres nagyságúak. A bal oldali könyvlapot teljes egészében, a jobb oldalt félig töltik meg a nevek. A könyvfedél és -gerinc bőrimitáció, amelyen nyomott díszítés szerepel. [...] A kódex-szerű, lágyan döntött emlékmű művészi kivitele, felnagyított méretei miatt a város olyan új köztéri műve lesz, amelyre a város lakói és a gimnázium tanárai, tanulói jóleső érzéssel, büszkeséggel tekinthetnek.”

2010. január elején a már kész és felállított művet is hasonló elégedettséggel szemlélték meg a Lektorátus szakértői, de többek között arra is felhívták a figyelmet, hogy „Rippl-Rónai neve közt kötőjel íródik”. (Az intellemtől figyelmen kívül hagyása eredményeként az avatás után kínos botrány keveredett az emlékmű körül: a bulvársajtó tucatnyi helyesírási és tartalmi hibát számolt össze a feliratokban, amelyeket utólag csak részben sikerült javítani.)

A bronzkönyv bal oldali lapján az „Ők is innen indultak” felirat alatt tizennégy név olvasható: a lista az iskola alapítójának, herceg Esterházy Miklósnak a nevével kezdődik és „Bodósi Mihály (1920–1928) // főorvos, olimpiakon” nevével zárul, köztük időrendben olyan nevekkel, mint Noszlopy Gáspár, Rippl-Rónai József, Vaszary János, és tizenkettedikként, amiért e Díszkönyv kötetünkbe is bekerült: „Nagy Imre (1907–1912) // 1956 mártír miniszterelnöke”.

Az emlékművet 2010. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján avatták fel. A beszámoló szerint „kincsesbányához hasonlította a gimnáziumot köszöntőjében Kéki Zoltán címzetes főjegyző, majd a nagyra tartott személyiségek életútját ismertette”. Az emlékmű nem lezárt: az avatáskor huszonegy nevet tartalmazó Díszkönyvre azóta már egy huszonkettedik név is felkerült.

Ők is innen indultak

Herceg Esterházy Miklós
Az iskola alapítója

Somssáth Pál (1823-1824)
Az Országgyűlés elnöke, az iskola igazgatója
Noszlopy Gáspár (1836-1837)
Az 1848/49-es szabadságharc kormánybiztosa

Kaposi Mór (1848-1852)
Orvos-tudós

Kóczy Máté (1848-1856)
Az Országgyűlés legelső igazgatója
Németh István (1860-1868)
Kaposvár polgármestere

Rijjny-Rónai József (1867-1875)
Festőművész

Vasary János (1877-1885)
Festőművész

Kunffy Lajos (1879-1887)
Festőművész

Rényi Aurél (1894-1902)
Orvos-tudós

Gyergyai (Szegő) Albert (1903-1911)
Irodalomtudós

Nagy Imre (1907-1912)
1956 mártír művészettudós

Rákos Károly (1915-1923)
Mikrobiológus-tudós

Bodósi Attila (1920-1928)
Füvésztudós, olimpián

Takács Gyula (1921-1929)
Készletbiztosító

Nagy Tamás (1931-1939)
Tudós

Győrffy Endre (1931-1939)
Fizikusi és csillagászati előadó

Havasi Péter (1931-1939)
Történet-tudós

Székely Endre (1939-1941)
Festőművész

Fodor András (1939-1947)
Készletbiztosító

Bene Ferenc (1950-1961)
Világpolgár, országos bajnok labdarúgó

Papp Árpád (1961-1965)
Tudós, műfordító

Díszkönyv Kaposváron,
Nagy Imre egykori
gimnáziumának udvarán

Faszobor történelmi emlékparkban

GYENESDIÁS, 2010

A Balaton északi partján, Keszthely szomszédságában fekvő Gyenesdiáson 2010 tavaszán kialakított „Történelmi emlékpark” Nagy Imre azon emlékhelyeinek vonulatába illeszkedik, amelyek sora 1993-ban Harkányban kezdődött a „Történelmi stációk”-kal és 2001-ben Jászárokszálláson folytatódott az „Időkapu”-val. Közös jellemzőjük, hogy az egész magyar történelemről kívánnak átfogó képet nyújtani, egy-egy korszakot egy-egy híres személyiséggel vagy eseménnyel reprezentálva, s ez az esemény a 20. században 1956 forradalma, illetőleg konkrétan megjelenítve a forradalom miniszterelnöke, Nagy Imre.

Gyenesdiás önkormányzata 2009-ben az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretében 5,8 millió forintos támogatást kapott a nagyközséget kettészelő 71-es főút mellett elterülő téren a „Történelmi emlékpark” kialakítására. Két helybéli fadaragó mester, Földi Tibor és Mórítz József kapott megbízást a történelmi tablő életnagyságúnál nagyobb alakjainak fából történő kifaragására. Az egyes szobrok közelében egy-egy történelmi térképet helyeztek el, mely Magyarországot mutatja az adott történelmi személyiség korában, illetőleg felirata közli az ábrázolt személy legfontosabb életrajzi adatait.

A faszobrok sora Szent Istvánnal kezdődik, kezében jogar és országalma, fején a Szent Korona, majd Mátyás király ülő alakja következik, oldalán kard, kezében könyv. A következő szobor Zrínyi Miklósé, jobbáiban kivont karddal, majd II. Rákóczi Ferenc következik, kezében jogar vagy buzogány. A 19. századi reformkor két reprezentánsa természetesen Széchenyi István és Kossuth Lajos. Kossuth jobbát felemelve, baljában papírtekercset tartva szónokol, Széchenyi pedig vándorbotot tart kezében.

Az utolsó szobor Nagy Imrét ábrázolja. A mellette felállított térkép felirata: „Magyarország a XX. században. // Nagy Imre (Kaposvár, 1896. június 7. Budapest, 1958. június 16. / Kormányfő (1953. július 4. 1955. április 18.) és (1956. október 24. – november 4.) / »A földosztó miniszter.« Az 1956-os forradalom miniszterelnöke.”

Ezekre a szobrokra természetesen nem professzionális műalkotásként kell tekinteni, hanem saját világukon, a népi fadaragások formakincsén belül értékelhetők és értelmezhetők. A történelmi tablő nevei önmagukért beszélnek, mint ahogy az is, hogy a 20. századi magyar történelemben 1956 forradalma megkerülhetetlen, s ha egyetlen személlyel kell a forradalmat megjeleníteni, akkor az nem lehet más, mint Nagy Imre.

Az emlékparkot 2010. június 6-án avatták fel – ennek a dátumnak azonban semmi köze Nagy Imre születésnapjához, annál több – miként az avatásról szóló beszámoló fogalmaz – a „minap törvénybe iktatott Nemzeti Összefogás [sic! helyesen: Összetartozás – P. J.] Napjához”, azaz a trianoni békeszerződés emléknapjához.

Mellszobor a földosztó miniszternek és '56 miniszterelnökének IBRÁNY, 2010

A szobor felállításának ötlete Berencsi Béla polgármestertől származott. A történet annyira sajátos, s oly jellemzően sűríti magába a kistelepülések emlékmű-állítási nehézségeit s az ezek kikerülésére adódó lehetőségeket, hogy érdemes a polgármester saját szavaiból megismerni a történetet.

Berencsi Béla így számolt be a történetéről Ibrány Város Képviselő-testületének 2010. július 15-ei ülésén: „Imre Dezső úr az ülés elején kérte, hogy a Nagy Imre-mellszobor készítésének körülményeiről adjak tájékoztatást. Amikor a Kiserdőben kialakítottuk a parkot, úgy gondoltuk, hogy azt Nagy Imre mártír miniszterelnök tiszteletére elnevezhetnénk Nagy Imre térnek, és emlékére állíthatnánk egy mellszobrot. Györfi Sándor szobrászművésznél, aki már Ibrányban számos műalkotást készített, érdeklődtem, hogy mennyiért készítené el a Nagy Imre-mellszobrot. Árajánlata 3200 eFt-ról szólt. Egy műkedvelő szakember (Szögi László), aki két hónapja a GAMESZ-nál dolgozik, művészeti körökben forog, elkészítette a szobor agyagmintáját. Végre eljutottunk oda, hogy Borbás Tibor szobrászművész fia (Borbás Márton), aki szintén szobrászművész, édesapja emlékére tekintettel – aki a Földosztók c. műalkotást készíttette Ibrányban – díjmentesen, önköltségen elkészíti Nagy Imre mellszobrát. Bízom benne, hogy ez a megállapodás a jövő héten írásban is létrejön. Borbás Márton Karcagon, Györfi Sándor szobrászművész műhelyében készítené el a műalkotást, aminek önköltségi ára kb. 340 eFt lenne. Bízom benne, hogy október 23-ára ezt a műalkotást méltó helyére lehet helyezni.”

A bájos és magyarosan „ügyeskedő” történet tehát arról szól, hogy amit a professzionális szobrászművész 3,2 millió forintért vállalna, azt megfelelő kapcsolatokkal és szervezéssel ki lehet hozni annak tizedéből is. Kell hozzá egy helybéli amatőr szobrász fiatalember, Szögi László, aki – feltehetően a polgármester biztatására – elkészíti az agyagmintát. Kell hozzá továbbá egy profi szobrászművész, Borbás Márton, aki kicsit a város lekötelezettjének érzi magát, mert annak idején Ibrány rendelte meg és állította föl édesapja, Borbás Tibor egyik főművének tartott

monumentális „Földosztók” című domborművét, amelyet a település azóta is rendben tart és büszkén gondoz. A fiatal szobrászművész tehát rámintáz amatőr kollégája munkájára, és önköltségi áron bronzba önteti azt. Kell hozzá aztán némi művészeti kapcsolat, mert a szoboröntése a mezőtúri művésztelep felajánlásával készült, cizellálására Karcagon, Győrfi Sándor műhelyében került sor. A patinázást pedig már a felállítás helyszínén, Ibrányban végezték el. A polgármester láthatóan rendelkezett ezekkel a kapcsolatokkal, ami nem csoda, hiszen már 1983-ban is – amikor a Földosztókat felállították – ő volt Ibrány tanácselnöke. Annak avatása előtt kapta meg Borbás Tibor üzenetét: „Életem legjobb szobrát csináltam meg Nektek!”

A református lelkész palástjára hajazó széles gallérral megmintázott Nagy Imre-mellszobrot Ibrány Kiserdő nevű városrészében állították fel a Kiserdő és a Nagy Imre utca találkozásánál. Avatására 2010. október 22-én 17 órakor ünnepélyes keretek között került sor. Felállításáról így tudósított az *Ibrányi Hírlap*: „Október 23-án újabb köztéri alkotással gazdagodtunk. Ezúttal Magyarország mártír miniszterelnökének, Nagy Imrének bronzból öntött mellszobrát avattuk fel. Hogy miért éppen őt választottuk, arra magyarázat is van, melynek keretében akár párhuzamot is vonhatunk a Földosztók c. szoboregyüttes és a Nagy Imre-szobor között. Érzelmileg ugyanis

Borbás Tibor „Földosztók” című emlékműve Ibrányban

mindkettő a magyar vidékhez, a parasztsághoz és a földhöz kapcsolható. Talán sehol az országban nem volt olyan földéhség a parasztság körében, mint éppen Ibrányban [...]. A saját föld utáni több évszázados vágy olyan erős volt, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság idején a megyében elsőként Ibrányban kezdtek hozzá a földosztáshoz. Sajnos a tanáshatalom bukása miatt akkor ezt nem fejezhették be [...]. A most felavatott legújabb köztéri szobrunk a vidéki emberek, a parasztság és Ibrány lakói körében is rendkívül népszerű, 1945-ös földosztó miniszterként ismert Nagy Imrének állít emléket. Vele az idősebb ibrányiak és a szomszédos falvak lakói személyesen is találkozhattak. 1949 nyarán ugyanis nagygyűlést tartott Ibrányban, a Kossuth téren. Előadását a szervezetési gazdálkodás előnyeiről többezres tömeg hallgatta végig” – ad végül helyi kontextust is a szobornak a beszámoló.

Nagy Imre mellszobra
Ibrányban

Fa mellszobor

MESZTEGNYŐ, 2011

A Somogy megyei, zselici, ezernégyszáz lelkes Mesztegnyő hatalmas erdők közt található. Lakói értenek a fához, nyaranta a faluban fafaragótábor működik. Nem csoda, hogy a település közterein és a Faluházban számos fából készült szobor található. Mesztegnyő abból a szempontból is tipikus a kistelepülések sorában, hogy a nemzeti ünnepek formálják a közterek képét: ezek megjelölt helyet kívánnak, ahol az ünnepnapon össze lehet gyűlni, emlékbeszédet és ünnepséget tartani, közösen emlékezni.

Így került köztérre 2007-ben augusztus 20. tiszteletére Szent István egész alakos faszobra, 2010-ben március 15-én avatták az 1848-as huszár szintén egész alakos faszobrát a polgármesteri hivatal előtt, 2011. október 23-án pedig ugyanott – szinte zavaró közelségben – Nagy Imre ugyancsak fából faragott mellszobrát.

A szobrot Nagy János gyékényesi faszobrász készítette a mesztegnyői fafaragótáborban. Az avatáson beszédet mondott Nagy László Péter polgármester és Szászfalvi László államtitkár.

Nehezen értelmezhető a büszt alá, a fa talapzati részre vésett felirat: „1956 – 1989 / KÖZTÁRSASÁG”. Hiszen az 1956-tól 1989-ig terjedő időszak éppen a Kádár-korszak, amikor szó sem volt köztársaságról, és Nagy Imre neve és sorsa a korszak nagy történelmi és politikai tabui közé tartozott. Talán inkább 1956, a forradalom és a legitimációját nagyrészt éppen a forradalomból eredeztető 1989, azaz a rendszerváltás közös nagy álmára, a „független és demokratikus köztársaságra” gondolhatott az alkotó.

Az épített posztamens felirata márványtáblán: „NAGY IMRE // 1896 – 1958 / AZ 1956-OS FORRADALOM / ÉS SZABADSÁGHARC / MÁRTÍR MINISZTERELNÖKE. / »SORSOMAT A NEMZET / KEZÉBE TESZEM... / KEGYELMET NEM KÉREK.«” Az idézet Nagy Imre az utolsó szó jogán mondott szavainak parafrázisa.

Emléktábla a miniszterelnöknek

SZABADKA (SUBOTICA), 2013

Már-már lezáródott e könyv kézírata, amikor több éves próbálkozás után siker koronázta a Nagy Imre Társaság egyetlen külföldi tagszervezete, a szabadkai tagozat és a Nyitott Távlatok nevű helyi civil szervezet kezdeményezését. A Társaság éves programja ugyanis már 2011. június 18-ai dátummal előre jelzett egy szabadkai emléktábla-avatást, majd 2012-ben – immár pontosabb dátum nélkül – ismét. Akkor azonban a város nem engedélyezte a tábla elhelyezését és felavatását. 2013-ra ez az akadály elhárult, és június 29-én – igaz, nem „igazán” közterületen – Szabadka képviselő-testületének engedélyével megtörténhetett az avatás.

A Nagy Imre utca 82. számú ház előkertre néző falán felavatott emléktábla bár tulajdonképpen magánterületen áll, de az utcáról is jól látható. A 60×40 centiméteres emléktábla falapra feszített sárgarézelemezt, fóliabetűvel és ragasztott képpel, fekete, sarkain legömbölyített kerettel, kétszer lakkozva. Felül Nagy Imre 1956 nyarán készült „somolygós, bajuszpedrős” fotója, alatta ugyanaz a szöveg magyar, szerb és horvát nyelven: „NAGY IMRE // 1896–1958 // AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM MÁRTÍR MINISZTERELNÖKE // NYITOTT TÁVLATOK ÉS NAGY IMRE TÁRSASÁG // ИМПЕ НАЂ // БОЂА МАЂАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1956 ГОД. // ОТВОРЕНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ДРУШТВО НАЂ ИМПЕ // IMRE NAGY // 1896.–1958. // VOĐA MAĐARSKE REVOLUCIJE 1956. GOD. // OTVORENE PERSPEKTIVE I DRUŠTVO »IMRE NAGY«”.

„Külön öröm számomra – nyilatkozta az emléktábla avatásán részt vevő és azt megkoszorúzó Jánosi Katalin –, hogy az utca magyar lakosainak saját kezdeményezésére született anno az utcaelnevezés is, és most a táblaállítás is sok év után. Azért is örülök, mert ez a tábla többnyelvű, tehát a más nemzetiségűek is megérthetik, hogy miért fontos a magyaroknak Nagy Imre személye, és nagyon remélem, hogy itt mindenki a magáénak fogja ezt érezni.” Ezt erősítette meg Nyitott Távlatok és a Nagy Imre Társaság szabadkai tagozatának elnöke, Kudlik Gábor is: „A határon túli magyarok számára Nagy Imre és az ’56-os forradalom egyet jelent. Sajnos Magyarországon már másképpen ítélik ezt meg ...”

Utószó

Egynegyed évszázad alatt félszáz emlékhely. Évente átlagosan kettő. Ha a forradalom tízéves kerek évfordulóinak alapján dekádokra osztjuk ezt a negyedszázadot, akkor 2006-ig az emlékhelyek időbeli eloszlása is nagyjából egyenletesnek tűnhet.

Az 1986 és 1996 közötti tizenegy év alatt huszonhárom emlékhely létesült. Ebből az első kettő Párizsban, még a rendszerváltozás előtt, tehát ha csak a rendszerváltozástól (1989) számolunk, akkor nyolc év alatt huszonegy. Az átlag tehát jóval évi kettő fölötti. S ami talán ennél is fontosabb, ebben a periódusban egyetlen olyan esztendő volt (1992), amikor egyetlen Nagy Imre-emlékjel sem került köztérre.

Az 1997 és 2006 közötti évtizedben ismét huszonegy az új emlékhelyek száma, éves átlaguk tehát még mindig kettő fölött van valamivel, bár érzékelhető a csökkenő tendencia. Az is jelzésértékű, hogy ebben a periódusban már négy olyan év volt (1998, 1999, 2000 és 2004), amikor egyetlen egy sem készült.

Jelenkorunk azonban már markánsan mutatja Nagy Imre köztéri emlékezetének rohamos hanyatlását. A 2007-től máig, 2013-ig eltelt nem egészen hét évben mindössze öt új emlékhely létesült, így ebben a periódusban erősen egy alá esett az éves átlag. Ráadásul az ötből kettő csak érintőlegesen Nagy Imre-emlékhely (a kaposvári Díszkönyv és a gyenesdiási faszobor a történelmi emlékparkban), kettő közülük faszobor (a másik a mesztegnyői), ami a tartósság miatt aggályos, a szabadkai emléktábla pedig ideiglenesnek tűnik a ragasztott képpel és felirattal. Az is az emlékhelyek szaporodásának meredek zuhanását jelzi, hogy e hét évnek több mint felében, négy esztendőben (2007, 2008, 2009 és 2012) egyáltalán semmi sem született.

A dekádok azonban lesimítják, elfedik a folyamat belső dinamikáját, márpedig láthattuk, hogy az emlékmű évfordulós műfaj. Nemcsak úgy, hogy évfordulókon koszorúzzák, hanem általában felállításuk is az évfordulókhoz köthető. A forradalomnak két kerek évfordulója volt az elmúlt negyedszázadban, 1996-ban a negyvenedik, s ez egybeesett Nagy Imre születésének centenáriumával, 2006-ban pedig az ötvenedik. Kilenc emlékhely létesült 1996-ban, azaz az első dekád huszonegy emlékhelyének több mint negyven százaléka. Még torzabb a második periódus képe, mert az 1997 és 2006 között létrejött ugyancsak huszonegy emlékhelyből tizenkettőt, azaz az összes csaknem hatvan százalékát az emlékévben avatták fel. S ezek többsége is a forradalom kerek évfordulója alkalmából biztosított bőkezű állami támogatásnak köszönheti létét.

Egyfelől tehát a rendszerváltás óta eltelt időszakban folyamatosan szaporodott azon évek száma, amikor sehol nem állítottak fel semmiféle Nagy Imre-emlékjelet, másfelől egyre inkább csak a kerek évfordulók juttatják a politikai döntéshozók eszébe a forradalmat és annak miniszterelnökét.

Egy korszak, úgy tűnik, végérvényesen lezárult. A rendszerváltozás folyamatában az 1956-os forradalom és a forradalmat és megtorlást személyes sorsában megtestesítő Nagy Imre emléke politikai eszközzé vált, amivel a Kádár-rendszer legitimitását lehetett megkérdőjelezni. Összetartó erő is volt ez az emlékezet az akkori politikai ellenzék különböző irányzatai között, hiszen a közös ellenség ellen irányult. A rendszerváltozás után Nagy Imre és a forradalom emlékezetének ez a politikai szerepe megszűnt. Egy ideig úgy tűnt, hogy a forradalom miniszterelnöke annak többi mártírjával együtt elfoglalja méltó helyét a nemzeti panteonban. Aztán, ahogy a forradalom története egymással feleselő történetekre esett szét, a miniszterelnök emlékezete is különvált a forradalom szaporodó emlékezeteitől.

Az 1947/48 és 1989 közötti szocialista korszakot differenciálatlanul „kommunista diktatúráként” látó, leegyszerűsített történet szemlélet természetesen nem képes különbséget tenni például a Rákosi-korszak és a Nagy Imre-féle „új szakasz” között, mint ahogy kommunista és kommunista között sem. A „kommunista” bélyeg ráéig

a korszak minden közszereplőjére, egybemos gyilkost és áldozatot. A korszak története még nem többé-kevésbé letisztult történelem, forrongó félmúlt csupán, vetélkedő szemléletmódok csatátere. S Nagy Imre köztéri emlékezete ebben a küzdelemben vesztesre áll. Ismét a Kádár-kori semmi felé közelít, ahogyan könyvünk elején írtuk. Feltámadni a közeljövőben nem fog, s abban is csak reménykedhetünk, hogy ami megteremtődött az elmúlt negyedszázadban, az letisztul és megmarad.

Amikor e könyv megalkotásának ötlete 2013. elején megszületett, a kiadó, a könyvtervező és a szerzők szeme előtt is egy leendő album lebegett. Sok kép kevés szöveggel, ahol a szöveg hosszabb képaláírásokként leginkább paramétereket, adatokat tartalmaz a főként képekkel bemutatott alkotásokról. A munka során a fényképész célja és programja nem változott, a szöveget jegyző történészé, az enyém viszont jelentősen módosult. Magam is meglepődve tapasztaltam az írás során, hogy a leírónak szánt szöveg helyenként túlterjeszkedik, túlmutat önmagán. „Történetté” válik, s ez a történet már nem csak, sőt nem is elsősorban az alkotásokról szól, hanem a körülményekről, a szándékokról, a lehetőségekről és korlátokról, egyszóval a korról, amelyben ezek az alkotások megszülettek. A könyv elejét, az első „történeteket” a Kádár-korszak szürkeségéből való felébredés eufóriája és az elhallgatott múlttal való őszinte szembenézés igénye uralja, hogy aztán szép lassan, a felismerés és az újdonság varázsának elmúltával felváltsa ezt előbb a széttartó kánonok kialakulása és megszilárdulása, majd az évfordulós rutin.

Mint már az előszóban megemlítettem, az eltérő forrásadottságok – és a művek eltérő politikai és művészeti „súlya” – miatt nem válhatott minden leírásból „történet”. A kész könyv így hibrid jellegű lett, helyenként megmaradt albumnak, másutt egy sajátos optikájú kortörténet jegyeit mutatja. Az optika sajátossága, hogy a kép fókuszában mindig az emlékjel áll, de – mint egy távoli fotónál – élesen látszik szűkebb és tágabb „környezete” is. Kora, „használatának” módja, erényei és gyengéi. Bízom abban, hogy ezzel nemcsak más, hanem több és jobb is lett a könyv, mint az eredetileg megcélzott album lett volna.

Függelék

Közterület-elnevezések Magyarországon

8636 Balatonszemes, Nagy Imre út
5630 Békés, Nagy Imre tér
5600 Békéscsaba, Nagy Imre tér
1027 Budapest, II. Nagy Imre tér
6647 Csanytelek, Nagy Imre utca
2400 Dunaújváros, Nagy Imre utca
8640 Fonyód, Nagy Imre utca
2131 Göd, Alsógöd, Nagy Imre utca
9024 Győr, Nagy Imre utca
8380 Hévíz, Nagy Imre utca
6800 Hódmezővásárhely, 1991-től 1996-ig
Nagy Imre utca, 1996-tól Nagy Imre tér
4484 Ibrány, Nagy Imre utca
2472 Kajászó, Nagy Imre utca
7400 Kaposvár, Nagy Imre park
3281 Karácsond, Nagy Imre út
8360 Keszthely, Nagy Imre utca
6200 Kiskőrös, Nagy Imre tér
5310 Kisújszállás, Nagy Imre utca
5321 Kunmadaras, Nagy Imre utca
8693 Lengyeltóti, Nagy Imre utca
5400 Mezőtúr, Nagy Imre utca
3525 Miskolc, Nagy Imre utca
6782 Mórahalom, Nagy Imre utca
7500 Nagyatád, Nagy Imre tér
4400 Nyíregyháza, Nagy Imre tér
3600 Ózd, Nagy Imre út
7632 Pécs, Nagy Imre út
2519 Piliscsév, Nagy Imre utca
2085 Pilisvörösvár, Nagy Imre utca
5720 Sarkad, Nagy Imre út
5000 Szolnok, Nagy Imre körút
2800 Tatabánya, Nagy Imre tér
2021 Tahitófalu, Nagy Imre utca

Közterület-elnevezések külföldön

90000 Belfort, Franche-Comté, Rue Imre Nagy,
Franciaország
31300 Beli Manastir (Pélmonostor),
Oszečko-baranjska zupanija, Ulica Imre Nagya,
Horvátország
28203 Bremen (Ostertor), Imre-Nagy-Weg,
Németország
60033 Chiaravalle, Ancona, Via Imre Nagy, Olaszország
44124 Ferrara, Emilia Romagna, Via Imre Nagy,
Olaszország
43036 Fidenza, Parma, Via Imre Nagy, Olaszország
42124 Gaida, Reggio nell'Emilia, Via Imre Nagy,
Olaszország
53036 Poggibonsi, Siena, Piazza Imre Nagy,
Olaszország
50050 Stabbia, Firenze, Via Imre Nagy, Olaszország
24000 Subotica (Szabadka), Bačka oblast,
Nagy Imre utca, Szerbia

Egyéb

Nagy Imre-emlékpad (2004), egyszerű utcabútor
az Orsó és Csévi utca sarkán 10×20 centiméteres
réztáblával, amelynek felirata:
„Itt pihent meg rendszeresen // NAGY IMRE // mártírhalt
halt miniszterelnök”.

Források

Fejszobor – Párizs, 1986

„Nagy Imre reformja. Balogh Sándor akadémiai előadása alapján.” *Magyar Nemzet*, 52. (1989.) május 13. (110. sz.) 10. p.

Kilár István: Nagy Imre-szoborterv. *Magyar Nemzet*, 52. (1989.) június 15. (138. sz.) 8. p.

Kilár István: Nagy Imre fejszobrának története. *Szemesi Miújság*, 10. (2002.) május 11. (5. sz.) 7. p.

Az *Irodalmi Újság* tudósítása a szoborról: *Irodalmi Újság*, 38. (1987.) 1. sz. 24. p.

Hollósi Zsolt: Párizsi szobrász lett a földéaki tanító fia. [Interjú Kilár Istvánnal.] *Délmagyarország*, 2011. március 23. Ua.: http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/parizsi_szobrasz lett_a_foldeaki_tanito_fia/2209793/ (Utolsó letöltés: 2013. május 10.)

Ditrói Ákos megrendelői szerepe Méray Tibor személyes közlése a szerzővel, Budapest, 2013. augusztus 4.

Kilár István honlapja: <http://www.kilar.fr/> (Utolsó letöltés: 2013. május 10.)

Szimbolikus síremlék – Párizs, 1988

(K. P.) [Kende Péter]: A párizsi emlékmű. *Magyar Füzetek* (Párizs), 19–20. sz. Új Magyarország felé? 1988. 82–88. p. Ugyanaz: http://epa.oszk.hu/02200/02201/00017/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1988_1920_082-088.pdf (Utolsó letöltés: 2013. május 13.); http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_parizsi.pdf (Utolsó letöltés: 2013. május 13.)

Tetemrehívás, 1958–1988. Párizs, 1988. I. U. S. 174 p., 12 t. 2. kiadás: *Tetemrehívás. 1958–1988. Párizs – Budapest*. Összeáll. Rainer M. János. Budapest, 1989. Bibliotéka, 174 p., 12 t.

Murányi Gábor: Előjáték egy temetéshez. Nagy Imre Párizsban. *Heti Világgazdaság (hvg)*, 20. (1998.) június 13. (23. sz.) 81–85. p.

Rainer M. János: Szimbolikus sír Párizsban. Emlék-hely Nagy Imre és társai tiszteletére. *História*, 26. (2004.) 5. sz. 23–24. p.

A leírás több eleménél hasznosítottam a Méray Tiborral Budapesten, 2013. augusztus 4-én folytatott beszélgetésen elhangzottakat.

[Méray Tibor:] Hol sírjaink domborulnak. *Irodalmi Újság*, 33. (1982.) 4. sz. 1. p.

A Beszélő szerkesztői: Ami elvárható. In: *Beszélő összkiadás*. 1. köt. 1–10. szám. 1981–1984. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest, 1992. AB-Beszélő Kiadó, 445. p.

[Méray Tibor:] Franciaországban. *Irodalmi Újság*, 38. (1987.) 1. sz. 2. p.

Nagy Imre temetése és az '56-os emlékmű születése. Mihancsik Zsófia interjúja Rajk Lászlóval. *Budapesti Negyed*, 3. (1994.) 1. sz. Kultuszok és kultuszhelyek, 187–201. p. Ugyanaz: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00003/rajk.htm> (Utolsó letöltés: 2013. május 14.)

A helyszínekről: Rajk László levele a szerzőhöz, 2013. augusztus 18.

E. A.: Mi történt csütörtök délután a Belvárosban? Egy rendőrségi közlemény háttere. *Magyar Hírlap*, 21. (1988.) június 18. (145. sz.) 4. p.

Az emlékmű képe Rajk László honlapján a „Megvalósult munkák” között: <http://www.rajk.hu/perlachaise.html> (Utolsó letöltés: 2013. május 13.)

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 36–37. p.

A Kilár-féle fejszobor elhelyezésének elvetésére a leírtaknak megfelelően emlékezett vissza Méray Tibor is, hozzátéve, hogy az a szobor a szervezőknek „egyszerűen nem tetszett”. Méray Tibor személyes közlése, Budapest, 2013. június 6.

1958–1988. Felhívás. *Irodalmi Újság*, 39. (1988.) 1. sz. 1. p.

1958–1988. Államférfiak, képviselők, szenátorok, akadémikusok, írók, művészek és 20 Nobel-díjas az 1956-os forradalom mártírjai tiszteletére felállítandó párizsi emlékmű nemzetközi védnökségében.

Irodalmi Újság, 39. (1988.) 2. sz. 1. p.

A párizsi emlékünnepegség védnöksége. *Irodalmi Újság*, 39. (1988.) 3. sz. 7. p. Ugyanaz in: *In memoriam Nagy Imre*. Vál., szerk., bev. Tóbiás Áron. Budapest, 1989. Szabad Tér, 531–537. p.

Ludassy Mária: Betiltva: a nagy francia forradalom. *Élet és Irodalom*, 32. (1988.) július 8. (28. sz.) 9. p.

A magyar forradalom mártírjai emlékművének felavatása Párizsban. *Irodalmi Újság*, 39. (1988.) 3. sz. 1–3. p.

A Történelmi Igazságtétel Bizottsága 1. felhívása, 1988. június 5. In: *Beszélő összkiadás*. 3. köt. 21–27. szám. 1987–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest, 1992. AB-Beszélő Kiadó, 603–604. p.

Vásárhelyi Miklós: 1988. június 16. – Párizs, Père Lachaise temető. In: *Uő.: Ellenzékben*. Összeáll. és szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1989. Szabad Tér Kiadó, 360–362. p.

Emléktábla a szülőházon – Kaposvár, 1989

Az 1989 tavaszi kaposvári eseményekről: Nagy Zoltán – Vas András: Petőfiék eszméit nem tudta bekebelezni a kommunista ideológia. Lásd: <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/petofiek-eszmeit-nem-tudta-bekebelezni-a-kommunista-ideologia-432782> (Utolsó letöltés: 2013. május 14.)

A Szabad Somogy tudósítása az október 31-i kaposvári tömeggyűlésről. In: Szántó László: *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*. Szerk. Szili Ferenc. Kaposvár, 1995. Somogy Megyei Levéltár, 169. p. (Eredeti megjelenés: Nagygyűlés a Kossuth téren. *Szabad Somogy*, 1956. november 1. 2. p.) Továbbá: Pótó János: Fotók faggatása. Ismeretlen kaposvári fényképek az 1956-os forradalomról. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Budapest, 2011. ELTE Eötvös Kiadó – MTA Társadalomkutató Központ, 263–276. p.

Szántó László: Nagy Imre-emlékjelek szülőföldjén, Somogyban. In *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 23–25. p.

Szántó László: Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének fogadtatása szülőföldjén, Somogyban. *Örökségünk*, 2010. 1. sz. 14–15. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 17–19. p.

Nagy Imre: *Viharos emberöltő*. Szerkesztői lektor: Vészi János. Utószó és jegyz.: Szántó László. Budapest, 2002. Nagy Imre Alapítvány, 7–9., 11–13. p.

A „Kaposvár s(z)aga” című blog első bejegyzése: <http://kaposvarszaga.blog.sonline.hu/2008/09/02/kaposvar-szaga-1/#more-86> (Utolsó letöltés: 2013. május 15.) A blog 1987. szeptember 1-jétől 1990. április 9-ig tartalmazza a naplóbejegyzéseket. A Nagy Imre kaposvári szülőházán felavatott emléktábláról az 590., 625., 635., 637., 645., 650. és 652. bejegyzésekben olvashatunk.

Kaposvári Fidesz-csoport: Felhívás Kaposvár fiatal-ságához. 1989. január 1. *Kaposvári Mutató*, 2. (1989.) február (2. sz.) 5. p.

Somogyi alternatívok, somogyi alternatívák. *Somogyország*, 1. (1989.) március 15. (1. sz.) 2–3. p.

A kaposvári Fidesz-csoport programja. 1989. január 24. *Kaposvári Mutató*, 2. (1989.) 3–4. sz. (március–április) 5. p. A folyóirat összevont, kéthavi száma csak áprilisi programokat jelez előre, ebből következtetünk arra, hogy március végén jelenhetett meg.

Nagy Imre-emléktábla Kaposvárott. *Népszabadság*, 47. (1989.) június 10. (135. sz.) 5. p.

Emléktábla-avatás Budapesten és Kaposváron. *Népszabadság*, 47. (1989.) június 16. (140. sz.) 5. p. (varga): Megemlékezés a szülőháznál. *Magyar Nemzet*, 52. (1989.) június 16. (139. sz.) 3. p.

Emléktábla Nagy Imrének. *Somogyi Néplap*, 45. (1989.) június 16. (140. sz.) 1., 3. p.

Ideiglenes majd végleges emléktábla a halálos ítélet helyszínén – Budapest, 1989, 1991

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 397. p.

Nagy Imre-emléktábla Kaposvárott. *Népszabadság*, 47. (1989.) június 10. (135. sz.) 5. p.

Pénteken: gyászszertartás a Hősök terén.
Népszabadság, 47. (1989.) június 14. (138. sz.) 6. p.
d. j.: Emléktábla a magyar Bastille falán. *Magyar Nemzet*, 52. (1989.) június 16. (139. sz.) 2. p.

Emléktábla-avatás Budapesten és Kaposváron.
Népszabadság, 47. (1989.) június 16. (140. sz.) 5. p.
Fodor Gábor beszéde a Fő utcai börtönnél. In:
Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában, 1988–1991.
Szerk. Bozóki András. Budapest, 1992. FIDESZ,
153–154. p.

A Történelmi Igazságtétel Bizottságának dokumen-
tumai az OSZK 1956-os Intézet és Oral History Archívum
honlapján: http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:3954515292532015:GET_NEXT_DOC_ID:NO::P18_DOC_ID:112 (Utolsó letöltés: 2013. június 5.)

A Történelmi Igazságtétel Bizottságának a temetésre
kibocsátott kisnyomtatványai az OSZK 1956-os
Intézet és Oral History Archívum honlapján:
http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:3954515292532015:GET_NEXT_DOC_ID:NO::P18_DOC_ID:112 (Utolsó
letöltés: 2013. június 5.)

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997.
1956-os Intézet, 211. p.

Matyucz Péter: Nagy Imre tér a Fő utcánál. *Nép-
szabadság*, 49. (1991.) november 4. (258. sz.) 1., 4. p.

A sír – Budapest, 1989

1989. június 16. A temetés. Szerk. Jánosi Katalin,
Sipos Levente. Budapest, 2009. Nagy Imre Alapítvány,
189 p. Benne különösen: Sipos Levente: Az előzmények
és a gyászünnepek lefolyása. 10–22. p.

Egy nap anatómiája. Az OSZK 1956-os Intézet és
Oral History Archívum honlapján: <http://www.rev.hu/89/f?p=107:1:1366098104279409> (Utolsó letöltés:
2013. június 5.)

Rainer M. János: Szimbolikus sír Párizsban. Emlékhely
Nagy Imre és társai tiszteletére. *História*, 26. (2004.)
5. sz. 23. p.

A Beszélő szerkesztői: Ami elvárható. In: *Beszélő
összkiadás*. 1. köt. 1–10. szám. 1981–1984. Sajtó alá
rendezte: Havas Fanny. Budapest, 1992. AB-Beszélő
Kiadó, 445. p.

A Történelmi Igazságtétel Bizottsága 1. felhívása,
1988. június 5. In: *Beszélő összkiadás*. 3. köt. 21–27. szám.
1987–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest,
1992. AB-Beszélő Kiadó, 603–604. p.

Jánosi Ferenc: Emlékek nagyapám és '56-os
mártírtársainak újratemetéséről. *Örökségünk*, 2010.
2. sz. 12–15. p. Kis változásokkal ugyanez: Jánosi
Ferenc visszaemlékezései Nagy Imre és mártírtársai
1989. évi újratemetésére. Lásd: [http://www.tte.hu/](http://www.tte.hu/toertenelem/forraskoezlesek/898-janosi-ferenc-visszaemlekezesei-nagy-imre-es-martirtarsai-1989-evi-ujratemetesere)
toertenelem/forraskoezlesek/898-janosi-ferenc-
visszaemlekezesei-nagy-imre-es-martirtarsai-1989-
evi-ujratemetesere (Utolsó letöltés: 2013. március 27.)

A Nagy Imre-per mártírjainak nyilvános temetése
Budapesten? *Irodalmi Újság*, 40. (1989. 1. sz. 1. p.)

Emléktábla az egykori lakóházon, az első hazai portré – Budapest, 1990

Méray Tibor: Javaslat egy Nagy Imre Emlékházra
Budapesten. *Irodalmi Újság*, 40. (1989.) 3. sz. 23. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997.
1956-os Intézet, 154. p.

Fodor Fanni: A Nagy Imre Emlékház történetéről.
Örökségünk, 2011. 1. sz. 20–22. p.

Koszorúzás Nagy Imre szülőházánál [sic!]. *Népszabadság*, 48. (1990.) október 24. (249. sz.) 4. p.

Lőcsei Pál: „Ez a ház a magyar történelem része.”
In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forrásközlések*
I. Szerk. Sipos József, Sipos Levente. Budapest, 2002.
Nagy Imre Alapítvány, 459–461. p. Uaz.: Lőcsei Pál:
Egy élet szilánkjai. Írások, beszélgetések, dokumentumok.
Szerk. Kende Éva. Budapest, 2010. Nagy Imre Alapít-
vány – Gondolat, 178–179. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II.*
1953–1958. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 329. p.

Az „utolsó békés polgári nap” emléktáblája – Badacsonytomaj, 1990

Kalmár László: *Badacsonytomaj története*. 2. átd.,
bőv. kiad. Badacsonytomaj, 1998. Badacsonytomaji
Önkormányzat, 99–100. p.

1956. október 22., Badacsony: Nagy Imre utolsó békés napja. [Pálffy Jenőné (született Takács Erzsébet) visszaemlékezése.] *Múlt-kor*, 2010. ősz, 104–105. p.

Az akadémiai rehabilitációról lásd: Pótó János: 1956 az Akadémián. *Történelmi Szemle*, 48. (2006.) 1–2. sz. 53–90. p.

Nagy Imre betegségeiről lásd: Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 114 skk.

A legendisztikus történet legfrissebb összegzése: Kovácsné Somi Zsuzsanna: Családi emlékből civil hagyomány. Nagy Imre-emléktúra Badacsonyan. *Honismeret*, 41. (2013.) február (1. sz.) 64–65. p. Lásd továbbá: Gergely Sándor: Nagy Imre Emléktúrán voltunk az ősszel is. *Örökségünk*, 2010. 1. sz. 18. p.

Kotnyek Antal: In memoriam 1956. október 22. *Képes* 7, 4. (1989.) június 17. (24. sz.) 12–13. p.

Vásárhelyi Miklós: Életrajz – magyarul. In: Uő.: *Ellenzékben*. Összeáll. és szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1989. Szabad Tér Kiadó, 105–164. p. Idézetek: 162–163. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 239–240. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 252. p.

Káloczi Kálmán: A Veszprém Megyei Szervezet (Badacsonyi Nagy Imre Baráti Kör) története. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 47. p.

Utcanévjelző emléktábla, majd emlékmű része – Hódmezővásárhely, 1991, 1996

Földvári Rudolf: Tevékenységem a Nagy Imre Társaságban. In *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 28. p.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja, 1944. december 21. – 1945. november 29. Főszerk. Vida István. Szerk. Kiss József, Somlyai Magda. Budapest, 1995. Magyar Országgyűlés kiadása, 302. p.

A bíráló bizottság jegyzőkönyve, 1991. június 17. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, N/II. dosszié.

Fónay beszédét idézi: Nagy István: Nagy Imre emlékhelyek Csongrád megyében. *Dél-Alföld*, 9. (2003.) augusztus 20. (7–8. sz.) 9. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 171. p. (Boros az eredeti felállítást – tévesen – 1991. október 23-ra teszi.)

Emléktábla: a fogság első napja – Budapest, 1991

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 219. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 329. p.

Történelmi stációk része: Pirkadó hajnal – Harkány, 1993

Gittai István: Morvay László pályaképe. Lásd: <http://www.morvaylaszlorajzszakkor.hu/> (Utolsó letöltés: 2013. július 25.)

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 131., 164. p.

Az első emlékmű: még külföldön – Giromagny, 1993

Göncz Árpád köztársasági elnök üdvözlő szavai az emlékmű felavatásakor. Göncz Árpád levele Nagy Erzsébethez, a Nagy Imre Társaság elnökéhez, Budapest, 1993. szeptember 10. Másolata és a többi itt hivatkozott dokumentum másolata a szerző birtokában. Ezen emlékmű forrásdokumentumainak többségét Némethné Dikán Nóra bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez úton is köszönetet mondok.

Nagy Erzsébet levele Göncz Árpádhoz, Budapest, 1993. szeptember 6.

(kurcz): Nagy Imre-emlékművet avatnak Giromagnyban. *Magyar Nemzet*, 56. (1993.) május 7. (105. sz.) 4. p.

Giromagny honore la résistance hongroise. *Le Pays de Franche-Comté*, Jeudi 19 Septembre 1991.

Eric Chabauty: La fille de Imre Nagy à Giromagny: «Les relations franco-hongroises encore trop faibles». *L'Est Républicain*, Jeudi 19 Septembre 1991.

Vészi János levele Földes Péterhez, Budapest, 1993. február 5.

Nagy Erzsébet, a Nagy Imre Társaság elnökének levele Roland Moserhez, Giromagny polgármesteréhez, 1993. március 17.

(kurcz): Avatásra vár az emlékmű. *Magyar Nemzet*, 56. (1993.) szeptember 15. (215. sz.) 1. és 4. p.

Gellért Kis Gábor: Hol van, hol nincs. *Magyar Hírlap*, 26. (1993.) október 12. (237. sz.) 7. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 196. p.

Haas Péter: Szubjektív emlékezés a NIT hőskorára. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 34–35. p.

Emléktábla az egyetemi tanárnak

– Budapest, 1993

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet 159. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 442–443. p.

Az első hazai szobor – Békéscsaba, 1994

Cseh Éva: Elfelejtett lobogó. *Beszélő*, 6. (1994.) 25. sz. Uaz: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/elfelejtett-lobogo> (Utolsó letöltés: 2013. július 10.)

Békéscsaba Polgármesteri Hivatal Oktatási, Közművelődési és Sportiroda (Tuskáné Papp Erzsébet irodavezető) levele a Képző- és Iparművészeti Lektorátus igazgatójához (Keszthelyi Ferencné), Békéscsaba, 1993. október 28. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, B/IX. dosszié.

A helyszíni szemle jegyzőkönyve, Békéscsaba, 1993. november 24.; Szakvélemény (Keszthelyi Ferencné), Budapest, 1993. december 13. Uo.

A helyszíni szemle jegyzőkönyve, Budapest, április 27.; Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 1994. május 12. Uo.

Fábián István: Az első hazai Nagy Imre-szobor. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 22. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 168. p.

Megyeri Barna: A mártír Nagy Imre mementója. *Békés Megyei Hírlap*, 49. (1994.) június 15. (139. sz.) 1. p.

Nagy Erzsébet beszéde Békéscsabán, 1994. június 14-én, a Nagy Imre-szobor avatásán. In: *Vezérlő csillagom. Nagy Erzsébet közéleti emlékkönyve*. Szerk. Jánosi Katalin – Csoma Gyula. Budapest, é. n. [2012.] 149–150. p.

A földosztás emlékműve – Ópusztaszer, 1995

Az első emlékmű tervéről: *Kortárs művészet. Szoborpályázatok, 1950–2000*. Szerk. Nagy Ildikó. Budapest, 2006. Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 351–352. p.

Szabó G. László: Az Országos Emlékbizottság munkája és tervei. In: *Ópusztaszer*. Összeáll. Koncz János, Sz. Simon István. Budapest, 1988. Kossuth, 195–206. p. Idézet: 203. p.

A zsűri jegyzőkönyve, Szeged, Kikundorozsma, 1995. március 9.; Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 1995. március 27. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, P/2. dosszié.

Géczi József Alajos: A NIT Szegedi Szervezete. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 59. p.

Sz. I.: Új honfoglalás Pusztaszeren. *Délmagyarország*, 2. (1945.) április 1. (73. sz.) 1–2. p. Jó összefoglalók az eseményről: Kovács Ákos: Árpád ünnep, Szent Istvánkor. (Egy kultikus emlékhely genealógiája.) In: Uő.: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, 2006. Kalligram, 13–113. p.; Sipos József: Nagy Imre, a földosztó miniszter. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések VI*. Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2012. Nagy Imre Alapítvány, 131–144. p.

Sipos József: Nagy Imre Pusztaszeren. In: *Nagy Imre, a nemzet miniszterelnöke, 1953 és 1956. Írások Nagy Imréről a Dél-Alföldben*. Szerk. Géczi József Alajos, Gellérty László, Majzik István. Szeged, 2001. Bába, 62–64. p. /Tisza hangja./ Ugyanaz: *Dél-Alföld*, 7. (2001.) február (2. sz.) 6. p.

Nagy Imre: Kezdjük meg a földosztást! In: Uő.: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1945–1947)*. I. kötet. Budapest, 1954. Szikra, 90–93. p.

Emléktábla egykori gimnáziumában

– Kaposvár, 1996

Nagy Imre: *Viharos emberöltő*. Szerkesztői lektor: Vészi János. Utószó és jegyz.: Szántó László. Budapest, 2002. Nagy Imre Alapítvány, 26–27. és 71. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 21–25. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 246. p.

Szántó László: Nagy Imre-émlékek szülőföldjén, Somogyban. In: *Örökségünk. Emlékszámla. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 23–25. p.

Rekviem a nemzetörökért. In: M. Kiss Sándor: *Olvasókönyv. (Forradalom Somogyban – 1956.)* Budapest, 1997. Püski, 152–154. p.

Emléktábla születésének centenáriumán

– Győr, 1996

Gergely Sándor: Visszatekintés a Győr és Környéke Szervezet működésének 16. évére. In: *Örökségünk. Emlékszámla. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 57. p.

Nagy Imre azt tette, amit lelkiismerete diktált. *Kisalföld*, 51. (1996.) június 6. (131. sz.) 1. és 4. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 232. p.

Emléktábla születésének centenáriumán, majd emléktábla '56 hőseinek és áldozatainak

– Szentgotthárd, 1996, 2005

Holecz Tibor: 10 éve alakult meg az '56-os Szövetség Szentgotthárdi Szervezete. Lásd: <http://www.szentgotthard.hu/hirek/reszletesen.php?id=1149> (Utolsó letöltés: 2013. július 13.)

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 250. p.

Molnár Piroska: Egy szál virág '56-ért. A mártírokra emlékezett az 56-os Szövetség. Lásd: <http://www.szentgotthard.hu/hirek/reszletesen.php?id=834> (Utolsó letöltés: 2013. július 13.)

Szobor a Parlamentnél születése centenáriumán – Budapest, 1996

Bugár-Mészáros Károly: A budapesti Szabadság tér. *Örökség*, 2008. 12. sz. 3–7. p.

Póto János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003. Osiris, 50–52. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 130. p.

Bossányi Katalin: Egy mondat félbemaradt. Beszélgetés Nagy Erzsébettel, október 23-a előtt. *Népszabadság*, 49. (1991.) október 22. (248. sz.) 10. p. Uez in: *Vezérlő csillagom. Nagy Erzsébet közéleti emlékkönyve*. Szerk. Jánosi Katalin – Csoma Gyula. Budapest, 2012. 114–118. p.

Boros Géza: Hol lesz Nagy Imre szobra? Beszélgetés Nagy Erzsébettel és Vészi Jánossal. *Kritika*, 1995. 6. sz. 40–41. p.

Gellért Kis Gábor: Hol van, hol nincs. *Magyar Hírlap*, 26. (1993.) október 12. (237. sz.) 7. p.

Jonczik Vince levele Nagy Erzsébethez, Budapest, 1993. november 3. Másolata a szerző birtokában. A dokumentumot Némethné Dikán Nóra bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez úton is köszönetet mondok.

Gál Zsuzsa: Sarlos a múlt lezárását tartja szükségesnek. A Szabadság téren épülő irodaház előtt fog állni Nagy Imre emlékműve. *Népszabadság*, 52. (1994.) július 16. (165. sz.) 3. p.

A Nagy Imre-szobor pénzügyi elszámolása (Pogonatosz Nikoszné gazdasági igazgató), Budapest, 1996. december 30. Budapest Galéria Köztéri Képzőművészeti Osztály (a továbbiakban: BG), III/144. doboz.

Nagy Imre emlékműve az Országháznál? *Népszabadság*, 52. (1994.) december 31. (307. sz.) 4. p.

Határozat-kivonat a Képviselő-testület (Belváros–Lipótváros Önkormányzat) 1995. április 11-i ülésének jegyzőkönyvéből, 1995. április 17. BG, uo.

Jegyzőkönyv a Nagy Imre-szobor kuratóriumának 1995. május 23-i üléséről, Budapest, 1995. május 31. Uo.

Emlékeztető a Nagy Imre-szoborpályázat anyagának kuratóriumi zsűrizéséről. Készítette Szilágyi András. Budapest, 1995. október 6. Uo.

Zsigmond Attila levele Keszthelyi Ferencnének, Budapest, 1995. május 26. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, V/XLII. dosszié.

A budapesti Nagy Imre-portrészobor pályázatára meghívott művészek, Budapest, 1995. június 1. KIL, uo.

Emlékeztető az 1995. június 26-ai helyszíni szemléről. Készítette Szöllőssy Ágnes. Budapest, 1995. június 30. BG, uo.

A bíráló bizottság állásfoglalása. Készítette Szilágyi András. Budapest, 1995. szeptember 28. Uo.

Jegyzőkönyv a Nagy Imre-szobor kuratóriumának 1995. október 16-ai üléséről. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Páty, 1996. február 23. Uo. (kurcz): Öntésre vár a Nagy Imre-szobor. *Magyar Nemzet*, 59. (1996.) április 16. (89. sz.) 1. p.

Generálkivitellezői építési napló. 1996. 04. 27. – 1996. 06. 06. BG, uo.

Nagy Imre-szoboravató. Göncz Árpád tartotta az ünnepi megemlékezést. *Magyar Hírlap*, 29. (1996.) június 7. (132. sz.) 1. p.

Nemzeti hőseink egyike volt. *Népszabadság*, 54. (1996.) június 7. (132. sz.) 1. p.

Mellszobor a millecentenárium részeként – Hévíz, 1996

Kardos József: Nagy Erzsébet látogatása a gimnáziumban. *Hévízi Hírlap*, 6. (1996.) január (1. sz.) 13. p.

Testületi ülés. *Hévízi Hírlap*, 6. (1996.) február (2. sz.) 3. p.

(k. b.): Nagy Imre-szobor Hévízen is. Marton László készíti. *Magyar Nemzet*, 59. (1996.) április 26. (98. sz.) 4. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 193. p.

K. J. [Kardos József]: Nagy Imre szoboravatás. *Hévízi Hírlap*, 6. (1996.) szeptember (9. sz.) 3–4. p.

Nagy Imre-szobrot avattak. *Magyar Nemzet*, 59. (1996.) augusztus 21. (194. sz.) 4. p.

Vásárhelyi Miklós: Életrajz – magyarul. In: Uő.: *Ellenzékben*. Összeáll. és szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1989. Szabad Tér Kiadó, 105–164. p. Idézet: 162. p.

Nagy Erzsébet levele. *Hévízi Hírlap*, 6. (1996.) szeptember (9. sz.) 2. p.

Emléktábla a földművelésügyi miniszternek és miniszterelnöknek – Debrecen, 1996

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 235. p.

Az S. Szabó Ferencsel 1987–1988-ban készített interjút idézi: Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 266. p.

Nagy Imre: A magyar nép elfoglalja méltó helyét a szabad nemzetek közösségében. In: Uő.: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások (1945–1947)*. I. kötet. Budapest, 1954. Szikra, 59–63. p.

Mervó Zoltán: A Hajdú–Bihar Megyei Szervezet története. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 53. p.

A forradalom és szabadságharc tiszteletére. *Hajdú-Bihari Napló*, 53. (1996.) október 22. (247. sz.) 5. p.

Tizenkét nap – negyven év múltán. *Hajdú-Bihari Napló*, 53. (1996.) október 24. (248. sz.) 1. p.

Szobor a szülővárosban – Kaposvár, 1996

Szántó László: Nagy Imre kaposvári szobra. *Örökségünk*, 2011. 1. sz. 25–27. p.

Szántó László: Nagy Imre-emlékjelek szülőföldjén, Somogyban. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 23–25. p.

A fentiekén túl lásd továbbá Szántó László levele és kiegészítései a szerzőhöz, 2013. július 18., amiért ez úton is köszönetet mondok.

Lajos Géza: Szobrot állítanak Nagy Imrének Kaposváron. *Somogyi Hírlap*, 1. (1990.) november 30. (186. sz.) 1–2. p.

Szabados Péter (Kaposvár Megyei Jogú Város polgármestere) levele Keszthelyi Ferencné igazgatónak

(Képző- és Iparművészeti Lektorátus [KIL]), Kaposvár, 1991. április 26. KIL Adattára, P/6. dosszié.

A Lektorátus vezetőjének válasza, Budapest, 1991. május 20. Uo.

Simonics Lászlóné (Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Oktatási, Kulturális és Sportigazgatóság, irodavezető) levele Keszthelyi Ferencné igazgatónak (KIL), Kaposvár, 1991. szeptember 18. Uo.

A Lektorátus vezetőjének válasza, Budapest, 1991. szeptember 20. Uo.

Simonics Lászlóné (Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Kulturális Iroda, irodavezető) levele Viner [sic! helyesen: Wehner – P. J.] Tibor művészeti főtanácsadónak (KIL), Kaposvár, 1995. május. 25. Uo.

Prokai Gábor osztályvezető (KIL) válaszlevele, Budapest, 1995. május 31. Uo.

Helyszíni szemle jegyzőkönyve, Kaposvár, 1995. szeptember 5. és Szakvélemény, Budapest, 1995. szeptember 7. Uo.

Pályázati felhívás tervezete, 1995. szeptember, Simonics Lászlóné levele Wehner Tibornak, Kaposvár, 1995. október 17. és Módosított pályázati felhívás, 1995. október. Uo.

Prokai Gábor autográf üzenete Wehner Tibornak, 1995. június 13. Uo.

Zsúri jegyzőkönyve, Kaposvár, 1996. február 13. és Szakvélemény (Keszthelyi Ferencné), Budapest, 1996. február 16. Uo.

Gulyás J. Attila: A jó szobor megtalálja helyét. Műtermi beszélgetés a kaposvári Nagy Imre-szobor alkotójával. *Somogy*, 24. (1996.) szeptember-október, (5. sz.) 494–496. p. Idézet: 496. p.

Zsúri jegyzőkönyve, Budapest, 1996. június 17. és Szakvélemény (Prokai Gábor), 1996. június 18. KIL Adattára, P/6. dosszié.

Nagy Imre végleg hazaérkezett. *Somogyi Hírlap*, 7. (1996.) október 24. (248. sz.) 1. és 3. p.

Tamási Rita: Bronzba öntött hűség. *Somogyi Hírlap*, 7. (1996.) október 24. (248. sz.) 3. p.

Emléktábla, majd félalakos dombormű

– Nyíregyháza, 1996, 2001

Ilyés Gábor: „Beszél a márvány.” *Nyíregyháza szobrai és emléktáblái*. Nyíregyháza, 2008. K. n. Az emléktábla: 217. p. A dombormű: 119. p.

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 247. p.

Lakatos István (Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete, elnök) levele Prokai Gábor osztályvezetőnek (Képző- és Iparművészeti Lektorátus [KIL]), Nyíregyháza, [2001.] szeptember 14. KIL Adattára, B/IV. dosszié.

Szerződés a Nagy Imre Társaság és Balogh Géza között, Nyíregyháza, 2001. október 1. Uo.

Keszthelyi Ferencné igazgató (KIL) záradéka a szerződésen, Budapest, 2001. december 3. Uo.

A zsúri jegyzőkönyve, Nyíregyháza, 2001. október 11. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2001. október 16. Uo.

Nagy Imre-émlékmű a belvárosban. *Nyíregyházi Napló*, 8. (2001.) november 10. (39. sz.) 1. p.

Dombormű egy magánkertből köztérre

– Röske, 1996

Géczi József Alajos: A NIT Szegedi Szervezete. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 59. p.

Krug Emília: Nagy Imre újratemetése. A röszei államhalál. *168 óra*, 17. (2005.) július 21. (29. sz.) 20–21. p.

-boda – nyulasi-: Csakazértisország. Röszei Közkormányzóság. *Magyar Narancs (MaNcs)*, 11. (1999.) június 17. (24. sz.) 14–15. p. Uaz: http://magyarnarancs.hu/belpol/roszei_kozkormanyzosag_csakazertisorszag-62422 (Utolsó letöltés: 2013. július 14.)

Boros Géza: *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1997. 1956-os Intézet, 172. p.

Domborművet avattak Rösken. *Délmagyarország*, 86. (1996.) október 24. (248. sz.) 5. p.

Emlékoszlop a fogság színhelyén – Snagov, 1997

Dr. Kiss Tamás: Nagy Imre-emlékmű állítása Snagovban. Balassagyarmat, 2004. január. Kézirat és kísérőlevél (Balassagyarmat, 2004. január 12.). Másolata a szerző birtokában. A dokumentumot Némethné Dikán Nóra bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez úton is köszönetet mondok.

Baracs Dénes: Snagovban, egy esős napon. MTI Hírchívtár, 1997. április 25. <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2013. július 24.)

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958.* Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 355. p.

Göncz Árpád – hétfő délelőtt. MTI Hírchívtár, 1997. május 26. <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó letöltés: 2013. július 24.)

Térelnevezés és emlékkő – Nagyatád, 1997

Nagy Imre tér Atádon. *Somogyi Hírlap*, 8. (1997.) október 24. (248.sz.) 4. p.

Portrédombormű millenniumi emlékművön – Jászárokszállás, 2001

Kivonat Jászárokszállás Város Önkormányzata 2001. február 8-ai ülésének jegyzőkönyvéből.

A dokumentumokat Goda Zoltán bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez úton is köszönetet mondok.

-and-: Mégis lesz millenniumi emlékmű. *Jászvidék*, 12. (2001.) február 22. (2. sz.) 1. p.

-and-: Millenniumi híradó. *Jászvidék*, 12. (2001.) március 29. (3. sz.) 1. p.

-and-: Millenniumi híradó II. *Jászvidék*, 12. (2001.) április 26. (4. sz.) 1. és 4. p.

Intézménynév és emléktábla – Budapest, 2001

Megemlékezés 1956 októberéről. Nagy Imre nevét veszi fel az ÁMK. *Csepel*, 53. (2001.) október 12. (17. sz.) 1. p.

Udvarhelyi András: Történelmi elégtétel a csepelieknek. Nagy Imre nevét vette fel az ÁMK. *Csepel*, 53. (2001.) október 26. (18. sz.) 1–2. p.

Nagy Erzsébet beszéde a csepeli Nagy Imre Általános Művelődési Központ 2001. október 19-én tartott név-

adó és domborműavató ünnepségén. In: *Vezérlő csillagom. Nagy Erzsébet közéleti emlékkönyve.* Szerk. Jánosi Katalin – Csoma Gyula. Budapest, é. n. [2012.] 161–162. p.

A fejszobor hazatér – Balatonőszöd, 2002

Petro Kinga levele a szerzőhöz, 2013. június 1.

Szakál Imre és Kilár István levele és a szobor elhelyezési vázlata Petro Kingához, Párizs, 2001. október 18. A levelet és a szoborra vonatkozó többi dokumentumot Petro Kinga bocsátotta rendelkezésemre, amiért ez úton is köszönetet mondok. Köszönöm továbbá Szijártó István közvetítő segítségét is.

Szijártó István levele a szerzőhöz, 2013. április 26.

Kilár István: Nagy Imre fejszobrának története.

Szemesi Miűjság, 10. (2002.) május 11. (5. sz.) 7. p.

Szakál Imre Ajándékozási szándéknyilatkozata, [Párizs,] 2002. január 3.

Antal János polgármester Befogadói nyilatkozata, Balatonőszöd, 2002. január 8.

A Hungarofest Kht. Meghatalmazása, Budapest, 2002. január 8.

C. A.: Nagy Imre szobra Párizsból. *Somogyi Hírlap*, 13. (2002.) március 25. (70. sz.) 1. p.

Nagy Imre-emlékjelek. Szerk. Tóth Sándor. Budapest, 2011. Nagy Imre Társaság, 15. p.

Nagy Imre fejszobor Őszödön. *Szemesi Miűjság*, 10. (2002.) április 13. (4. sz.) 5. p.

Az emlékház – Budapest, 2002

Fodor Fanni: A Nagy Imre Emlékház történetéről.

In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források VI.*

Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2012. Nagy Imre Alapítvány, 174–187. p. Uő.: Budapest, Orsó utca 43.

– Nagy Imre utolsó lakásától az Emlékházig. In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság.* Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 19–21. p.

Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus. Szerk. és bev. Balahó Zoltán. Budapest, 2006. Magyar Nemzeti Múzeum, 173 p. Uő.: Nagy Imre személyes tárgyai a Magyar

Nemzeti Múzeumban és a Nagy Imre Emlékházban. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források VI.* Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2012. Nagy Imre Alapítvány, 188–212. p.

Jánosi Katalin: Nagy Imre emléke – az Emlékház és az Alapítvány szerepe, múltja és jelene. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források VI.* Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2012. Nagy Imre Alapítvány, 163–173. p. Uő.: Gondolatcsokor a látogatóknak. In: *Nagy Imre Emlékház.* Szerk. Jánosi Katalin. Budapest, 2009. Nagy Imre Alapítvány, 18–22. p.

Mink András: Nagy Imre életútja. In: *Nagy Imre Emlékház.* Szerk. Jánosi Katalin. Budapest, 2009. Nagy Imre Alapítvány, 12–14. p.

Rajk László: Gondolatok a kiállításához. In: *Nagy Imre Emlékház.* Szerk. Jánosi Katalin. Budapest, 2009. Nagy Imre Alapítvány, 15–17. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953.* Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 347. p.

Méray Tibor: Javaslat egy Nagy Imre Emlékházra Budapesten. II. kerület, Orsó utca 43. *Irodalmi Újság*, 40. (1989.) 3. sz. 23. p.

Vérsi János: Tervezet. Nagy Imre Emlékház. Kutatóhely és Továbbképzési Központ. Hévíz, 1997. december 12. A tervezet és kísérőleveleinek másolata a szerző birtokában. A dokumentumot Glatz Ferenc MTA elnöki iratanyagaiból Burucs Kornélia bocsátotta rendelkezésemre, amiért mindkettőjüknek ez úton is köszönetet mondok.

Megnyílt a Nagy Imre Emlékház. *Örökségünk*, 2003. 2. sz. 3. p.

A szobor avatásának története Jánosi Katalin személyes közlése.

Emléktábla a „földosztó miniszternek”

– Nyíregyháza, 2003

Sipos József: Nagy Imre, a földosztó miniszter. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források VI.* Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2012. Nagy Imre Alapítvány, 131–144. p. Idézet: 139–140. p.

Nagy Imre: A földreformot maga a dolgozó nép hajtja végre. In: Uő.: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások.* I. köt. Budapest, 1954. Szikra, 77–84. p. Idézet: 79–80. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953.* Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 273–276. p.

Híreink. Szabolcs-Szatmár. *Örökségünk*, 2003. 1. sz. 6. p.

A harmadik egész alakos szobor – Szeged, 2003

Nagy István: Nagy Imre emlékhelyek Csongrád megyében. *Dél-Alföld*, 9. (2003.) augusztus 20. (7–8. sz.) 9. p.

-olt-: Legyen Szegeden Nagy Imrének szobra. *Dél-Alföld*, 2. (1996.) június (2. sz.) 5. p.

Botka László, Szeged polgármesterének körlevele a meghívottaknak, Szeged, 2003. március 24. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, L/9. dosszié.

A zsűri jegyzőkönyve, Szeged, 2003. április 24. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2003. április 28. Uo.

Zsűri jegyzőkönyve, Szeged, 2003. május 27. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2003. május 27. Uo.

Nagy Imre-szobor Szegeden. *Örökségünk*, 2003. 2. sz. 1. p.

Szerződés Szeged (Botka László) és Lapis András között, Szeged, 2003. június 25. KIL Adattára, L/9. dosszié.

A zsűri jegyzőkönyve, Szatymaz, 2003. szeptember 1. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2003. szeptember 2. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Szatymaz, 2003. szeptember 10. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2003. szeptember 16. Uo.

Lepel alatt Nagy Imre szobra. *Délmagyarország*, 93. (2003.) október 21. (246. sz.) 1. p.

Garai Szakács László: Méltósággal ünnepelt Szeged. Felavatták Nagy Imre szobrát – a pártok együtt koszorúztak. *Délmagyarország*, 93. (2003.) október 24. (248. sz.) 1. és 5. p.

Szeged idén méltóképpen emlékezik – Szobrot emeltet Nagy Imrének a felújított Rákóczi téren. Részletek dr. Botka László polgármester ünnepi beszédéből. *Dél-Alföld*, 9. (2003.) október 23. (9–10. sz.) 2. p.

Emléktábla egykori elemi iskoláján

– Kaposvár, 2005

Szántó László: Nagy Imre-emlékjelek szülőföldjén, Somogyban. In *Örökségünk. Emléksám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 23–25. p.

A polgármesteri előterjesztés: <https://www.kaposvar.hu/eloterjesztések/eloterjesztések20040916/kotet2.html> (Utolsó letöltés: 2013. május 15.)

Nagy Imre: *Viharos emberöltő*. Szerkesztői lektor: Vészi János. Utószó és jegyz.: Szántó László. Budapest, 2002. Nagy Imre Alapítvány, 15. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet, 1896–1953*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 21–23. p.

Ujságh Tibor: Emléktábla Nagy Imre egykori elemi iskoláján. *Örökségünk*, 2005. 2. sz. 6. p.

Félszobor a forradalom 50. évfordulóján

– Encs, 2006

1103/2005. (X. 27.) Korm. határozat az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján, 2006-ban megrendezendő Emlékév programjáról. *Magyar Közlöny*, 2005. október 27. (142. sz.) 7911–7917. p.

Encs Város Önkormányzatának pályázata a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz. A pályázat indoklása. [Dátum és aláírás nélkül. Az érkeztető pecsét alapján 2006. március 30-án érkezett a Lektorátushoz.] Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, B/XXXVIII. dosszié.

Balogh Géza levele Bratu László polgármesternek (másolat), 2006. január 16. Uo.

Jegyzőkönyvi kivonat Encs város Önkormányzata Képviselő-testületének 2006. január 23-ai üléséről: 1/2006. (I. 23.) Kt. sz. határozat. Uo.

Szerződés Encs polgármestere és Balogh Géza között, 2006. február 13. (hiteles másolat). Uo.

Bratu László polgármester levele Prokai Gábor osztályvezetőhöz (KIL) 2006. február 20. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Encs, 2006. március 16. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. március 30. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Nyíregyháza, 2006. szeptember 20. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. október 10. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Encs, 2006. október 24. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. október 30. Uo.

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján

– Tatabánya, 2006

Kivonat Tatabánya Megyei Jogú Város közgyűlése 2005. augusztus 25-ei ülésének jegyzőkönyvéből. [Hiteles másolat.] Tatabánya, 2006. március 22. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, P/15. dosszié.

Tatabánya Megyei Jogú Város Kommunikációs és Tájékoztatási Irodájának (Virág Jenő művészeti tanácsos) levele a Lektorátushoz, Tatabánya, 2006. február 20. Uo.

Tatabánya Megyei Jogú Város polgármesterének (Bencsik János) levele a Lektorátushoz, Tatabánya, 2006. február 23. Uo.

Helyszíni szemle jegyzőkönyve, Tatabánya, 2006. március 20. és Szakvélemény a helyszínről (Prokai Gábor), Budapest, 2006. április 12. Uo.

Zsűri jegyzőkönyve, Budapest, 2006. március 28. és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. április 13. Uo.

Keszthelyi Ferencné igazgató (KIL) levele Tatabánya Megyei Jogú Város polgármesterének (Bencsik János), Budapest, 2006. június 22. Uo.

A badacsonyi szüret második emlékjele

– Badacsonytomaj, 2006

Káloczi Kálmán: A Veszprém Megyei Szervezet (Badacsonyi Nagy Imre Baráti Kör) története.

In: *Örökségünk. Emlékszám. Húsz éves a Nagy Imre Társaság*. Szerk. Szántó László. Budapest, 2012. Nagy Imre Társaság, 48–49. p.

Béládi Olívia: Nagy Imre Badacsonyban. A miniszterelnök utolsó békés napja a Balaton fölött. *Népszabadság*, 69. (2011.) június 18. (141. sz.) Hétvége melléklet, 8. p. Uaz: http://nol.hu/belfold/20110618-nagy_imre_badacsonyban (Utolsó letöltés: 2013. június 27.)

A Nagy Imre-emléktábla a Sipos Borház honlapján: <http://www.siposborhaz.hu/hu/nagyimre.htm> (Utolsó letöltés: 2013. június 27.)

Utcanév és emléktábla a forradalom 50. évfordulóján – Miskolc, 2006

Rövid hír az emléktábla avatásáról: *Észak-Magyarország*, 62. (2006.) október 24. (249. sz.) 5. p.

Emléktábla: bezártan, de még szabadon – Budapest, Szerb Nagykövetség, 2006

Az Operaháztól az utcáig, óráról órára. *Népszabadság*, 64. (2006.) október 24. (249. sz.) 9. p.

Emléktáblát avattak a szerb nagykövetségnél. <https://hirkozpont.magyarország.hu/hirek/szerb20061022.html> (Utolsó letöltés: 2013. július 17.)

MTI hírchívum. Hírek (2006). Október 22., vasárnap. Október 23. – Gyurcsány Ferenc és Borisz Tadic emléktáblát avatott. <http://1956.mti.hu/pages/News.aspx?ID=155519> (Utolsó letöltés: 2013. július 17.)

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 339–342. p.

Emléktábla a Corvin közben a forradalom 50. évfordulóján – Budapest, 2006

Eörsi László: A Corvin köz emléktáblák. Legendák és tények. *História*, 31. (2009.) 9–10. sz. 60–62. p.

Az Operaháztól az utcáig, óráról órára. *Népszabadság*, 64. (2006.) október 24. (249. sz.) 9. p.

Emléktábla Nagy Imrének a Corvin köznél. Lásd: http://www.budapest-foto.hu/Nagy%20Imre%20emlektabla%20a%20Corvin%20kozben_1.htm (Utolsó letöltés: 2013. július 20.)

'56-os emlékmű félszoborral a forradalom 50. évfordulóján – Kaba, 2006

Kaba város polgármesterének (Szűcs Béla) levele Prokai Gábornak, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) művészeti osztálya vezetőjének, Kaba, 2006. február 22. KIL Adattára, L/12. dosszié.

A zsűri jegyzőkönyve, Kaba, 2006. március 27., és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. április 5. Uo.

Kivonat a kabai önkormányzat 2006. március 27-ei rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből, 78/2006. (III. 27.) határozat emlékmű létesítésére, Kaba, 2006. március 28. Uo.

Keszthelyi Ferencné igazgató (KIL) levele Lakatos Arankához, Budapest, 2006. június 22. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Debrecen, 2006. szeptember 19., és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. október 10. Uo.

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Mátészalka, 2006

Mátészalka Város Önkormányzatának (Bíró Miklós polgármester) levele a Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) igazgatójához (Keszthelyi Ferencné), Mátészalka, 2005. [2006!]. február 15. KIL Adattára, S/11. dosszié.

Szerződés az önkormányzat és a Sculptor Bt. (Sirpa Ihanus) között, Mátészalka, 2006. május 26. Uo.

Az önkormányzat pályázata a Lektorátushoz „községi célú köztéri alkotások központi támogatására”, Mátészalka, 2006. május 26., és P G [Prokai Gábor] autográf cédulája, dátum nélkül. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Mátészalka, 2006. szeptember 25., és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. október 10. Uo.

Nagy Imre alakját idézték. *Kelet-Magyarország*, 63. (2006.) október 24. (249. sz.) 3. p.

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Szerencs, 2006

Szerencs Város Képviselő-testülete. Kivonat a képviselő-testület 2005. augusztus 30-án tartott nyílt ülésének jegyzőkönyvéből. 90/2005. (VIII. 30.) határozat.

Az itt felhasznált valamennyi dokumentum másolata a szerző birtokában. A szerencsi szoborra vonatkozó dokumentumokat Ekker Róbert szobrászművész juttatta el hozzám, amiért ez úton is köszönetet mondok.

Ekker Róbert levele a szerzőhöz, 2013. július 30.

Szerencs Város Képviselő-testülete. Kivonat a képviselő-testület 2006. február 10-én tartott nyílt ülésének jegyzőkönyvéből. 30/2006. (II. 10.) határozat.

Szerencs Város Képviselő-testülete. Kivonat a képviselő-testület 2006. május 31-én tartott nyílt ülésének jegyzőkönyvéből. 76/2006. (V. 31.) határozat.

Tisztelges ötvenhat hősei előtt. *Szerencsi Hírek*, 21. (2006.) november 4. (19. sz.) 5. p.

Mellszobor a forradalom 50. évfordulóján – Tiszaújváros, 2006

Tiszaújváros Polgármesteri Hivatal Oktatási, Közművelődési és Sportiroda (Szabóné Fónagy Erzsébet irodavezető) levele a Képző- és Iparművészeti Lektorátushoz (KIL), Tiszaújváros, 2006. június 23. KIL Adattára, P/17. dosszié.

A zsűri jegyzőkönyve, Budapest, 2006. július 4., és Szakvélemény (Keszthelyi Ferencné), Budapest, 2006. július 7. Uo.

Nagy Imre-szobrot avattak Tiszaújvárosban. MTI hírarchívum, 2006. október 23. Lásd: <http://1956.mti.hu/pages/News.aspx?ID=156688> (Utolsó letöltés: 2013. július 25.)

Emléktábla és terem a Parlamentben – Budapest, 2006

Az MTI beszámolóit a két eseményről lásd: <http://1956.mti.hu/pages/News.aspx?ID=170890>; <http://www.19562006.hu/kalendarium/index.php?id=188> (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 24.)

Kövér György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. Budapest, 1998. 1956-os Intézet, 296. p.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 319. p.

Minden párt ott volt a Nagy Imre terem avatásán. Lásd: http://fn.hir24.hu/itthon/2006/11/04/minden_part_ott_volt (Utolsó letöltés: 2013. augusztus 24.)

Népi fafaragású emléktábla

– Nagydobos, 2006

Balogh József, Nagydobos község polgármesterének levele Prokai Gábor osztályvezetőnek, Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL), Nagydobos, 2006. november 2. KIL Adattára, J/VII. dosszié.

Füle Lajosról lásd: <http://www.parokia.hu/tartalom/belsoutak/2/> (Utolsó letöltés: 2013. július 25.)

A zsűri jegyzőkönyve, Budapest, 2006. december 13., és Szakvélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2006. december 16. KIL Adattára, J/VII. dosszié.

Díszkönyv egykori gimnáziumának udvarán

– Kaposvár, 2010

Helyszíni szemle jegyzőkönyve, Kaposvár, 2009. június 23., és Szakértői vélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2009. július 6. Képző- és Iparművészeti Lektorátus (KIL) Adattára, S/13. dosszié.

A zsűri jegyzőkönyve, Balatonboglár, 2009. július 20., és Szakértői vélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2009. július 21. Uo.

A zsűri jegyzőkönyve, Kaposvár, 2010. január 4., és Szakértői vélemény (Prokai Gábor), Budapest, 2010. január 13.

Helyesírási hibáktól hemzsegő emlékművet avattak Kaposváron. Lásd: http://www.blikk.hu/blikk_aktualis/helyesirasi-hibaktol-hemzsego-emlekmuvet-avattak-kaposvaron-2009537 (Utolsó letöltés: 2013. július 20.)

Ők is innen indultak. *Somogyi Hírlap*, 21. (2010.) január 23. (19. sz.) 5. p.

Faszobor történelmi emlékparkban

– Gyenesdiás, 2010

Tudósítás a képviselő-testület üléséről. *Gyenesdiási Híradó*, 21. (2010.) január, 7. p.

Tudósítás a képviselő-testület üléséről. *Gyenesdiási Híradó*, 21. (2010.) április, 7. p.

Elkészül a Diási emlékpark. *Gyenesdiási Híradó*, 21. (2010.) május, 2. p

Diási Emlékpark avató. *Gyenesdiási Híradó*, 21. (2010.) június, 3. p

Mellszobor a földosztó miniszternek és '56 miniszterelnökének – Ibrány, 2010

Részlet Ibrány Város Képviselő-testületének 2010. július 15-ei, 14 órától megtartott ülésének jegyzőkönyvéből. A részletet Puskás Gyula kulturális igazgatási referens juttatta el hozzám, amiért ez úton is köszönetet mondok.

Gosztonyi Tibor: Nagy Imre-szobrot avattunk városunkban. *Ibrányi Hírlap*, 2010. november, 12. p.

Fa mellszobor – Mesztegnyő, 2011

Több mint félszáz ünnepi megemlékezést tartanak vasárnap országSZerte. Lásd: http://nol.hu/belfold/tobb_mint_felszaz_unnepi_megemlekezeset_tartanak_vasarnap_orzagszerte (Utolsó letöltés: 2013. július 25.)

Lásd továbbá: http://www.kozterkep.hu/~17191/nagy_imre_mesztegnyo_nagy_janos_2_2011.html# (Utolsó letöltés: 2013. július 25.)

Emléktábla a miniszterelnöknek

– Szabadka (Subotica), 2013

A Nagy Imre Társaság 2011. és 2012. évi programjait lásd: http://www.nagyimretarsasag.hu/programfuzet_2011.pdf és <http://www.nagyimretarsasag.hu/programok.html> (Utolsó letöltés: 2013. július 5.)

P. E.: Emléke nem halványul. Magyar Szó online, 2013. július 1. Lásd: http://www.magyarszo.com/hu/2021/vajdasag_szabadka/98582/Eml%C3%A9ke-nem-halv%C3%A1nyul.htm (Utolsó letöltés: 2013. július 5.)

Nagy Imre emléktábla elhelyezése és leleplezése. Lásd: <http://www.civilportal.rs/hu/hirek-eszak-bacska/nagy-imre-emlektabla-elhelyezese-es-leleplezese> (Utolsó letöltés: 2013. július 5.)

Szabadka: Felavatták Nagy Imre emléktábláját. Lásd: <http://pannonrtv.com/web/?p=68517#more-68517> (Utolsó letöltés: 2013. július 5.)

Kiadja: Nagy Imre Alapítvány | A kiadásért felelős: Kende Péter, a Nagy Imre Alapítvány elnöke
Borító és tipográfia: Benedek Imre (Gemma Grafika) | Nyomda: AduPrint Kft. | Ügyvezető igazgató: Tóth Béláné
Nyomdai megrendelés törzsszáma: 80118 | Példányszám: 300 | Terjedelem: 26 (A/5) ív | Budapest, 2013

ISBN 978 963 88382 5 4